ماهوار سنڌي

شعور

حيدرآباد

عام چونڊون، پيپلز پارٽي ۽ سنڌ

سلمان رشدي ۽ مذهبي ڌريون

ڪامريڊ سوڀو جو تاريخي انٽرويو

پروفيسر جمال نقويءَ جو تفصيلي انٽرويو

ماهوار سنڌي

شعور

حيدرآباد سنڌ

سنڌي

ايڊيٽوريل

اياز جي شاعري

انٽرويو

مشهور دانشور ۽ پوري هيت آڳوڻي سوويت گيانچند اڳي

پروفيسر جمال نقوي - ميمبر پولٽ بيورو ڪميونسٽ پارٽي آف پاڪستان

مضمون

جمهوريت پيپلز پارٽي ۽ سنڌ — ذوالفقار علي

سلمان رشدي، سيٽانڪ ورسز ۽ مذهبي ڌريون — جوکيو منظور

پاڪستان ۾ قوميتي مسئلو قسط (۱) — ڊاڪٽر فيروز احمد / شڪور نظاماڻي

چلي جي پوري هيت تحريڪ قسط (۲) — ابوذر انقلابي ثاني

رپورٽ

ليفٽ اينڊ ڊيموڪريٽڪ فرنٽ پنجاب ڪنوينشن — انتظار

شاعري

عزيز گوپانگ - همدرد

خادم ٿهيم - ليلارام

افسانو

نرگس جو ٻيءُ — حسن منصور

مُلا نصيرالدين جا ڪارناما — سنڌيڪار اڪبر جسڪاڻي

شعور ڪچهري

شعور رست

چيف ايڊيٽر:-

غلام محمد ڏيرو

ايڊيٽر (اعزازي)

امداد قاضي

سب ايڊيٽر:-

طارق آريجو

جلد نـ سال ۱

شمارو نـ ۱

Regd: NO.H(P)/9/6-1989

مُلهه ۸ روپيا

مهينو اپريل

ڪيليگرافي:-

ايم اقبال "بيوس" خاصخيلي

لي آئوٽ:-

مشتاق علي ٻيٽي

هي رسالو غلام محمد ڏيري ڇپائي پريس مان ڇپرائي - ۱۱ نظام لاج گاڏي کاتي، حيدرآباد مان پڌرو ڪيو

پاران ايم ايچ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.

Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

اچ سڄڻ مون سان

✱ اسان جي پڙهندڙن کي اهو پڙهي خوشي ٿيندي ته اسان کي ماهوار رسالي جو ڊڪليريشن ملي ويو آهي، جنهن جو پهريون پرچو حاضر آهي. ڊڪليريشن اسان کي ”سنڌي شعور“ جي نالي سان مليو آهي. ڇاڪاڻ ته ڪراچيءَ ۾ ماهوار شعور جي نالي سان ڊاڪٽر ظفر عارف اڳ ئي ڊڪليريشن وٺي چڪو آهي. هت اسين وانگو ڪيدا هلون ته اسان جو ايمان آهي ته شعور سنڌي اردو يا پنجابي نه ٿيندو آهي، شعور ته رنگ، نسل ۽ ٻولي کان بالاتر هوندو آهي.

✱ هن سال به ۴ مارچ جو ڏهاڙو روايتي جوش خروش سان ملهايو ويو. ۴ مارچ ۱۹۶۷ع تي شاندار ٻڌي جو مظاهرو ڪري ادوبي آمريت سان ويڙهه ڪاڏي ويئي هئي. اڄ ۲۲ سالن کان پوءِ جنهن نسبت سان خطرا وڌيا آهن، اهڙي نسبت ۾ اسان جو اتحاد پختو نه ٿيو آهي. اسان وٽ ڪو اتحاد جڙي ٿو ته ان ۾ شامل ڌريون غير جمهوري روش اختيار ڪريو، ان جو وڏو بوڙدو وجهن. ياد رکڻ گهرجي ته جمهوريت جي معني رکو اها ڪانهي ته ان ۾ گهڻائي ٿوراڻي تي راڄ ڪندي آهي. جمهوريت ”جيئو ۽ جيئڻ ڏيو“ جي سونهري اصول جو ٻيو نالو به آهي. اسين سمجهون ٿا ته ان اصول جي بنياد تي ٺهندڙ اتحاد پائيدار ۽ پختو هوندو، سنڌ جي گهڻگهرن جو مستقل پائيدار ۽ پختو اتحاد ئي عوام جي مفادن وڏان آهي.

✱ اڳ جيان هن سال به ۸ مارچ ۱۹۸۹ع کي عورتن جو عالمي ڏهاڙو ڪري ملهايو ويو. صدر توڙي وزير اعظم پنهنجا روايتي بيان اخبارن ۾ جاري ڪيا، ڪجهه تنظيمن ننڍا ننڍا جلسا ڪري پنهنجا پراڻا مطالبا حڪومت کي پيش ڪيا. ان کان علاوه ڪجهه اخبارن ۽ رسالن ان ڏهاڙي جي نسبت سان ڪي خاص مضمون به شايع ڪيا. اها روئداد ذري گهٽ گذريل سالن جهڙي آهي، جڏهن ملڪ بدترين آمريت جي چنبي ۾ ڦاٿل هو ۽ ان وقت جي آمر سرڪار ملڪ جي اڌواڌ آباديءَ کي وڌيڪ پٺتي ۽ بي واهيو بنائڻ لاءِ حدود آرڊيننس، قانون شهادت ۽ شريعت آرڊيننس جا اجراءَ ڪيا. هاڻي جڏهن جمهوريت جو واءُ وريو آهي، تڏهن موجوده جمهوري سرڪار مان توقع ٻڌي رکي ويئي ته اها هڪ طرف ان ڏهاڙي تي آمرن جا آرڊيننس رد ڪندي ۽ ٻي طرف ان ڏهاڙي کي غنيمت ڄاڻي عورتن سان ٿيندڙ مت ڀيد کي سلسلي جي ذريعن وسيلي وانگو ڪري گهٽائيءَ کي صحتمند تبديليءَ لاءِ اتساهيندي. پر ائين نه ٿيو. اڻ پڙهيل گهڻائيءَ کي ته ڇڏيو، پر پڙهيل ٿوراڻي به عورتن سان ٿيندڙ ڏاڍاين کان بي خبر آهي. تازو اخبارن ۾ آيو آهي ته پاڪستان ۾ هزار مردن جن جاءِ تي ۹۳۹ عورتون آهن. اها شرح ايتري ته گهٽ آهي، جو ان کي رڪارڊ بنائي گنيس بڪ آف ريڪارڊ ۾ شامل ڪيو ويو آهي! ياد رهي ته عالمي سطح تي اها شرح هزار مردن جي ڀيٽ ۾ ٻارهن سؤ عورتن جي آهي. پاڪستان ۾ انهيءَ گهٽ شرح جو مک سبب اهو آهي ته هتان جي عورتن جي عمر مردن جي مقابلي ۾ گهٽ ٿيندي آهي. عمر جي گهٽتائيءَ جا سبب کاڌي جي گهٽتائي ۽ صحتي سهولتن جي اڻ هوند آهن. هڪ اندازي موجب ۶۰ سيڪڙو عورتون خون جي کوٽ ۾ مبتلا آهن. ڀيٽ سان عورتن ۾ اها شرح ۷۰ سيڪڙو آهي. سرڪاري انگ اکرن موجب سنڌ ۾ ۴۲ لک خواندن ۾ صرف ۱۳ لک عورتون آهن، جن ۾ ٻهراڙيءَ جي عورتن جو تعداد ڏيڍ لک آهي. ۲ لک بي اي/بي ايس سي ڊگري رکندڙن ۾ ٻهراڙيءَ جي عورتن جو تعداد ۱۳ سؤ آهي. عورتن سان مت ڀيد جي خاتمي لاءِ اپاءَ تجويز ڪرڻ لاءِ گڏيل قومن جي اداري ٻاران ڪنوينشن ڪوٺايو ويو. جنهن ۾ ڪي اصول ۽ ضابطا طئي ڪيا ويا، جي ۱۹۸۱ع کان عمل ۾ آندا ويا آهن. هيل تائين ۱۱۴ قومن انهن ڪنوينشن جي اصولن ۽ ضابطن جي پيروي ڪري صحيحون ڪيون آهن، پر پاڪستان ان مد ۾ پوئتي رهندو اچي. اميد ته ڪجي ته هن سال ئي حڪومت ان ڪنوينشن کي مڃتا ڏيئي، صحيحون ڪري، پنهنجا فرض نڀائيندي.

✱ جيئن ئي سنڌ قومي اتحاد ۲۱ مارچ ۱۹۸۹ع تي سنڌ اسيمبلي آڏو ٻاهرين جي آمد خلاف مظاهري جو سڏ ڏنو، تيئن ئي ڏهاڙي مهاجر رابطه ڪائونسل هوڙهيائي ڊيڪاريندي ساڳي ڏينهن، ساڳيءَ جاءِ تي ٻاهرين جي آمد جي حق ۾ مظاهري ڪرڻ جي ڪوٺ ڏني. ايم آر ڊي جي اها چرپر ڪنهن به وڏي لساني جهيڙي جو باعث بڻجي پئي سگهي. لڳي ٿو ته ان جي پيش نظر رکو حڪومت ۱۴۴ قلم لاڳو ڪيو. ۲۱ تاريخ تي هزارين سنڌي ان مظاهري ۾ شرڪت لاءِ اچي مڙيا، پرامن جلوس اڳتي وڌڻ لڳو. حڪومت مجبوريءَ گذريل آمريت کي جياريندي اتحاد جي اڳواڻن وٽ هلي وڃي ڳالهيون ڪرڻ بجاءِ انهن تي شيلنگ ڪرائي. ايم آر ڊي جي داداگيريءَ جيان حڪومت جي غير جمهوري روش به مذمت لائق آهي.

ساڳئي وقت هيءَ حقيقت به شرمناڪ آهي ته اتحاد جا اڳواڻ پنهنجي صفن ۾ موجود ڪجهه شر پسندن کي سڃاڻي نه سگهيا، جن شيلنگ کان پوءِ سرڪاري توڙي خانگي ملڪيتن جي ڀڃ ڊاهه ۽ لٽ مار ڪري، ڪنهن وڏي نسلي جهيڙي ڪرائڻ جي ڪوشش ورتي. اسين سمجهون ٿا ته صرف ٻاهرين جي آبادڪاري، بلڪ ٻي ملڪي توڙي غير ملڪي آباديءَ جي سنڌ ڏانهن لڏ پلاڻ هڪ اهم مسئلو آهي، ان کي جيترو جلد روڪجي، اوترو سنڌ جي مفاد ۾ رهندو. انهيءَ سلسلي ۾ هڪ طرف پي پي حڪومت کي غير جمهوري روش ترڪ ڪرڻي پوندي، ٻي طرف مڙني سنڌ دوست ڌرين کي به چوڪسي جو مظاهرو ڪري نسلي جهيڙي کان بچڻ جون ڪوششون وٺڻيون پونديون ڪنهن به ڌر جي بي ماني سنڌ جي مفاد ۾ نه آهي.

✱ سلمان رشديءَ جي ڪتاب تي اسان جي جمهوريت دشمن ملڪن جو پوئين ٻهر وارو ڪوڙ ته سمجهه ۾ اچي ٿو، پر ايراني سرڪار جو ان معاملي تي تمام دير سان سجاڳ ٿيڻ ۽ پاڻ کي انهيءَ نود جو اولين دشمن ڪري پيش ڪرڻ وارو عمل به ڌيان لهڻي ٿو. جڏهن کان ايران عراق جنگ بندي ٿي آهي تڏهن کان ايراني سرڪار اتان جي جمهوريت پرستن ۽ محب وطنن تي رياستي دهشت گرديءَ جو جبر وڌائي ڇڏيو آهي، جنهن جي ڪري سندس ملڪان ملڪ بدناموسي ٿي آهي. ڪن مصرن جو رايو آهي ته ايران سرڪار سلمان رشديءَ جي مهابي پنهنجا رت هاڻا هٿ ڇپائڻ ٿي گهري، اسين ايراني جمهوريت پرستن سان پنهنجي ٻڪجهتي جو اظهار ڪندي، ايراني سرڪار کان انسانيت جي ناتي اهو مطالبو ٿا ڪريون ته اسلام جي نيڪ نالي ۾ اهو جبر ختم ڪيو وڃي.

شعور سٿ

شيخ اياز
جي شاعري

انقلاب! انقلاب! ڳاءِ انقلاب، ڳاءِ!

جنهن زمين آسمان
جي ڳلي پئي زبان،
ڪنڊ ڪنڊ، چوڪ چوڪ،
شهر شهر، ڳوٺ ڳوٺ،

جنهن ڏني آهي جواب — انقلاب!
انقلاب! انقلاب! ڳاءِ انقلاب ڳاءِ!

هي نه ڪو نياءُ آ-
جو مزدور پاءُ آ،
سو لهو پيئي پيو
جنهن سبب جيئي پيو

سو پيئي پيو شراب! انقلاب!
انقلاب! انقلاب! ڳاءِ انقلاب، ڳاءِ!

ڊوڙ هن سماج کي
لوڙ سامراج کي،
ڏاهه سو نئون نظام،
جو چڱو چئي عوام-

هي نظام آ خراب — انقلاب!
انقلاب! انقلاب! ڳاءِ انقلاب ڳاءِ!

ڳاءِ، ڳاءِ نوجوان!
جنهن زمين آسمان،
جي زبان ڳلي پئي،
زندگي اٿي چئي،

انقلاب! انقلاب! انقلاب!
انقلاب! انقلاب! ڳاءِ انقلاب، ڳاءِ!

اڄ نه چئي ڏي، اڄ نه چئي ڏي، اڄ نه علي الاعلان
” منهنجو ڪوئي ديس نه آهي، منهنجو ديس جهان،
” منهنجو ڪوئي ناءُ نه آهي، مان آهيان انسان،
” منهنجو هي انجيل، نه منهنجي گيتا يا قرآن،
” ڌرتي منهنجي ماءُ، انهيءَ تي آ منهنجو ايمان!
پکڙي ويا زنجير صدين جا، رهه نه اڃا نادان،
اڄ نه ڀڃي ڇڏ، اڄ نه ڀڃي ڇڏ، زور ڏيئي زندان،
اڄ نه چئي ڏي، اڄ نه چئي ڏي، اڄ نه علي الاعلان!

تنهنجي ٻوليءَ جو مان ٻيلي، واريان تنهن تان پاڻ،
ڳالهيون تنهنجون ڳايان، منهنجو سر آهي تو ساڻ

توتان واريان جند،
منهنجي مٺڙي سنڌ!

مٺڙو آهي هر ماڻهوءَ لئه پنهنجو پنهنجو ديس،
سارو آهي ساڙ ئي جڳ کي، پنهنجو ون ۽ ويس.

تو تان واريان جند،
منهنجي مٺڙي سنڌ!

منهنجي سهڻي، منهنجي سسئي، منهنجي مومل آءُ!
روئي روئي آءُ سڀان اڄ تنهنجو گهرو ڳهاءُ!

تو تان واريان جند،
منهنجي مٺڙي سنڌ!

تنهنجا ويري ٿيندا ڪيري، تن جي منهن ۾ ڌوڙ،
ساني آ سچ، تون ٻيلي نچ، ڪيسين ڪڏندا ڪوڙ!

تو تان واريان جند،
منهنجي مٺڙي سنڌ!

نو وچان خنجر به ڪف،
چڙهي انهن جي صف به صف،
اي پرين! تنهنجي طرف، تنهنجي طرف!

مان اهو پنجه شڪن،
جنهن کان ڀڄي سڀ هم وطن،
دور تان هن کي ڏسن، ٿي طعنه زن.

اي پرين! تو لاءِ مان،
جيسين مران، وڙهندو رهان،
ڪاش، تو کي موت کان اڳ ۾ ڏسان!

نندي ڪنڊ جي مشهور اديب ۽ پورهيت اڳواڻ ڪامريڊ

سوڀو گيانچنداڻي سان انٽرويو

(آخري قسط)

(ڪامريڊ سوڀي گيانچنداڻيءَ کان ڏنل انٽرويو صرف ٦٠ جي ڏهاڪي تائين محدود آهي. اسان جيئن جو تيئن پيش ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. گذريل قسط ۾ پرنٽنگ رزلٽ صحيح نه آئي هئي ۽ پروف جون به تمام گهڻيون غلطيون رهجي ويون هيون. ان ڪري اسان پرائي قسط کي ٻيهر ڇاپي رهيا آهيون. باقي ٦٠ جي ڏهاڪي کان پوءِ جي حالتن تي ڪامريڊ کان ڪنهن ٻئي واري انٽرويو ڪيو ويندو.)

س:- ڪامريڊ ورهاڱي جا پاڪستان جي پورهيت تحريڪ تي ڪهڙا اثر پيا؟

ج:- ١٩٤٧ع ۾ جڏهن هندستان ٻن حصن ۾ ورهايو ويو ته اهو دور انتهائي قتل، لٽ مار ۽ انسانيت سوز حالتن سان شروع ٿيو. هن دور ۾ لکين ماڻهن جي لڏپلاڻ ٿي، ماڻهون پنهنجو ديس ڌرتي ڇڏي دربدر ٿيا. ورهاڱي وقت هندستان پاڪستان جي نالي سان اسان جو ملڪ معرض وجود ۾ آيو. ان سان به لکن جي تعداد ۾ ماڻهن جي لڏپلاڻ ٿي ۽ لکن جي تعداد ۾ هتان جو ۽ خاص طور سنڌ جو پورهيت هتان لڏي ويو. پاڪستان ٺهڻ وقت به گهڻين ڀاڱي مزدور طبقو ڪراچي ۾ هيو، ڇاڪاڻ ته صنعت به گهڻي ڀاڱي ڪراچيءَ ۾ هئي.

ڪراچيءَ ۾ ڪم ڪندڙ مزدور گهڻي ڀاڱي يو پي جو هندو هوندو هو. مختلف شعبن ۾ ڪم ڪندڙ مزدورن جو تعلق مختلف علائقن ۽ زبانن سان هيو.

مثال طور گهريلو ڪم ڪار، اٽي جي ملن ۽ لوڻ جي ملن ۾ ڪم ڪندڙ مزدور گهڻي ڀاڱي ڀيا سڏبا هئا. انهن جو تعلق به يو پي سان هو. جن ۾ مسلمان به هيا، پر اڪثريت هندن جي هئي. انهن جي تمام مضبوط يونين هوندي هئي. ٽرانسپورٽ ۾ اڪثريت مڪرانين جي هوندي هئي. انهن جي به مضبوط يونين هئي. ٻي عالمي جنگ کان پوءِ ڪراچي ۾ ٻه جهازن جا ڪارخانا به لڳايا ويا هئا، انهن ۾ به مضبوط يونين هوندي هئي.

اهڙيءَ ريت ٽرام، پورٽ ٽرسٽ، اليڪٽرڪ، ڊالميا سيمنٽ فيڪٽري ۽ ريلوي ۾ مضبوط يونينون هيون. توهان هن مان اندازو لڳايو ته ٻي عالمي جنگ وقت ڪراچيءَ جي آدم شماري ٻه، اڍائي لک هئي، ۽ ان ۾ مزدورن جو تعداد ٨٠ هزار هيو، انهن اسي هزارن ۾ ٢٠ هزار ته باقاعده منظم مزدور هيا، جيڪي باقاعده يونين جو فنڊ ڏيندڙ هئا انهن مزدورن جي يونين جون باقاعده مينيجنگ ڪميٽيون هيون، پنهنجون آفيسون هيون.

ساڳيءَ ريت پنجاب ۾ ٽي چار ٽيڪسٽائيل ملون هيون لڳ ڀڳ اٽريون فلور ملون هيون، سرحد ۾ مردان ۽ تخت ڀائي شگر ملون هيون. پاڪستان جي موجوده حصي ۾ اهي ٽي ڪارخانا هيا انهن ڪارخانن جي مزدورن کي ٽوٽل ڪجي ته سڄي ملڪ ۾ ٽي چار لک مزدور هيا. اهي گهڻي ڀاڱي يونينن ۾ منظم هيا. ۽ يونينون تقريبن سڀ سي. بي. اي هيون.

هڪڙي ڳالهه مان واضح ڪيان ته روسي انقلاب کان پوءِ ڪارخانيدار پاڻ چاهيندا هيا ته مزدورن جي يونين هجي ته جيئن هو نمائندن معرفت مطالبا رکن، يونين کان سواءِ ڪي ڏڱ مزدور ليڊر سيٺين کي تنگ ڪندا هئا، پر يونين جي قيادت هڪ ته سڀني مزدورن جي آڏو جوابده هوندي هئي. ٻيو ته يونين جي قيادت اڪثر ڪميونسٽ يا سوشلسٽ هوندي هئي. اهي ريزن ايبل هوندا هيا ۽ سيٺين کي به انهن سان برتاءُ ڪرڻ ۾ تڪليف نه ٿيندي هئي نه ته بشني ليڊر ته هر وقت ڏنڊو کنيون بيٺا سيٺين کي تنگ ڪندا هئا. ان زماني ۾ حالتن کي اهڙي صورت ڏيڻ ۾ هن ڳالهه جو به هٿ هو.

١٩٤٢ع جي زماني ۾ برطانيه ۾ ليبر ۽ ڪنزرويٽو جي گڏيل حڪومت هئي. انهيءَ حڪومت

هندستان جي حڪومت کي چيو هو ته مزدورن سان عزت پرڏسي پائيوار وارو سلوڪ ڪيو وڃي، ته ائين ڪٿي چئجي ته ان وقت يعني ١٩٤٢ع کان ١٩٤٧ع تائين مزدور تحريڪ جو هڪ بهترين دور هو.

لائيٽ هائوس سئنيما ڪراچي جي سامهون مرڪزي ٽريڊ يونين آفيس هوندي هئي. ان آفيس تي اسٽيٽ جي جهنڊي کان وڏو اسان جو جهنڊو پيو جهولندو هو. آفيس تي ڏاٽو ۽ هٿوڙو تمام وڏو ديوار جيڏو لڳل هوندو هو.

اها صورتحال هئي ورهاڱي کان اڳ پوءِ جي ڇا صورتحال هئي، اها انتهائي خطرناڪ هئي، جيڪا ٻڌائيندي ماڻهو ڇرڪي وڃي ٿو. ان جا ڪجهه مثال مان بيان ڪيان ٿو:

چنيسر ڳوٺ ڪراچيءَ جو هڪ سنڌي مزدور ليبر جيڪو انجنيئرنگ ورڪرس يونين جو صدر هيو، مون وٽ آيو ۽ چيائين ته ڪامريڊ اسان سک مزدورن کي بچائي نه سگهنداسين، حالتون خراب ٿي ويون آهن. مسلمان هيڏا ڇرا پيا تيار ڪن. مهرباني ڪري سکن کي چئو ته ڀڄي وڃن. حالتن جي سنگيني ڏسي پئي ڏينهن مان ۽ يوهو (هڪ ڪامريڊ) سائيڪل ڪٿي نڪتاسين ته سک ڪامريڊن کي اها صورتحال ٻڌايون. پر ڪنهن به ڪارخاني ۾ ڪو سک مزور نظر نه آيو. ڇو ته انهن کي اڳ ۾ ئي اها خبر پئجي چڪي هئي.

اسان کي اچي ڳڻتي لڳي ته پنهنجي ورڪرن کي ڪيئن بچايون، ڇاڪاڻ ته يونينون ته سڀ لال جهنڊي واريون هيون، پر سکن پٽي پستول ناهيا ۽ مسلمانن ويني ڇريون ناهيون، هون خرابو ايترو وڌي ويئو جو راوي جي مين لائين سان جيڪي به ڌوتيءَ سان نظر پئي آيا، انهن کي مسلمانن کهي پئي ڇڏيو. لڏ پلاڻ شروع ٿي وئي. سک ته گهڻي ڀاڱي اڳ ئي وڃي چڪا هيا پر هندن به تيزيءَ سان لڏڻ شروع ڪيو.

هندستان ۾ وري هندو اڪثريت وارن علائقن ۾ مسلمانن سان به زيادتين جون خبرون اخبارن ۾ اچي چڪيون هيون. رجعت پسند اخبارون انهن کي ڪجهه مرچ مصالحو به ڏئي رهيون هيون. ان

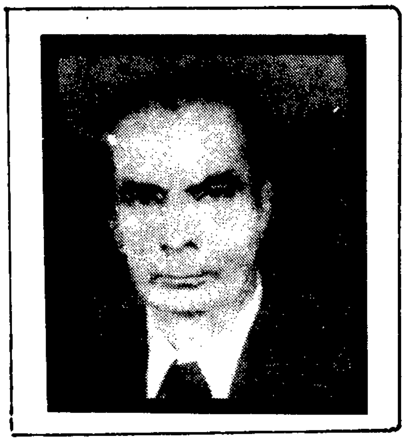

جي نتيجي ۾ هتي به ري ايڪشن پئي ٿيو. اهڙين حالتن ڪري ٻنهي حڪومتن ماڻهن کي ڪيمپن ۾ گڏ ڪرڻ جو فيصلو ڪيو ۽ قافلن جي صورت ۾ آباديءَ جي لڏ پلاڻ شروع ٿي. قافلن ۾ ته ائين ڪيو پئي ويو ته پهريان جيڪڏهن هندن جو قافلو وڃي رهيو آهي ته ساڳئي رستي سان ان وقت مسلمانن جو قافلو نه لنگهي. متان قافلا هڪ ٻئي ۾ ٽڪرجي نه پون. پوري جو پوري ٽرين کي کهي ڇڏڻ جا واقعا به ٿيا.

اسان جا اڪثر ڪامريڊ هتان لڏي ويا. ماڻهو چوندا هيا ته سڀ هندو لڏي پيا وڃن، اوهان به هلو، پر اسان چوندا هئاسين ته مري ويندا سين پر پنهنجو علائقو نه ڇڏينداسين. ڇاڪاڻ ته ان وقت پارٽيءَ جو چوڻ هيو ته:

”مرتي دم تک ڪوئي اپنا علائقا نهيں ڇهوڙي گا.“ اسان ان تي مڪمل طور عمل ڪري ڏيکاريو.

س:- ڪامريڊ ان مذهبي جنون جو توهان جي ڪميونسٽ پارٽي جي ڪيڊرز تي ڪهڙو اثر پيو؟

ج:- مون هتي جيڪي مثال ڏنا، ان ۾ پنهنجن ڪامريڊن جا به احوال رکيا. ڇاڪاڻ ته اهو جيڪو مذهبي جنون جو دور آيو ان ۾ ڪميونسٽ مان ڦري هڪڙا مسلمان ۽ ٻيا هندو يا سک ٿي بيهي رهيا. تمام گهٽ ماڻهو هئا جن اهو اثر نه قبوليو.

س:- ڪامريڊ اهڙين حالتن ۾ توهان مزدور تحريڪ کي ٻيهر ڪيئن منظم ڪيو؟

ج:- تمام وڏين ڪوشش کان پوءِ اسان ڪجهه صورتحال کي بهتر ڪيو جو وري ميٽنگون وغيره ٻيهر ٿيڻ لڳيون. يونينون ٻيهر آرگنائيز ٿيون ۽ ٿوري ئي عرصي ۾ اسان حالتن کي ايترو بهتر بنائي وياسين، جو مزدور سياست ٻيهر پنهنجي پيرن تي بيهي وئي. پر اسان کان ڪجهه اڀرائپ واريون غلطيون ٿيون جنهن ڪري اسان کي تمام وڏو نقصان پيو. ان واقعي ڪري اسان جي سياست وڏي پئماني تي ڏڪجي وئي.

ٿيو هيئن ته هتي هينئر جيڪو شيرٽن هوٽل آهي، اتي پهريائين پيلس هوٽل هوندو هو، جنهن ۾ اندازن ٦٠ـــ ٧٠ ڪمرا هوندا هئا. ان هوٽل ۾ سڄي دنيا جي ملڪن جا سفارتخانا کوليا ويا. ڇاڪاڻ ته ان وقت جڳهن جي

تمام گهڻي ڪوٺ هئي. ان هوٽل جي مٿان سڀني ملڪن جا اٽڪل سٺ ستر جهنڊا پيا جهولبندا هئا، جن ۾ سوويت يونين جو ڏاڙهي ۽ هٿوڙي وارو جهنڊو به جهوليو پئي. هوٽل جي سڀني ملازمن تي مشتمل اسان جي به مضبوط يونين هوندي هئي ۽ اسان جو جهنڊو به ٻين جهنڊن ڪان به مٿي ڦڙڪي رهيو هو. اسان جي ڪامريڊن ڪن مسئلن تي ڪئي هڙتال ڪئي. هڙتال به اهڙي جو ڪاڏو پيتو ته بند پر گٽر به بند ٿي ويا، گند ابڙڪي نڪري رهيو هو ۽ سڄو هوٽل رهڻ جي لائق ئي نه رهيو ٻين ملڪن جيسفير سوويت يونين جي سفير ڪي وڃي، چيو ته پنهنجن ڪامريڊن کي سمجهايو ته اسٽرائيڪ ختم ڪن. پيئڻ لاءِ پاڻي به نٿو ملي، ۽ سڄو هوٽل ڏپ ٿي ويو آهي. گٽر ڦاٽي رهيا آهن ۽ اهو به چيو ته لڳي ائين ٿو ته هن ملڪ تي مزدورن جي حڪمراني آهي.

ان وقت جي ايڊمنسٽريٽر، هاشم رضا اسان کي گهرايو ۽ چيو ته ”مان سجاد ظهير جو سؤٽ آهيان، اوهان کي التجا ٿو ڪريان ته اسٽرائيڪ ختم ڪيو. هيءُ ملڪ نئون ٺهيو آهي ۽ ٻاهرين ملڪن جا سفير ڇا چوندا؟ هڪ ته اسان وٽ جڳهون ڪرنهن جو اچي وڃي هنن کي سيٽ ڪريون. توهان جو جهنڊو به سوويت جهنڊي وانگر آهي ۽ انهن جي اکين ۾ ڪانڊن وانگر لڳندو هوندو. هو سمجهندا ته هي ملڪ ملڪ به ڪميونسٽن جي قبضي ۾ ڪري ڇهڙو آهي.“ ۽ ها واقعي صورتحال به اهڙي ٿي چڪي هئي جو پارٽي حڪم ڪري ته بسون ٽرامون بند ڪيو ته بند ٿي وڃن. پاور هائوس کي چئون ته پاور بند ٿي وڃي. ان وقت ڪميونسٽ پارٽي به رانديوي جي ”ريل ڪا پهيا جام ڪرو“ جي پاليسي تي هلي رهي هئي. بهرحال ڏاڍي ڪوشش ڪئي سين ته هوٽل جي انتظاميه مطالبا مڃي، پر مڃن ئي ڪونه ۽ ٺاهه نه ٿيو. نيڪ چوٿين يا پنجين ڏينهن حڪومت طرفان اٽيڪ ٿيو. ملڪ جي هر ڪميونسٽ کي ڍاڪا کان ڪراچي تائين گرفتار ڪيو ويو. هر ٽريڊ يونين ليڊر کي گرفتار ڪيو ويو (١٧- اپريل ١٩٤٨ع) پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ اسان تي هيءُ پهريون وڏو حملو هيو. ان سان تمام گهڻو نقصان ٿيو. جيڪڏهن اسان اها اٻهرائپ نه ڪيون ته ڪم گهڻو

جن مسلمانن
ٻي عالمي جنگ ۾
سرمايو ڪمايو هيو،
اهي هڪ الڳ رياست
لاءِ وڙهي رهيا هئا،
جتي مقابلو نه ٿئي

بهتر ٿي ويو هو ۽ ٽريڊ يونينون موثر ٿينديون پئي ويون.

س:- ڪامريڊ ان دور ۾ سرمائيدار جو ڪهڙي قوم سان تعلق هو؟

ج:- ٿوري ۾ چئجي، ته سرمائيدار هندو، فارسي ۽ مارواڙي هو ۽ انگريز به هئا، پر مسلمان سرمائيدار هتي هڪ به نه هو. ڪلڪتي کان ڪراچي تائين اها صورتحال هئي ۽ پاڪستان ٺهڻ پويان به اها صورتحال ڪار فرما هئي، جن مسلمان واپارين ٻي عالمي جنگ ۾ سرمايو ڪمايو هو. ان کي هو استعمال ڪرڻ پيا گهرن ۽ اهو وڙهي رهيو هو ته ان کي هڪ الڳ رياست کپي، جتي هو آزادانه نموني سرمائي ڦهلائڻ جو شڪار گاهه ٺاهي.

بمبئي جو ڪروڙ پتي واپاري قاسم مٺا، هارون جيڪو هٽ گڙ جو لک پتي واپاري هو، سهگل وارا جيڪي ڪلڪتي ۾ ڪلون وڪڻندا هئا. انهن هڪ الڳ ملڪ جي ڪوشش پئي ڪئي، جتي تربيت يافته هندو سرمائيدار اتي ان سان مقابلي ۾ نه هجي ۽ مزدور به منظم نه هجي. ڇوته هنن جو سرمايو تمام محدود هيو، ان ڪري ڏاڍو ڊڄي رهيا هئا. اڄ ته هنن جي سرمائي جو ڪجهه جائزو وٺو. هارون جو سرمايو لکن ۾ هو. سهگل هتي ڪل ۵۱ لک سرمايو ڪڻي آيو، پر اڄ ان جو سرمايو ۱۵ سو ڪروڙن ۾ هوندو. دائود هندستان مان ۵۵ لک سرمايو ڪڻي آيو هو. حبيب وارا ١٠-١٢ لک، آدمجي وارا به ائين ئي يعني ڪروڙ کان مٿي ڪنهن جو سرمايو نه هو. هي هاڻي ارب پتي آهن.

هي سرمائي جو هڪ اصول آهي ته ان جو ڪوئي وطن نه ٿيندو آهي، جتي به ٽڪا وڌيڪ ڪمائيندا اتي هليا ويندا. اهوئي سبب آهي جو جڏهن هتي ڪا حڪومت بدلبي آهي ته سرمائيدار ۾ ڌمڙو پئجي ويندو آهي. بيماري جو بهانو ڪري ڪي آمريڪا ڪي سئٽزرلينڊ هليا ويندا آهن. اهي علاج ڪرائڻ لاءِ نه پر هتي وارو ڪمايل سرمايو اتي جي بئنڪن ۾ منتقل ڪرڻ ويندا آهن.

س:- توهان ايترو ايڪٽو هئا پوءِ عملي سياست کان ڇو ڪنجي ويا؟

ج:- مان ١٩٥٧ع تائين هر

باقي صفحه ٢٣ تي

جمهوريت، پيپلز پارٽي ۽ سنڌ

ذوالفقار علي

جمهوريت، پيپلز پارٽي ۽ سنڌ

نومبر ۸۸ع جي چونڊن جي نتيجن ۽ ان مان ظاهر ٿيندڙ سياسي لاڙن، ساڃهه وارن ماڻهن کي وڏيڪ گهري سوچ ۽ ويچار تي مجبور ڪيو آهي. جيتوڻيڪ چونڊن جي نتيجي ۾ پيپلز پارٽي ملڪ گير ۽ ملڪ جي واحد وڏي ۾ وڏي پارٽيءَ جي حيثيت سان ابري آهي ۽ نه صرف اهو ته اها سنڌ مان (پناهگيرن کانسواءِ) سؤ سيڪڙو فتح حاصل ڪندڙ هئي پر پنجاب ۾ به قومي اسيمبليءَ جي سيٽن جي لحاظ کان به وڏي ۾ وڏي پارٽي ٿي ابري ۽ سرحد ۽ بلوچستان ۾ به سندس سياسي بيهڪ ۽ حيثيت ۾ اضافو ٿيو. بظاهر ان ’سوپ‘ جي باوجود پنجاب ۾ پيپلز پارٽي جي ۱۹۷۰ع واري صورتحال برقرار رهي نه سگهي ۽ اتي سندس سياسي شاهي قلعي ۾ ڏار پئجي ويا ۽ ان سان نئي سياسي پيچيدگيءَ جي شروعات ٿي آهي.

سياست تي نظر رکندڙ ڪيترائي سلجهيل ماڻهو سطحي انداز سان تجزيو ڪري غير ضروري خوش فهميءَ ۾ مبتلا ٿي رهيا آهن ۽ ڪين سياسي صورتحال مجموعي طور تي، روائتي انداز سان ’ٺيڪ‘ نظر اچي رهي آهي. سياست جي ان بظاهر ٺيڪ نظر اچڻ پنيان جيڪو ’سياسي طوفان يا زلزلو‘ اچڻ وارو آهي سو سندن نظرن کان اوجهل آهي.

اسان سنڌ جي ماڻهن لاءِ ۱۶ نومبر ۸۸ جون عام چونڊون ۽ وري ۲۸ جنوري ۸۹ع جون ضمني چونڊون ۽ انهن جا نتيجا هڪ خاص معنيٰ ۽ مقصد رکندي جيڪو سبق ڏين ٿا تنهن کي سمجهڻ انتهائي ضروري آهي.

نومبر ۸۸ع جي چونڊن ۾ جهڙي طرح سنڌي ماڻهن سياسي شعور جي پختگيءَ جو مظاهرو ڪندي يڪراءِ ٿي تاريخي فيصلو ڏيندي پ پ لاءِ اقتدار ۾ اچڻ جي صورتحال پيدا ڪئي بلڪل اهڙيءَ طرح مجموعي طور تي پنجاب جي ماڻهن پنهنجي نمائندگي ۽ اڳواڻيءَ لاءِ رجعت پسند اسلامي جمهوري اتحاد (اجا) کي چونڊيو. هڪ لحاظ کان قومي اسيمبليءَ جي چونڊن ۾ پنجاب جي ماڻهن پ پ کي وڏيڪ سيٽون ڏنيون جيڪي دراصل پ پ جي اصل توقع کان گهٽو گهٽ هيون. پر هيءَ صورتحال ٽن ڏينهن ۾ يڪسر بدلجي وئي. پنجاب جي حوالي سان ٿيڻ ائين کپندو هئو ته مجموعي طور تي جنهن پارٽيءَ ملڪ گير پئماني تي قومي اسيمبليءَ جون وڏيڪ سيٽون کٽيون هيون، ۽ ملڪ جي مرڪزي سرڪار جوڙڻ جي سڀ کان وڏيڪ حقدار ۽ اهليت رکندڙ هئي تنهن کي صوبائي اسيمبليءَ جي سيٽن لاءِ وڏيڪ موزون سمجهندي ان کي ئي ووٽ ٿيڻ کپندا هئا پر ٿيو وري ان جي بلڪل ابتڙ. قومي اسيمبليءَ جي چونڊن کان ٺيڪ ٽي ڏينهن پوءِ صوبائي سرڪار جوڙڻ واسطي صوبائي چونڊن ۾ پنجاب جي ماڻهن مڪمل طور تي رجعت پسند اسلامي جمهوري اتحاد جو انتخاب ڪيو. اهڙيءَ طرح پنجاب ۾ عام چونڊن جي نتيجي ۾ جيڪو طاقتور سياسي لاڙو سامهون آيو تنهن پنهنجو پاڻ کي ضمني چونڊن ۾ ڪافي وسعت حاصل ڪندي وڏيڪ مضبوط ۽ منظم ڪيو آهي.

ضمني چونڊن ۾ پنجاب ۾ حاصل ٿيندڙ نتيجن لاءِ حڪمران پ پ ۽ سندس حمايتي ڪيترائي دليل ۽ منطق گهڙي عام حالتن تي اثرانداز ٿيڻ جي ڪوشش هزار پيرا ڪن پر حقيقتن کي لڪائي نه ٿو سگهجي. هڪڙا سياسي حلقا پ پ سميت ان صورتحال جو تجزيو ڪندي چون ٿا ته، ضمني چونڊن ۾ پ پ هڪ دفعو وري اهو ثابت ڪيو آهي ته اها ملڪ جي واحد وفاقي پارٽي آهي ۽ اسلامي جمهوري اتحاد علائقائي پارٽي يا ڌر بنجي ويو آهي. بظاهر اهي ڳالهه وڻندڙ ۽ تمام سادي لڳندي پر جيڪڏهن ان جو گهرائيءَ ۾ وڃي تجزيو ڪنداسين ته اها صورتحال ڪا فائديمند ڪانهي بلڪ ملڪ، عوام ۽ جمهوريت لاءِ ايندڙ وقت ۾ سخت هاڃيڪار ثابت ٿيندي ان جو اڳتي هلي جائزو وٺنداسين. پ پ جي پنجاب ۾

ناڪاميءَ جي سببن لاءِ مختلف سياسي ۽ صحافتي حلقا مختلف وضاحتون ۽ تشريحون ڪري رهيا آهن. هڪڙن جو خيال آهي ته پنجاب پ پ ۾ تنظيمي ڪمزوريون ۽ ڪوتاهيون ان ناڪاميءَ جون ذميوار آهن. ڇاڪاڻ ته پنجاب پ پ نواز شريف جي مقابلي جي ڪا وڌيڪ متحرڪ ۽ فعال اڳواڻي پيدا نه ڪري سگهي، مخالفن جي سياسي قوت کي نظرانداز ڪري مرڪزي اڳواڻن جي عوامي مقبوليت جي خوشفهمي جو شڪار ٿيندي پارٽيءَ کي هيٺين سطح تائين منظم نه ڪرڻ جي غلطي ڪئي وئي ۽ اهڙيءَ طرح پنجاب جي صورتحال جو حقيقي ادراڪ نه هجڻ ۽ ١١ سالن جي ضيائي مارشل لا جي پ پ ان جي قيادت ۽ سنڌ خلاف وسيع پروپيگنڊه جو توڙ نه ڪرڻ واري ڪيفيت به پ پ کي نقصان پهچايو. پ پ جي پنجاب ۾ ناڪامي جي سببن جو ٻيو پاسو وري هي آهي ته گذريل ١١ سالن جي آمريت ۾ پنجاب ۾ ماڻهن جي معاشي ۽ سياسي صورتحال مستحڪم رهي ۽ نواز شريف ۽ سندس ٽولي جو عام ماڻهن سان سڌي طرح گهرو لاڳاپو رهيو ۽ ان سڄي دور ۾ پنجاب ڪنهن به قسم جي احساس محرومي جو شڪار نه رهيو. اهڙي طرح اهو به چيو وڃي ٿو ته نگران حڪومتون چونڊن ۾ سڌي طرح مداخلت ڪندي وڏي پيماني تي سياسي رشوتن، پيسن جي ريل پيل ۽ ڌاندلين جي ذريعي چونڊن تي اثرانداز ٿيون ۽ پ پ کي ناڪام ڪيائون.

انهن سڀني سببن کي يڪسر رد يا نظرانداز ڪري نه ٿو سگهجي. بلڪل اهڙيءَ طرح سان هڪ خيال هي به آهي، جيڪو ڪنهن حد تائين وڌيڪ طاقتور به لڳي ٿو، سو آهي پنجاب اندر وڌندڙ رجعت پسندي ۽ قومپرستي. هيل تائين پنجاب اقتدار پٺيان حقيقي ۽ فيصلي ڪن طاقت رهيو آهي ۽ پنهنجا مفاد حاصل ڪيا اٿس، پر هينئر بلڪل سڌي طرح ۽ اگهاڙي انداز سان اهو سڀ ڪجهه ڪرڻ گهري پيو جيڪو اڳي پردي پٺيان ڪندو هئو. پنجاب ۾ اسلامي جمهوري اتحاد جي ڪٽڻ پٺيان حقيقت ۾ پنجاب جي ان رجعت پسندي ۽ قومپرستيءَ ئي فيصلا ڪن ڪردار ادا ڪيو آهي پنجابين لاءِ اهو نعرو تمام پرڪشش هيو ته ”پنجابي وزيراعظم ڇو نه هجي؟“ ۽ بلڪل اهڙيءَ طرح سان هي نعرو به کين متاثر ڪري رهيو هو ته ”سنڌي وزيراعظم نه کپي“ سندن اها پروپيگنڊه ته ”اقتدار ۽ سمورو مال ۽ ملڪيت وڏي ڀاءُ جي حوالي ڪريو ته جيئن سڀني ڀائرن سان انصاف ڪري سگهجي.“ به اثرانداز ٿي رهي هئي. پر ويچاري عام پنجابيءَ کي ڪهڙي خبر ته پاڪستان ٺهڻ کان وٺي اڄ تائين هتان جي اصل حڪمراني پنجاب وٽ رهي آهي، پر کين بظاهر چهرا سنڌي، پٺاڻ ۽ ٻيا نظر آيا آهن. صرف جنرل ضياءَ جي دور ۾ ئي هو رڳو پنجابي حڪمران ڏسي سگهيا ۽ اهوئي سبب آهي جو اهي اليڪشن ۾ ضيا پرستيءَ ۽ ان جي تسلسل جو ئي انتخاب ڪن ٿا.

پنجاب اندر قومپرستيءَ جي ڦهلجڻ سان گڏوگڏ هڪ ٻي اهم ڳالهه به سامهون آئي آهي. پنجاب جي جديد تاريخ ۾ پنجاب پاڻ ڪڏهن به (دولتانه کان علاوه) ملڪي سطح جي مضبوط سياسي قيادت پيدا نه ڪئي هئي. هاڻي نواز شريف (جيڪو پاڻ پنجابي آهي) جي روپ ۾ پنجاب کي طاقتور سياسي قيادت ميسر ٿي آهي. اڳ ۾ نام نهاد شير پنجاب کر ۽ رامي طرفان ان قسم جي ڪوشش ڪئي وئي هئي پر اها بريءَ طرح ناڪام ٿي هئي.

پنجاب کي نواز شريف جي روپ ۾ طاقتور سياسي قيادت جو ملڻ ئي پنجاب ۾ سندس اڳواڻيءَ ۾ اسلامي جمهوري اتحاد جي ڪاميابيءَ جو ۽ پ پ جي ناڪامي جو سبب آهي.

پنجاب اندر قومپرستيءَ جي حوالي سان اڳ به ڳالهيون ٿينديون رهيون آهن پر اهي زور وٺي نه سگهيون هيون. هينئر پنجاب جي حڪمران طبقي جو هڪ وڏو حصو شهري سرمائيدار (Urban Bourgeoisie) ۽ ٻيا مراعت يافته حصا رجعت پرست قومپرستي ۽ شاونزم جي ڳالهه ڪري رهيا آهن. پنهنجن گروهي طبقاتي مفادن کي عوامي مفادن جو روپ ڏئي دراصل پنهنجن مفادن جو تحفظ ڪري رهيا آهن ۽ ان طريقي سان عام ماڻهن جي وسيع حلقي کي متاثر ڪري ويا آهن.

پنجاب ۾ وڌندڙ هن قسم جي شاونسٽ قومپرستي ۽ رجعت پسندي وفاق ۽ وفاقي پارٽين بلڪ پوري ملڪ لاءِ سنگين نوعيت جي حقيقي خطرن کي پيدا ڪيو آهي. پنجابي شاونزم جي بوتل کان ٻاهر نڪتل هن خطرناڪ جن پٺيان رڳو پنجاب جا رجعت پسند ناهن پر سڄي ملڪ جون سموريون رجعت پسند ڌريون ۽ حلقا موجود آهن جيڪي ان کي سگهه بخشي رهيون آهن.

هتي اها ڳالهه به واضح ڪجي ته عام چونڊن ۾ سنڌي ماڻهن پ پ جي حق ۾ جيڪو فيصلو

ڏنو تنهن کي رجعت‌پسندن انتهائي منفي انداز ۾، پنجاب جي سياسي صورتحال تي اثرانداز ٿيڻ لاءِ، استعمال ڪندي اهو عام تاثر ڏنو ته سنڌي ماڻهن جو اهو فيصلو پنجاب جي خلاف آهي، جڏهن ته حقيقت ان جي بلڪل ابتڙ آهي. سنڌ جي ماڻهن سالن کان ٿيندڙ ان پروپيگنڊا ته، سنڌي ملڪ دشمن، علحدگي پسند ۽ غدار آهن، تنهن جي هوا ڪڍي ڇڏي ۽ هڪ حد تائين اهو ثابت ڪيو ته سنڌي اڃان تائين وفاق کي قبول ڪن ٿا، ۽ ان ۾ رهندي پنهنجا حق گهرن ٿا، ۽ اهو به ته اڃان به وقت آهي ته عقل ۽ هوش کان ڪم وٺندي انصاف‌پسنديءَ جمهوري طريقي‌سان سمورين‌قومن جا تاريخي حق بحال ڪيا وڃن. ٻي صورت ۾ پل هيٺان نه رڳو پاڻي پر رت جا وڏا درياهه گذري ويندا ۽ ان جا ذميوار سنڌي ماڻهو هرگز نه هوندا.

رجعت پسندن کي سنڌي ماڻهن جي هي مثبت ۽ تاريخي ڳالهه به سمجهه ۾ نه آئي، بجاءِ ان کي خوشيءَ سان دليءَ طرح قبول ڪرڻ جي تمام وڏيون سازشون سٽيون ويون. علحدگي پسنديءَ جو الزام لڳائيندڙ، وفاق ۽ وفاقي پارٽيءَ جي حق ۾ ٿيل فيصلي کي به علحدگي پسندي، قومپرستي ۽ انتها پسندي چئي رد ڪن ٿا ۽ هاءِ گهوڙا جو طوفان برپا ڪن ٿا. جيئن چوڌري جتوئي فرمائي ٿو ته "مون کي سنڌ ۾ پاڪستان جي ڳالهه ڪرڻ جي سزا ڏني وئي آهي." سنڌي ماڻهن سان هيءَ وڏي‌ويڌن آهي، جيڪڏهن هو جائز قومي حقن جي لاءِ آواز اٿارين ته کين علحدگي پسند ۽ غدار سڏيو وڃي، پر جڏهن هو وري علحدگي پسندن کي رد ڪندي وفاق ۽ ان جي زبردست حامي سڀ کان وڏي وفاقي پارٽيءَ کي چونڊين ٿا، تڏهن به سنڌي ماڻهن لاءِ چيو وڃي ته انهن قومپرستيءَ جي بنياد تي ووٽ ڏنا آهن، ته پوءِ سنڌي‌ماڻهو ڪيڏانهن وڃن؟ آهي ڪير جو رستو ٻڌائي؟ کين اها ڳالهه سمجهه ۾ اچڻ گهرجي ته سنڌ ۾ رجعت پسندن جو ڪوبه مستقبل ڪونهي. سنڌ ۾ پ پ جو متبادل جتوئي، جوڻيجا، پاڳارا، غفورا ناهن. صورتحال به قدم اڳتي وڌي وئي آهي. پ پ

ڇا پنجاب جو عوام ان رجعت پسند ۽ قاتل ٽولي کان پاڻ کي الڳ ڪري ان سموري خوني واردات جي ذميواري کان آجو ڪري سگهيو؟

جو متبادل وري به ترقي پسند ۽ قومپرست ٿيندا. تنهن ڪري سڀني جي وسيع تر مفادن ۾ اهو آهي ته سنڌي ماڻهن جي فيصلن کي منفي انداز سان ڏسڻ بدران مثبت ۽ حقيقي بنيادن تي ڏسڻ گهرجي ۽ پنجاب ۾، سنڌي ماڻهن جي‌حوالي سان پنجاب دشمني جي هوا کڙي ڪري پنجابي شاونزم جي منفي رد عمل کي اڀارڻ جي ڪوشش نه ڪئي وڃي. ڏسڻ ۾ اهو اچي ٿو ته بنياد پرست ۽ رجعتي قوتن کي پنهنجو جياپو ئي اهڙي منفي سياست ۾ نظر اچي ٿو، هن اهڙي سياست جي ڊنگ جي بنياد تي پنجاب ۾ ماڊيل سوچ جا مزا ماڻڻ شروع ڪيا آهن . سندن خيال ۾ اهڙي ئي طريقي سان هو پنهنجا مفاد حاصل ڪري سگهندا ۽ ساڳي روش جاري رکڻ واري ڳالهه ئي نظر اچي پئي. بهتريءَ جا امڪان في الحال غائب آهن. پ پ هڪ ته سيڪيولر پارٽي نظر اچي ٿي، ٻيو وري ان جي قيادت سنڌي‌آهي. تنهن ڪري ان مان، سندن خيال مطابق، ڇڱائيءَ جي اميد ڪانهي ۽ ٻيو وري ان خلاف پنجاب کي آسانيءَ سان متحرڪ ڪري سگهجي ٿو. ۽ ان جا وري امڪان به آهن. مثال‌طور : جيڪڏهن‌اسلامي‌جمهوري اتحاد طرفان ڪالا باغ ڊئم تي، مڪمل رٿابنديءَ سان، تحريڪ هلائي وڃي ته ان‌صورت ۾ پنجاب جا وسيع ترين حلقا ان جي حمايت ڪندا. نه صرف اهو پر خود پ پ جي تنظيم ۽ قيادت ۾ به زبردست بحران ۽ ٽوڙ پيدا ٿيندو ۽ جيئن ته پ پ بظاهر ڪالا باغ ڊئم جي خلاف آهي (سنڌ ۽ سرحد ۾ ته ڊئم خلاف زبردست احتجاجي‌مظاهرا به ڪرايا ويا هئا) ۽ سنڌ، سرحد ۽ بلوچستان به ان ڊئم جا مخالف آهن. اهڙي صورتحال ۾ وڃائيندڙ تر رڳو پ پ هوندي ۽ اسلامي جمهوري اتحاد وڏي فائدي‌۾ هوندو پ پ جيڪڏهن پنجاب کي خوش ڪرڻ لاءِ اها ڊئم ٺاهي به ته وري کيس سنڌ، سرحد ۽ بلوچستان ۾ زبردست سياسي نقصان ٿيندو. جنرل ضياءَ ۱۱ سالن جي طويل ۽ طاقتور ترين دور ۾ به ڪالا باغ ڊئم ٺاهي نه سگهيو، ان جا سبب به سمجهه ۾ اچن ٿا ۽ پ پ به اها صورتحال چڱي طرح سمجهي ٿي، ڪالا باغ ڊئم جي مسئلي وانگر، رجعت پرستن طرفان، ٻيا انيڪ مسئلا اڀاري پ پ لاءِ مشڪلاتون پيدا ڪري ان کي پنجاب اندر الڳ ٿلڳ ڪرڻ جا ڪافي امڪان آهن.

هونءَ به پنجاب ۾ پ پ لاءِ تمام پيچيدا ۽ حقيقي مسئلا آهن

بلڪل سنڌ وانگر. پنجاب جي حڪومت تي اسلامي جمهوري اتحاد وارا باقاعدگيءَ سان قابض آهن. کين وسيع عوامي حلقن جي حمايت حاصل آهي. پيپلز پارٽيءَ جي لاءِ وڏي ۾ وڏو مسئلو پيدا ٿيندو سنڌ ۽ پنجاب جي مفادن وچ ۾ توازن برقرار رکڻ. سنڌ ۽ پنجاب هن وقت هڪ ٻئي جي بلڪل ابتڙ ۽ متضاد حالت ۾ آهن. سندن تضادن وارا معاملا به تمام گهڻا آهن ۽ باهمي تعاون ۽ اشتراڪ وارا معاملا تمام گهٽ. اهڙي صورتحال ۾ پيپلز پارٽي سنڌ ۽ پنجاب جي مفادن جي حوالي سان ڪڏهن به حقيقي توازن (Real Balance) برقرار رکي نه سگهندي. ڇاڪاڻ ته اهو ڪم پنجاب جي هرقسم جي بالادستي (Domination) جي خاتمي ڪرڻ کان سواءِ ممڪن ئي ناهي. پنجاب جي بالا دستي جو خاتمو پيپلز پارٽي جي وس جي ڳالهه ناهي، ڇوته مفادن جو سوال تمام نازڪ ۽ حساس آهي، پيپلز پارٽي کي هيءَ ڪيفيت ڪيس مسلسل ڪمزور ڪندي رهندي ۽ اسلامي اتحاد ان مان مسلسل فائدو وٺندو رهندو.

ان ئي حوالي سان پيپلز پارٽي لاءِ هڪ ٻيو وڏو مسئلو هي به آهي ته اڃا تائين ملڪ جي اصل طاقت پنو خاندان تي ڀروسو نه ٿي ڪري، نه صرف اهو پر ان جو تعلق به پنجاب سان آهي، ۽ پنجاب جي سياسي صورتحال ان تي فوري ۽ سڌي طرح اثر انداز ٿئي ٿي. اصل طاقت وارو (ڊيمو ڪلاس جو خنجر) پنو خاندان جي سياسي اقتدار مٿان لٽڪندو رهندو، جيستائين اقتدار جي حقيقي منتقلي جي ڪا صورتحال پئدا نٿي ٿئي.

ان کان علاوه ”پنجاب نيشنل الائنس (PNA)، جيڪو هڪ قوم پرست اتحاد آهي، اهو به پنجاب اندر پ پ مخالف هڪ ڪردار ادا ڪري رهيو آهي. ان حد تائين جو لاهور ۾ بي نظير جي سيٽ تان ڪٽيل اميدوار عمر حيات پي. اين. اي جو صدر آهي ۽ ان جو اميدوار هو، اسلامي اتحاد ان جي رڳو حمايت ڪئي هئي. بي نظير ياڻ به ان سيٽ تان رڳو ٩٠٠٠ جي فرق سان کٽيو هو.

نواز شريف پ. پ ۽ سنڌ دشمنيءَ ۾ اينترو ته اڳتي وڌي ويو آهي جو ضمني چونڊن دوران فاشسٽ تنظيم پنجابي پشتون اتحاد (پي. پي. آءِ) جي سرور اعوان کي خصوصي طور پنجاب گهرائي پيپلز پارٽي خلاف استعمال ڪيو. سرور اعوان سنڌ ۾ پنجابين سان زيادتين ۽ ظلم جا هٿ ٺوڪيا قصا ۽ ڪهاڻيون ٻڌائيندي پيپلز پارٽي ۽ سنڌين کي ان جو ذميوار سڏيو ۽ پ پ جي ”پنجاب دشمني“ جي نام نهاد رٽ لڳائي. هاڻي ته اها ڳالهه به واضح ٿي ويئي آهي ته پي. پي. آءِ کي مالي مدد نواز شريف ۽ ان جي ٽولي جو هڪ وڏو صنعت ڪار ڪري رهيو آهي. ان جو انڪشاف پي. پي. آءِ جي اندر ٽوڙ ڦوڙ کان پوءِ هزار خان، جيڪو تنظيم جو چيئرمن آهي، تنهن ڪيو آهي.

ان کان سواءِ پنجاب اندر اخبارن ۽ رسالن ۾ پيپلز پارٽي، سنڌ ۽ سنڌين خلاف زهريلا مضمون ۽ ٻيو مواد باقاعدي رٿابنديءَ سان ڇاپي پنجابي شاؤنزم ۽ رجعت پسنديءَ کي تيڪو ڏنو پيو وڃي. ان قسم جي صورتحال جي هلال پاڪستان به رپورٽ ڪئي آهي.

عملي طور تي به پنجاب سرڪار مرڪز ۾ پيپلز پارٽي حڪومت خلاف جيڪو ڪجهه ڪري پئي سو به مجموعي طور تي جمهوريت جي خلاف تمام گهري سازش جو حصو آهي. لاهور ۾ ضمني چونڊن وقت جيڪو ڦڏو ۽ فساد ٿيو هو ان کي ڪنٽرول ڪرڻ لاءِ جڏهن مرڪزي سرڪار رينجرس موڪلي ته ان تي عام ماڻهن طرفان پٿر بازي ڪئي وئي ۽ پنجاب پوليس باران گوليون ۽ شيل ڇوڙيا ويا، خطرناڪ صورتحال کان بچڻ لاءِ رينجرس موٽي وئي. تنهن [illegible] ٻي وچڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هو ته ان ”جرم“ جي به سخت ترين سزا يعني جيل، ڪوڙا ڦٽڪا سندس مقدر بڻيا. سندن ڳوٺ ڳوٺ، واهڻ وستيون، روڊ ۽ رستا لاشن جي ڍيرن سان ڍڪيا ويا، بم گولا، مارٽر توبون، ڳاڙهي گئس جي ٿري رائفلون، ۽ گن شپ هيلي ڪاپٽر سنڌي ماڻهن مٿان ايڏي بي درديءَ سان استعمال ڪيا ويا، جو ائين پئي لڳو ته ڄڻ سنڌي ماڻهو هن ملڪ جا باشندا ناهن، پر مفتوح ڪيل ڪنهن ملڪ جا بدنصيب باشندا آهن. سنڌي ماڻهو ١٩٨٣ع ۽ ١٩٨٦ع جي جمهوري تحريڪ هلائي رهيا هئا. آمريت مخالف ۽ سڄي عوام جي فائدي جي ڳالهه هئي، پر شايد پنجاب سمجهيو پئي ته ڪيس فائدو آمريت ۾ آهي ۽ جمهوريت ڦرلٽ جي سندس حصي کي ڪجهه گهٽائي ڇڏيندي. سو انهن جمهوريت جي بحاليءَ ۾ حصو نه ورتو. اهو به پنجاب جي رجعت پسنديءَ جو چٽو ثبوت آهي.

ان کان ٿورو اڳ ان به پٺتي نظر ڦيرائيندا سين ته ١٩٤٣ع ۾ بلوچستان ۾ جيڪو هزارين بلوچن جو قتلام ڪيو ويو، تنهن جي بنياد ڪير هو؟ ۽ اهڙيءَ طرح

جيڪي ڪجهه بنگال سان ٿيو، لکين ماڻهن جو بي رحم موت جو کاج بڻايا ويا، سو ڪهڙي مقصد لاءِ؟ ڇا ان سڄي عوام دشمن عمل ۾ پنجاب جا حڪمران طبقا ڪونه هئا؟ ۽ ڇا پنجاب جو عوام ان رجعت پسند ۽ قاتل ٽولي کان پاڻ کي الڳ ڪري ان سموري خوني واردات جي ذميداريءَ کان آجو ڪري سگهيو؟ ته جواب آهي نه. ان جو مطلب اهو ٿيو ته اهو به انهن سمورن عملن ۾ هڪ حد تائين شامل رهيو. تنهن ڪري جيڪڏهن غور ڪبو ته پنجاب جيڪا رجعت پسند قوت پيدا ڪندو رهيو آهي، تنهن کي اڃا مهينا اڳ جڙندڙ ان اتحاد جي چوندن ۾ ڪاميابي هڪ وڏي اهميت رکندڙ ڳالهه آهي. جيتوڻيڪ ان کي جوڙيندڙ جزا ڪافي پراڻو پس منظر رکندڙ هئا، پر انهن جي اڄ جي اها نئدي ڪاميابي مستقبل جي وڏي ۾ وڏي ڪاميابي ٿي سگهي ٿي. ان لاءِ جواز موجود آهن. مثال طور: بلوچ معاشري ۾ مڊل ڪلاس ۽ خاص طور تي شاگردن ۾ BSO جو زبردست اثر ۽ طاقت آهي، هڪ شاگرد تنظيم سياسي پارٽيءَ وارو ڪم پئي ڏنو آهي، سا طاقت ور ترجي حيثيت سان بي. اين. اي ۾ سرگرم آهي. مينگل ۽ مري (خير بخش ۽ شيروف) به اهو سندن لاءِ گهاٽي جو سودو نه هو.

سرحد ۾ عوامي نيشنل پارٽي جيتوڻيڪ ڪا وڏي سوپ ماڻي نه سگهي آهي پر سندن مستقبل ايڏو تاريڪ به ڪونهي. ANP جي ناڪامين جا هوندن ته گهڻا سبب آهن پر وڏو سبب سندن قيادت ۽ تنظيم جو غير متحرڪ هجڻ ۽ خاص طور تي قيادت جو 'خانن' جي هٿن ۾ هجڻ آهي. ٥٧ع ۾ نعپ تي بندش ۽ پوءِ ضياءَ جي مارشلائي دور ۾ گومگو واري صورتحال اڄ تائين جو ضياءَ ۽ احتساب جي حمايت، ٨٣ واري جدوجهد ۾ هڪ حد تائين

"بلوچ مڊل ڪلاس ۽ شاگردن ۾ BSO جو زبردست اثر ۽ طاقت آهي ۽ انهيءَ شاگرد تنظيم سياسي پارٽيءَ وارو ڪردار پئي ادا ڪيو آهي"

جاري رکيو اٿائين. بلڪ هاڻي وڌيڪ تيزيءَ سان اهو سڀ ٿي رهيو آهي.

پنجاب جي گذريل تاريخ کي اهڙي صورتحال جي تسلسل سان ڏسنداسين ته ان جو منطقي نتيجو ڪهڙو نڪرندو؟ اهو منطقي نتيجو هاڻ ڊنڊلائيپ وچاڙي ڏوس ۽ چٽي شڪل اختيار ڪري رهيو آهي. ۽ اهو ڪو "راز" نه رهيو آهي.

ان پس منظر ۾ اسان چوندن جي نتيجي ۾ ٻين صوبن ۾ پيدا ٿيندڙ صورتحال تي جڏهن نظر ڊوڙائينداسين ته بلوچستان ۾ چوندن کان صرف به مهينا اڳ ٺهندڙ "بلوچستان نيشنل الائنس" (BNA) جنهن ۾ بلوچستان اندر موجود قابل ذڪر قوم پرست ۽ ترقي پسند ڌريون موجود آهن، تنهن هاڻي جي. يو. آءِ سان گڏجي پنهنجي سرڪار جوڙي آهي. به ڳجهي طرح ان پنيان آهن. انهن جي قوت ۽ صلاحيت کان ڪو به انڪاري ڪونهي. ان کان علاوه اڳي جي ابتڙ بگٽي به هاڻي انهن سان آهن. اهڙي طاقت ور امتزاج کان ٿي ته بزنجو ڊچي ۽ چڙڪي پيو ۽ سندن مخالفت ڪري رهيو آهي ته متان وري ١٩٧٣ع جي صورتحال پيدا ٿئي. جيڪڏهن بلوچستان اسيمبلي بحال نه ٿئي ها ۽ چونڊون ٿين ها ته بي-اين-اي جي صورتحال گهڻي واضح ٿي وڃي ها. ڪجهه مبصرن جو خيال آهي ته انهن چونڊن ۾ بي-اين-اي جي متوقع شاندار ڪاميابيءَ کي نظر ۾ رکندي بلوچستان جي اسيمبلي ڊاهيندڙ "اصل طاقت" ان تي راضي ٿي ته ڪمزور بي-اين-اي ۽ ٻين سان الحاق واري بي-اين-اي واري بلوچستان اسيمبلي کي "عدالتي طريقي" سان بحال ڪرڻ مناسب آهي ۽ سواءِ موجوده سيٽ اپ ۾ وفاق طرفان موڪليل سرڪاري عملدارن کي قبول نه ڪرڻ به هڪ انتهائي قدم آهي ١٩٧٣ع ۾ بلوچستان ۾ اڳ پڳ اهڙي صورتحال نيٺ وٺندي وئي ۽ صورت حال فوج ڪشيءَ تي پهتي جنهن جا اثر اڄ تائين موجود آهن.

ڇا اها ڪل جهڙي ڳالهه نه آهي ته پنجاب جيڪو پاڪستان ۾ حقيقي طور اقتدار جو مالڪ ۽ هر طرح جي بالادست طاقت آهي سو ساڳيو پنجاب صوبائي خود مختياريءَ جو مطالبو ڪري رهيو آهي!؟ پنجاب، جيڪو ملڪ جي ٻين قومن جا قومي ۽ جمهوري حق سالن کان ڦبايون ويٺو آهي تنهن جا "حق" وري ڪنهن ڦبايا ؟! هن طرح جو سياسي ڍونگ جٽاءِ ڪري نه سگهندو ۽ پنهنجي بالادستي ظالم ۽ جابر واري حيثيت تي صوبائي خود مختاري جو نالو

نهاد گمراه ڪندڙ ۽ بيڪار پردو عوام کان سنڌن اصل حقيقت لڪائي نه ٿو سگهي. سنڌ ۽ ملڪ جا ٻيا مظلوم عوام ۽ قومون سچ کي ان جي اصلي، حقيقي ۽ ننوس شڪل ۾ ڏسي چڪيون آهن. هزارين ڊرڳ ڪين ڏوڪو ڏئي نٿا سگهن.

پنجاب متعلق بيان ڪيل اها صورتحال ته اڇوڪي حالتن جي حوالي سان آهي، پر اسان رڳو ڪجهه سال پوئتي نظر وجهنداسين ته ملڪ جي بدترين آمريت خلاف جمهوري جدوجهد ۾ پنجاب جو رول ڪهڙو رهيو؟ ١٩٨٣ع ۾ سنڌي عوام جڏهن هن ملڪ کي بحالي لاءِ جمهوريت جمهوري تحريڪ هلائي، جنهن تحريڪ جي راهه ڏانهن جمهوريت مخالف ڪردار ادا ڪرڻ قيادت جي بحرانن، مختلف پارٽين سان انضمامن وغيره واري صورتحال ولي خان ۽ سندس ڏر واسطي پختون عوام ۾ ڪافي مشڪلاتون پيدا ڪيون ۽ ساڳي وقت ٣٠ لک افغان انقلاب دشمن به سرحد ۾ رجعت پسندن جي حق ۾ وڏيڪ ويا. هوندي به هن دفعي پختون عوام مذهب، قومپرستي ۽ خانن کي رد ڪيو آهي. مسلم ليگ يا جماعت اسلامي ۽ عوامي نيشنل پارٽيءَ جو وچ يعني پيپلز پارٽي جو انتخاب ڪيو آهي، جنهن جي قيادت مدل ڪلاس مان آهي، نه گهڻو مذهبي آهي ۽ نه وري اها پختون قومپرستيءَ جي ڳالهه ڪن ٿا پر پختونن کي قومي مسئلن کي جمهوري سوال سان جوڙين ٿا. ANP کي پختون عوام طرفان قبولڻ ۾ هڪ رڪاوٽ آهي. خانن جي قيادت جيڪڏهن ان ۾ ڪا مثبت تبديلي اچي ٿي ته سنڌن صورتحال بهتر ٿيندي. هاڻي افغان مسئلي جي پڇاڙي ۽

پناهگيرن جي واپسي کان پوءِ ۽ پ پ سان مخلوط حڪومت ۾ رهندي ANP پنهنجي حمايت ۾ وسعت ۽ گهرائي پيدا ڪندي، ان جا امڪان وڏيڪ آهن. ٻي ڳالهه جيڪا ڪين مدد ڏيندي سا آهي سنڌ، پنجاب ۽ بلوچستان جا عوامي فيصلا. مثال طور سنڌ جي ماڻهن طرفان پ پ کي مڪمل حمايت ڏيڻ جي عوامي فيصلي پنجاب ۾ اثر (منفي ئي سهي) پيدا ڪيو. بلڪل اهڙيءَ طرح عوامي فيصلن جا اثر ٻيا عوام ان شڪل ۾ قبول ڪندا ته پختون پنهنجن حقن واسطي پختون ڪاز واري ڏر کي قبول ڪندا ۽ ساڳي صورتحال بلوچستان سان لاڳو ٿئي ٿي. جيڪڏهن سرحد ۾ ANP نئين حقيقتن (New Realities) کي سمجهندي ڪا مثبت پيش قدمي نه ڪئي ته پ پ سندس خال پريندي ۽ ان ۾ ريڊيڪلزم به وڏيڪ داخل ٿيندو.

اهڙيءَ طرح اچو ته چونڊن ڪانپوءِ سنڌ جي سياسي صورتحال تي نظر وجهون. چونڊن ۾ اندرون سنڌ مڪمل طور تي ۽ ڪراچيءَ جون ڪجهه سيٽون پ پ کٽي ورتيون. اها سنڌن شاندار سوڀ هئي. سنڌي ماڻهن مڪمل طور تي پ پ کي ڪامياب ڇو ڪيو. ان جا سبب ڪي منجهيل ناهن پر واضح ۽ چٽا آهن تنهن ڪري ان تي بحث جي ڪا خاص ضرورت ناهي. سنڌ ۾ چونڊن جي نتيجي هڪڙي ڳالهه بلڪل چٽي نموني سان سامهون آندي آهي سا هيءَ ته: سنڌي ماڻهن مڪمل طور تي پ پ کي ووٽ ڏئي سنڌ جي قومي سوال کي عملي طرح ملڪي سياست سان جوڙي جمهوري تحريڪ جو حصو بڻائي ڇڏيو آهي. سنڌي

ماڻهن قومي سوال جي حوالي سان ڪٽرپڻي ۽ هر طرح جي تنگ نظري کي رد ڪري قومي مسئلي ڏانهن جمهوري رويي کي وڏيڪ سگهارو ڪيو آهي. اهڙيءَ طرح سنڌ جو قومي سوال ملڪ جي مجموعي جمهوري سوال سان ڳنڍجي هڪ طرف هڪ نئين ۽ نازڪ مرحلي ۾ داخل ٿيو آهي ته ٻئي طرف وري جمهوري جدوجهد کي وسعت ملي آهي ۽ اها مثبت ۽ ترقي پسند تبديلي آهي. سنڌي عوام جي ان فيصلي جو اهو مطلب هرگز ناهي ته انهن پ پ کي رڳو ڪري قومي حقن تان هٿ کڻي ڪا سوديبازي ڪئي آهي. پر ان جو سڌو سنئون ۽ بلڪل سادو مطلب هيءُ آهي ته عوام پنهنجي قومي مسئلي جي حل جو بار پ پ جي ڪمزور ڪلهن تي اڇلائي ڇڏيو آهي. ان طرح سان سنڌي عوام پنهنجي قيادت منتخب ڪري هڪ لحاظ سان قيادت جي بحران کي ختم ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي ٻي ڳالهه آهي ته پ پ ان ڪوشش ۾ ڪامياب وڃي ٿي يا نه، ان جو فيصلو ايندڙ وقت ۽ تاريخ تي ڇڏيل آهي.

سنڌ جي حوالي سان ٻي هڪ ٻي تمام اهم ڳالهه هيءَ آهي ته چونڊن ۾ سنڌ ۾ رهندڙ پناهگيرن (مهاجرن) پ پ کي مڪمل طور تي رد ڪيو آهي ۽ انهن تنگ نظر، نسل پرست ۽ فاشسٽ تنظيم MQM کي چونڊيو آهي. ان لحاظ کان اهو چئي سگهجي ٿو ته ٨٨ نومبر جي چونڊن ۾ (يعني ووٽ) سنڌ جي آباديءَ کي قومي ۽ نسلي بنيادن تي ٻن واضح ڌڙن ۾ ورهايو آهي. هيءَ ڳالهه سنڌ جي مجموعي مفادن جي حوالي سان انتهائي منفي، اذيتناڪ ۽ خطرناڪ آهي.

پناهگير، جيڪي ڪلهه تائين نام نهاد پاڪستاني قوميت ۽ اسلام جا ٺيڪيدار رهيا آهن، تن نه صرف وفاق ۽ وفاقي پارٽيءَ جي حق ۾ فيصلو نه ڏنو پر ساڳي وقت سنڌين جي حمايت رکندڙ وڏي ۾ وڏي پارٽيءَ کي به رد ڪيو، ۽ اهڙي طرح خطرناڪ ۽ مڪروهه تنگ نظريءَ جو مظاهرو ڪندي ناڪاري سياست کي وڌايو آهي ۽ سنڌ جي ٻن مکيه شهرن ڪراچي ۽ حيدرآباد تي هڪ هٽي قائم ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي اهي. هن قسم جو قاتل ۽ زهريلو رويو، سنڌ جي سياست ۽ ملڪ جي گڏيل سياست لاءِ انتهائي نقصانڪار آهي ۽ مستقبل ۾ خطرناڪ نتيجن سان ڀرپور آهي اميد هئي ته چونڊن کان پوءِ پناهگير، سنڌين جي چونڊيل نمائندن سان منصفاڻي طريقي سان معاملو طئي ڪندا ۽ سياسي ٻلڊ ڪ ميلنگ ۽ دهشت گردي کي ختم ڪندا پر نه صرف سندن رويي ۾ ڪا مثبت تبديلي ڪونه آئي آهي بلڪ منفي رجحان وڌيا آهن. ڪراچيءَ جي تعليمي ادارن ۾ سنڌي شاگردن سان زيادتيون، قاتل بهارين کي آڻڻ لاءِ سندن مطالبا ۽ سرڪار تي دٻاءُ وجهڻ، هندستان کان پين پناهگيرن کي مڪمل رٿابندي تحت هٿي گهرائي آباد ڪرڻ ۽ هاڻي وري اندرون سنڌ مان پڻ پناهگيرن کي منظم طريقي سان ڪراچيءَ ڏانهن منتقل ڪرڻ وارا منصوبا، سنڌ ۽ سنڌين خلاف هڪ وڏي سازش کي ظاهر ڪري رهيا آهن. پناهگيرن جي پاڪستان ۾ ۴۰ ساله تاريخ تي نظر وجهنداسين ته نظر ايندو ته اهي سدائين حڪمرانن ٽولن سان ٻڌ ٿي مظلوم قومن ۽ خاص طور سنڌين جو استحصال ڪندا رهيا آهن ۽ ڪڏهن به جمهوري جدوجهد ۽ جمهوري حڪومتون ڪين راس نه آيون آهن

مرڪزي طرز جي سياست زوال پذير آهي، ملڪگير سياست علائقائي قوميتي ۽ نسلي بنيادن تي ورهائجي رهي آهي

پاڻ جمهوريت دشمني ۽ آمريت دوستي ۾ هميشه اڳڀرا رهي رجعت پسندي ۽ بنياد پرستيءَ کي ٽيڪو ڏنو اٿن. ايوبي آمريت ۽ ون يونٽ خلاف جدوجهد نه ڪرڻ، شهيد ڀٽي جي جمهوري حڪومت خلاف PNA جي عوام دشمن جدوجهد ۾ اڳواڻيءَ وارو رول ادا ڪرڻ ۽ ورتي ۸۳ ۽ ۸۶ ۾ جمهوريت جي بحاليءَ واري جدوجهد ۾ حصو نه وٺڻ ڇا کي ظاهر ڪن ٿا؟ سندن موقعي پرستي ان مان ظاهر آهي جو جڏهن پيپلز پارٽي کي اقتدار مليو ته وچ ۾ ناهه ڪيائون ۽ جمهوريت جا نام نهاد دعويدار چوائڻ لڳا پر جڏهن جمهوري قوتن کي وڌيڪ سگهاري سهاري جي ضرورت هئي ته هي صاحب IJI سان ساز باز ڪري رهيا هئا. جمهوري حڪومت جي حمايت ۾ سندن هاڻوڪا بيان بظاهر چڱا ۽ مثبت لڳن ٿا پر حقيقت ۾ اهي ڍونگ آهن ۽ منافقي تي ٻڌل آهن. جيڪڏهن پناهگير ٽولو واقعي مخلص آهي ته جمهوريت مستحڪم ٿئي ته پوءِ اها تاريخي تبديلي چئبي ۽ مثبت پڻ. پر لڳي ائين ٿو ته جمهوريت جي رڳو لفظي حمايت ڪري حقيقت ۾ هو پنهنجي گروهه کي منظم ڪري رهيا آهن، رعايتون وٺي رهيا آهن ۽ ڪنهن وڏي معرڪي واسطي تياري ڪري رهيا آهن. جمهوري قدرن جي دعويداري جي ڪسوٽي رڳو جمهوري حڪومت جي لفظي حمايت ڪرڻ نه آهي بلڪ انجو عملي مظاهرو ڪرڻ آهي جنهن ۾ بلئڪ ميلنگ، دهشت ۽ دٻاءُ وارن حربن کي ختم ڪرڻ، قومي تشخص تان هٿ کڻڻ، سنڌ ۽ سنڌي عوام ڏانهن مثبت رويي کي اختيار ڪرڻ ۽ سنڌ تي سنڌي عوام جي تاريخي حق حاڪميت ۽ وارثي کي قبول ڪرڻ، بهارين ۽ ٻين صوبن ۽ ملڪن مان ايندڙ لوڏ جي سنڌ ۾ آمد جي مخالفت ڪرڻ. پناهگيرن جي رويي ۾ مثبت تبديليءَ جا حقيقي بنياد ۽ ڪسوٽي اهي مٿيون ڳالهيون آهن باقي ٻيهي لفاظي سندن منافقي ۽ موقع پرستي کي ڍڪي نه ٿي سگهي.

سنڌ ۾ موجود قومپرست ۽ ترقي پسند ڌريون پناهگيرن ڏانهن هميشه مائل رهيون آهن ۽ کين رام ڪرڻ جون هر طرح جون ڪوششون ڪندا رهيا آهن. سندن رويو تمام نرم ۽ شفقتائو رهيو آهي پر رڳو عوامي نيشنل پارٽي سنڌ جو رويو ڪجهه سخت گير رهيو آهي. ماضي ۽ حال جي سياسي ڪردار جي بنياد تي ANP سنڌ انهن مان ڪنهن مثبت ۽ تعميري رويي جي توقع نه ٿي رکي. ANP سنڌ کانسواءِ سنڌ جون ٻيون سڀ ڌريون پيپلز پارٽي سميت اڃان آس لڳايون ويٺيون آهن ته پناهگيرن مان ڪجهه ورڻو آهي پر ان جي ابتڙ پناهگيرن ۾ سنڌ ۽ سنڌين ڏانهن مثبت ۽ تعميري رويو رکندڙ ڌريون ته ٺهيو ڪونهن بلڪ رڳو کي آڱرين تي ڳڻڻ جيترا بهتر سوچ ۽ رويو رکندڙ شخص به مشڪل ملندا. هيءَ

صورتحال انتهائي اذيتناڪ آهي. جنگ ۽ امن اخبارن جا تربيت‌يافته پناهگير پنهنجي سياست ۾ وسعت، گهرائي، پختگي ۽ بالغ نظري ڪيئن آسانيءَ سان پيدا ڪري سگهندا؟ اهو سڀ ڪجهه رڳو ان ڪري آهي ته هو پنهنجن گروهي مفادن تان هٿ کڻڻ لاءِ تيار ناهن. اسان جا ڪي به دانشور ... چئن ته پناهگير 'لال ڪنوار' وانگر ساهري گهر اچي جذب پذيريءَ واري تاريخي عمل مان گذري رهيا آهن پر حالتون ان جي نفي ڪري رهيون آهن. لال ڪنوار ۽ جذب پذيريءَ واريون ڳالهيون گمراهه ڪندڙ آهن ڇاڪاڻ ته اهڙي قسم جو عمل جاري ٿي ڪونهي، ان جون ڪي ٺوس شهادتون موجود ٿي ڪونهن. جذب پذيري جي اڃان ته ابتدا ٿي ڪانهي ٿي ۽ معروضي طور تي اها ڳالهه جذب پذيري نه، حل ٿيندڙ رنڊڪن ۽ رڪاوٽن سان پربور آهي. وڏي ۾ وڏي رڪاوٽ سنڌين ۽ پناهگيرن جو سماجي ۽ معاشي ترقيءَ جي مختلف سرحدن ۾ هجڻ آهي. پناهگير شهرن ۾ اڪثريت ۾ آهن ۽ سرمائيدارانه ترقي جي مٿين ڏاڪن ۾ داخل ٿيل آهن. سنڌين جي وڏي اڪثريت ڳوٺن ۾ آهي ۽ جاگيردارانه باقيات ۽ سرمائيدارائي ترقي جي شروعاتي ڏاڪي ۾ داخل ٿي رهيا آهن. سنڌين جي سڳهاري ثقافت، تهذيب، ٻولي ۽ تاريخ. پناهگيرن جو ثقافتي انتشار ۽ ڪنهن صحتمند تاريخي ثقافتي ورثي جو نه هجڻ. اهي سڀ ڳالهيون جذب پذيري ۽ ضم ٿيڻ جي عمل واري رستي جون وڏي ۾ وڏيون رڪاوٽون آهن جن جو حل ويجهڙائيءَ ۾ ممڪن ٿي ناهي، تنهن ڪري سنڌين ۽ پناهگيرن جي، پيپلز پارٽي

۽ ا ر ق م ناهه جي حوالي سان، رومن ڪئٿولڪ وهانءَ (Roman Catholic Marriage) جهڙيون اڻنگيون ۽ ٻي ٽڪيون ڳالهيون ڪري غير ضروري خوشفهميءَ جو شڪار نه ٿيڻ گهرجي. بلڪه معروضي سچائين ۽ حقيقتن کي ايمانداريءَ سان سمجهندي سنڌي عوام کي بهترين انداز ۾ باشعور ۽ منظم ڪري 'عظيم تاريخي جدوجهد' جي ... ضرورت کان آگاهه ڪرڻ ... پناهگير منظم ۽ هٿيار بند ... سرگرميون ڪري رهيا آهن ... سان ... وڏيڪ سجاڳي ۽ ... ڪرڻ لاءِ ڪافي آهن. هنن جو ڪو هڪڙو به عمل سنڌ ۽ سنڌين جي فائدي ۾ ناهي. اهڙي طرح اها ڳالهه واضح ۽ صاف ٿي آئي آهي ته پناهگير ٽولو پنهنجي گروهي سياست کي وڌائڻ لاءِ گروهي مفادن جي حاصلات لاءِ هر قسم جي تياري ڪئي آهي. سنڌ گير ملڪ گير سياسي ڌاري کان الڳ ٿلڳ ٿي تنگ نظر ڪٽر نسل پرستيءَ جو پناهگيرن شاندار مظاهرو ڪندي رجعت پسنديءَ جو انتخاب ڪيو آهي. نومبر جي چونڊن ان جي رڳو تصديق ڪئي آهي.

سياست جي معروضيت جيڪا مٿي بيان ڪئي وئي آهي تنهنجو مطلب هيءُ آهي ته ملڪ جي سياست وڏي انتشار جو شڪار آهي. مرڪزي طرز جي سياست زوال پذير آهي. ملڪ گير سياست علائقائي، قوميتي ۽ نسلي بنيادن تي ورهائجي رهي آهي. ملڪ گير پارٽيون (وفاقي) پنهنجو اثر وڃائي رهيون آهن. علاقائي، قوميتي ۽ نسلي بنيادن تي نيون قوتون اڀري تنظيمي شڪل و صورت وٺي طاقتور نموني سامهون اچي رهيون آهن.

مرڪزي سياست جي هي ورهاست (Division) ۽ ٽوڙ ڦوڙ (Disintegration) جيتوڻيڪ سڌي طرح آمريت (مارشل لاءِ) غير جمهوري ۽ غير سياسي يارهن سالا دور جي پيداوار آهي پر ان جون پاڙون دراصل غير هموار سماجي ۽ اقتصادي ترقي ۽ نابرابري واري نظام ۾ کتل آهن. جمهوريت ۾ اها سگهه آهي ته اها هن ناڪاري صورتحال کي مٿاري بهتر بڻائي سگهي ٿي پر اها جمهوريت ڪهڙي؟

اسان وٽ "اڇوڪي جمهوريت" جيڪا محدود ۽ ڪنٽرولڊ آهي ۽ انتهائي ڪمزور حالت ۾ آهي تنهن ۾ اها اهليت ڪانهي ته اها انهن سنگين مسئلن کي حل ڪري سگهي. اڇوڪي جمهوريت اڃا تائين رڳو پاڻ بچائڻ جي جدوجهد (آئين ترميم حوالي سان) ۾ مصروف آهي، عوام کي جمهوريت جو ميوو مهيا ڪرڻ اڃا پري جي ڳالهه آهي. جيڪڏهن اها سياسي صورتحال ڪجهه سال برقرار رهي ته ان جا ملڪ تي ڪهڙا اثر پوندا. مستقبل جي سياسي صورتحال ڪيئن نظر ايندي، اچو ته ان جو امڪاني جائزو وٺون.

مثال طور، صورتحال جيڪا مٿي بيان ڪئي وئي آهي، سا جيڪڏهن ايندڙ ڪجهه سالن تائين (ٻه چار سال) برقرار رهي ٿي يعني پنجاب ۾ آءِ- جي- آءِ (اسلامي جمهوري اتحاد) يا ان جي ڪا ٻي شڪل پنهنجي سياسي پوزيشن مضبوط ۽ مستحڪم ڪري ٿو ۽ اندرون سنڌ ۾ پ پ ساڳي طاقت برقرار رکي ٿي، ڪراچيءَ ۾ ايم- ڪيو- ايم، سرحد ۾ اي- اين- پي ۽ بلوچستان ۾ بي- اين- اي ۽ ايندڙ ڪجهه سالن

۾ (مثال طور ٻن يا ٽِن سالن ۾) چوندون ٿين ٿيون. ان ۾ مختلف صوبن ۽ علائقن ۾ مختلف پارٽيون کٽن ٿيون. ڪابه وفاقي ۽ ملڪ گير نوعيت جي پارٽي سامهون نه اچي ته پوءِ ان صورت ۾ ڇا ٿيندو؟

مثال طور پنجاب ۾ آءِ جي آءِ ٩٠ يا ١٠٠ سيڪڙو سيٽون حاصل ڪري ٿو، ان صورت ۾ مرڪز ۾ حڪومت اسلامي اتحاد جوڙيندو. بلڪل اهڙيءَ طرح سان جيڪڏهن سرحد ۾ اي- اين- پي قومي اسيمبليءَ جون سيٽون کٽڻ کان علاوه صوبائي سطح تي به اڪيلي طرح يا ڪنهن ٻي ڌر سان گڏجي سرڪار جوڙي ۽ بلوچستان ۾ بي اين اي جي به اهڙي پوزيشن بيهي، ته پوءِ پ پ عملي طرح سان سنڌ تائين سو به وري اندرون سنڌ تائين سڪڙجي محدود ٿي ويندي، بلڪل اهڙي طرح جيئن ايم آر ڊي جي ١٩٨٢ع واري جمهوري تحريڪ سنڌ تائين محدود ٿي وئي هئي، ڇاڪاڻ ته ڪراچي ۽ حيدرآباد جون سيٽون ايم ڪيو ايم کٽي ويندي.

پ پ جيڪڏهن پنجاب کان سواءِ باقي ٽن صوبن ۾ مڪمل فتح به حاصل ڪري (جيڪو ناممڪن آهي) يعني سمورين سيٽون کٽي به وٺي، تڏهن به مرڪزي سرڪار جوڙي نه سگهندي ڇاڪاڻ ته ٽنهي صوبن جي قومي اسيمبليءَ جي ڪل سيٽن جو تعداد به رڳو پنجاب جي سيٽن کان گهٽو گهٽ آهي.

مثال طور پنجاب جون قومي اسيمبليءَ جون سيٽون آهن ١٠٥، سنڌ جون ٤٧، سرحد جون ٢٦، ۽ بلوچستان جون ١١. سنڌ، سرحد، بلوچستان جون ڪل سيٽون ملائينداسين، تڏهن به ٿينديون ٨٤. ٻيو جيڪڏهن اقليتن جون ١٠ ۽ آزاد قبائل جون ٨ سيٽون به ملائينداسين تڏهن به ڪل وڃي ٿينديون ١٠٢. تڏهن به رڳو پنجاب جون ١١٥ سيٽون ان تعداد کان وڌيڪ آهن، ۽ مرڪزي سرڪار جوڙڻ جي پوزيشن ۾ آهن. ان معنيٰ ۾ اها ڳالهه صاف ۽ چٽي آهي ته جيڪا ڌر رڳو پنجاب مان کٽي ۽ ٻين صوبن مان هڪ به سيٽ حاصل ڪري نه سگهي تڏهن به موجوده قانون ۽ آئين مطابق اها مرڪز ۾ حڪومت ٺاهڻ جي پوزيشن ۾ هوندي.

اهڙيءَ صورت حال ۾ رڳو پنجاب ۾ کٽيل سيٽن جي بنياد تي آءِ جي آءِ جيڪڏهن مرڪز ۽ پنجاب ۾ سرڪار ٺاهي ته پوءِ ان جا ٻين صوبن ۾ کٽي آيل پارٽين سان تعلقات ڪهڙا هوندا؟ ان سوال ۾ سڀ کان اهم ترين ڳالهه هي آهي ته آءِ- جي- آءِ جي مرڪزي سرڪار جو ايم ڪيو ايم سان ڪهڙو تعلق ۽ لاڳاپو جڙندو؟ ۽ ان جا سنڌ جي سياست تي ڪهڙا اثر پوندا؟

اهو ٻي سوال آهي، جيڪو اسان جي بحث جو اهم ترين حصو آهي. هتي هڪ ڳالهه ٻڌائڻ مناسب آهي اها هيءَ ته جڏهن چوندن ۾ ڪنهن به ڌر قطعي اڪثريت حاصل نه ڪئي هئي ته پ پ ۽ آءِ جي آءِ پنهنجي پنهنجي سرڪار جوڙڻ واسطي ملڪ جي ننڍين پارٽين سان رابطو ڪيو. ان رابطا مهم ۾ ايم ڪيو ايم وڏي اهميت اختيار ڪري ورتي. ايم ڪيو ايم هڪ ئي وقت پ پ ۽ آءِ جي آءِ سان سودي بازي شروع ڪئي. انهن ڳالهين سان لاڳاپيل هڪ اهم ماڻهو جو چوڻ هو ته آءِ جي آءِ ان تي راضي ٿي ويو هو ته ٽن- چئن سالن جي اندر پناهگيرن کي ڪراچي صوبو ٺاهي ڏنو ويندو. اها ڳالهه اخبارن ۾ به آيل آهي

سنڌ ۾ موجود قوم پرست ۽ ترقي پسند ڌريون پناهگيرن ڏانهن هميشه مائل رهيون آهن ۽ کين رام ڪرڻ جون هر طرح جون ڪوششون ڪنديون رهيون آهن

خاص ڪري جنگ گروپ سان لاڳاپيل انگريزي اخبار "ڊيلي نيوز" ۾ اها ڳالهه الطاف ۽ نواز شريف جي حوالي سان ڇپي هئي. (ايم ڪيو ايم ۽ آءِ جي آءِ جي وچ ۾ ٻيون به گهڻيون ئي سنڌ دشمن ڳالهيون طئه ٿيون هيون. پر سڀ کان اهم ڪراچي صوبي واري هئي) پر وري جڏهن پ پ کي اقتدار ملڻ جو سگنل مليو ته ايم ڪيو ايم قلابازي کائي نام نهاد جمهوري روپ ڌاري "ڪراچي پڌرنامو" تي صحيح ڪري وقتي طرح ڪراچي صوبي واري ڳالهه کي ملتوي ڪري ڇڏيو.

هونءَ به ڪراچي ۾ پناهگير ۽ پنجابي مفادن جي حوالي سان ان جا امڪان گهٽا آهن ته پناهگير ۽ پنجابي اڳي وانگر مستقل مفاد جي واسطي ملي هڪ ٿي وڃن. ڪراچيءَ ۾ رڳو پناهگيرن جي سياسي بالادستي ۽ ڪجهه مراعات يافته هجڻ واري حيثيت کي جيڪڏهن پنجابي ڦورو ٽولا قبول ڪن ته پوءِ ايم ڪيو ايم پنجابين کي ڪراچيءَ ۾ هرويرو تنگ نه ڪندي. اهڙيءَ طرح پنجابي

سرمائيدار جي تجارتي ۽ صنعتي
سبڙپ لاءِ اتي ساز گار ماحول پئدا
ٿي ويندو، نه صرف ڪراچي ۾
رهندڙ پنجابي سرمائيدار بلڪ خود
پنجاب ۾ رهندڙ پنجابي سرمائيدار
جي مفادن وٽان به اها ڳالهه
ٿيندي چاڪاڻ ته بهرحال کين
عالمي منڊيءَ سان جڙيل رهڻ لاءِ
ڪراچي ۽ ان جي سامونڊي
بندرگاهه جي بنيادي ضرورت
رهندي. ان کان علاوه عالمي
سامراج جي علاقائي فوجي حڪمت
عمليءَ ۾ به ڪراچيءَ جي جڳها
خاص ٻهڪ آهي سا به ڪراچي
صوبي ٺهڻ جي حق ۾ وڃڪ
ويندي. اهڙي طرح ٽي ڌريون
عالمي سامراج، پنجاب ۽ پناهگير
انهن مفادن جي پيش نظر ڪراچي
صوبي لاءِ فطري طرح هڪ ٻئي
جي وڌيڪ ويجهو ويندا.

پناهگير الڳ قوميتي تشخص
تي جيڪو زور ڏين ٿا، تنهن جي
پنهان حقيقت ۾ اها ئي مڪروهه
سازش آهي جنهن تحت سنڌ کي
به قوميتي صوبو مڃرائي سنڌ جي
ورهاڱي جو بنياد وڌو وڃي. بهارين
کي گهرائڻ پنهان به اهائي سازش
آهي ۽ هاڻ وري اندرون سنڌ مان
پناهگيرن جي بنا ڪنهن اشتعال
۽ جواز جي ڪراچيءَ ڏانهن لڏ
پلاڻ به ڪراچي صوبي تحريڪ لاءِ
تياري ۽ رٿابنديءَ جو حصو آهي.

ڪراچي يا مهاجر صوبي ٺاهڻ
پنهان پين ڳالهين ۽ سازشن کان
علاوه هڪ ٻيو محرڪ تازين چونڊن
جو نتيجو آهي پناهگير ٽولي تازين
چونڊن مان نتيجو اهو به ڪڍيو
آهي ته موجوده سيٽ اپ تحت
اهي ڪڏهن به سنڌ جي سياسي
اقتدار ۾ اڪيلي طور حڪمرانيءَ
واري حيثيت حاصل ڪري نه ٿا
سگهن. مثال طور تازين چونڊن ۾

هوند به ڪراچي ۾ پناهگير ۽ پنجابي مفادن
جي حوالي سان انجا امڪان وڌيڪ آهن ته
پنجابي ۽ پناهگير اڳي وانگر مستقل مفاد واسطي ملي هڪ ٿيندا

پناهگير ٽولي جي ڪارڪردگي
انتها درجي جي منظم هئي. چونڊن
۾ کين حاصل ٿيل ڪاميابيءَ جو
پاڪستان جي مختصر تاريخ
۾ پناهگير نقطہ نظر سان، مثال
نه ٿو ملي. اها سندن ڪاميابيءَ
جي چوٽي (Summi) هئي. ان
کان وڌيڪ ڪاميابي هو ڪڏهن
به حاصل نه ڪري سگهندا. ايڏي
وڏي ڪاميابيءَ جي باوجود سنڌ
اسيمبلي ۾ ٢٦ سيٽن جي حساب
سان ٻيا ته اپوزيشن (مخالفت) ۾
ويهي سگهن پيا يا پ پ سان
مخلوط حڪومت (ٿورن سان) جوڙي
سگهن پيا. پوئين ڳالهه تي هنن
عمل ڪيو. ان مان پناهگير ٽولي
نتيجو ڪڍيو آهي ته اڪيلي طور
هو ڪڏهن به سنڌ صوبي جي سياسي
اقتدار تي قابض نه ٿي سگهندا.
تنهن ڪري هو ڪراچي صوبي ۽
اڃان به وڌيڪ وضاحت سان ”مهاجر
صوبي“ يا ”مهاجرستان“ جي رٿا
بندي ڪن ٿا جنهن ۾ هو سنڌ
جي ٦ يا ٧ ضلعن (ٺيل پئدا
ڪندڙ ضلعن سميت) کي شامل
ڪن ٿا. اهڙي صورتحال ۾ هو
پاڻ سياسي اقتدار ۽ اقتصادي
وسيلن تي قابض بنجڻ گهرن ٿا ۽
سنڌ جي ڪُک ۾ هڪ ٻيو اسرائيل
اڏڻ گهرن ٿا. مهاجرستان جي
منصوبي جا نقشا تازو اخبارن ۾
به ڇپيا آهن. ان ئي حوالي سان
پناهگير هڪ ٻي ڪوشش ڪرڻ
گهرن ٿا. هو چاهين ٿا رڳو
ڪراچي ۽ ڪڇهه پين ضلعن تي
مشتمل صوبي جي بجاءِ پوري سنڌ
تي قبضو ڇو ڪيو وڃي. ١٩٩١ع
۾ نئين آدمشماري ٿيڻي آهي.
پناهگير هاڻي کان ئي هاءِ گهوڙا
ڪن ٿا ته انهن جي آبادي سنڌين
کان گهڻي آهي. حڪومت تي
دٻاءُ وجهي رهيا آهن ته آدمشماري
واري پروگرام ۾ پناهگيرن کي
خصوصي طور شامل ڪيو وڃي.
هاڻي کان ئي هو هڪ ئي وقت
ساڳين ماڻهن ۽ ڪٽنبن جون ڪراچي
۽ سنڌ جي ٻين شهرن ۾ ڪوڙيون
داخلائون وغيره ڪرائڻ جون
رٿابنديون ڪري رهيا آهن.
هندوستان کان ٻيا لا تعداد پناهگير
غير اعلانيه ۽ چوريءَ ڇپي
باقاعدگيءَ سان گهرائي رهيا آهن،
بهارين جا جٿا ان کان علاوه
آهن. برمي، بنگالي، ميمڻ، گجراتي
۽ ٻين پناهگيرن کي به پنهنجي
کاتي ۾ وجهي رهيا آهن. اهڙي
طرح ڌڳيءَ ڌوڪي ۽ دهشت
گردي ۽ بلئڪ ميلنگ سان هو
اهو ثابت ڪرڻ گهرن ٿا ته
پناهگير اصلوڪن سنڌين کان تعداد
۾ گهڻا ٿي ويا آهن. ان بنياد
تي هو قومي ۽ صوبائي اسيمبليءَ
جي موجوده تعداد ۾ تبديلي ڪرائي
پناهگير ٽولي جون سيٽون وڌائڻ
گهرن ٿا ۽ اهڙي طرح قانوني ۽
آئيني حوالي سان سنڌ جي سياسي
اقتدار تي قبضو ڪرڻ جي ڪندا.
پر سنڌي ماڻهو هن چال کي چڱي
ريت سمجهن ٿا ۽ کين هرگز ان
۾ ڪامياب ٿيڻ نه ڏيندا جيتوڻيڪ
١٩٩١ع ۾ آدم شماريءَ جي مسئلي
تي هو بدترين فساد ڪرائڻ کان

به نه مڙندا پر جيڪڏهن سندن هر هيلو ناڪام ويو ته سندن ٻيو رستو ڪراچي سميت ڪجهه ٻين ضلعن تي مشتمل مهاجرستان وارو آهي. پر ڇا پناهگير مهاجرستان يا صوبو ٺاهڻ جي سازش ۾ ڪامياب ٿي ويندا؟ ان جو جواب هاڪار ۽ ناڪار ٻنهي صورتن ۾ آهي. جيڪڏهن سنڌ جو مظلوم ۽ ڌتڙيل عوام بروقت ۽ بهتر نموني پاڻ ۾ ٻڌي ڪري، پنهنجن تاريخي حقن جي حاصلات لاءِ ڪا عظيم تاريخي جدوجهد ڪن ٿا ته پوءِ وقت ۽ مستقبل سندن پاسي آهي. ڇاڪاڻ ته ڪراچيءَ جي سڄي معيشت اندرون سنڌ جي وسيلن تي ٻڌل آهي. پاڻي، گئس، خوراڪ، بجلي ۽ سڄي ملڪ سان هر قسم جو ڳانڍاپو سنڌ جي معرفت آهي. تنهن ڪري ڪراچي اندرون سنڌ کان ڪٽجي الڳ ٿلڳ ٿي زنده نه ٿي رهي سگهي. (ڪراچي ان ڪري چئي سگهون ٿا ته پناهگير جيڪڏهن ڪا جاگرافيائي تبديلي ڪندي ڪو صوبو ٺاهڻ ۾ ڪامياب وڃن ٿا، ته اهي رڳو ڪراچي صوبو ٺي ناهي سگهن ٿا ٻيا ضلعا ان ۾ شامل ڪنهن به قيمت تي نه ڪري سگهندا) تنهن کان سواءِ ڪراچيءَ اندر به سنڌين جو خاصو وڏو تعداد آهي، جيڪو ڇڙ وڇڙ ۽ غير منظم آهي. جيڪڏهن ڪراچي جي سطح تي ٽن مظلوم قومن يعني سنڌي، بلوچ ۽ پختون عوام کي مظلوم قومن جي ٻڌيءَ جي ناتي سان متحد ۽ منظم ڪجي ته پوءِ دنيا جي ڪابه طاقت ڪراچيءَ کي سنڌ ۽ سنڌين کان الڳ نه ٿي ڪري سگهي. پناهگير اڪيلي طور تي پنجاب جي ٽيڪ ۽ سهڪار کان سواءِ ڪراچي صوبو ٺاهي نه ٿا سگهن. پنجاب کي ٽي ڳالهيون ياد رکڻ گهرجن. هڪ ته جيڪڏهن ڪراچي صوبو ٺاهيو ويو ته پوءِ سنڌي ماڻهو پنهنجي ٻڌيءَ جي طاقت جي بنياد تي ڪراچي کي پنجاب ۽ سموري ملڪ کان ڪٽي الڳ ٿلڳ ڪري ڇڏيندا. ٻيو خود پنجاب جي ورهاڱي لاءِ (جيڪو حقيقت ۾ جائز هوندو) سرائڪي عوام جي هر طرح جي مدد ۽ معاونت ڪري سرائڪي صوبو ٺاهڻ جي لاءِ سازگار ماحول پيدا ڪيو ويندو جنهن کي سنڌين سميت ملڪ جي مڙني مظلوم قومن جي حمايت ۽ پذيرائي حاصل هوندي.

ٽيون هي ته پوءِ هي ملڪ باقي نه رهندو. پناهگيرن کي به اها ڳالهه چڱيءَ طرح ياد رکڻ گهرجي ته سنڌ جي ورهاڱي جي صورت ۾ هتي طويل ويڙهه ٿيندي. تاريخ سنڌ جي حق ۾ هوندي. تنهن ڪري بيروت جهڙي بربادي، رتو ڇاڻ، باهه ۽ بارود واري راند کان بچڻ لاءِ کين وري وري سوچي سنڌ ۽ سنڌين ڏانهن تعميري ۽ مثبت رويو ٺاهڻ گهرجي ۽ ڪراچيءَ ۽ حيدرآباد ۾ هٿيار ۽ بارود جي وڏي پيماني تي ذخيره اندوزي کان پاسو ڪرڻ گهرجي. کين اها ڳالهه سمجهڻ گهرجي ته جيڪڏهن ڪنهن حادثي جي نتيجي ۾ ڪراچي الڳ به ٿي وئي ته سنڌي ماڻهو فلسطينن وانگر تاريخي ويڙهه وڙهي ڪراچي واپس وٺي به سگهن ٿا. اهڙي صورتحال ۾ پوءِ سندن ڇا ٿيندو؟

ملڪ جي سياسي صورتحال جو مٿي جيڪو امڪاني جائزو ورتو ويو آهي، مختصر لفظن ۾ ان جو مطلب هي آهي ته: ملڪ انتهائي سنگين بحران واري صورتحال سان دو چار آهي. هڪ طرف وفاق ۽ جمهوريت سخت خطري ۾ آهن ته ٻئي طرف سڀ کان وڌيڪ خطري ۾ هتان جو پيڙيل عوام ۽ مظلوم قومون آهن. مظلوم قومن ۾ وري سڀ کان وڌيڪ خطرناڪ حالت ۾ سنڌي آهن جيڪي پنهنجي قومي تشخص، وجود جي بقا ۽ جياپي جي جنگ لڙي رهيا آهن. جمهوريت، عوام، مظلوم قومن ۽ ملڪ جي حوالي سان جيڪڏهن هيءَ بحراني صورتحال وڌيڪ جاري رهي ۽ موجوده جمهوريت ان جو مثبت ۽ دليرانو حل پيش نه ڪيو ته پوءِ ٻيو ڪهڙو رستو باقي بچندو؟ هن جمهوري سرڪار جو متبادل رجعت پسند شاونسٽ ۽ بنياد پرست آهن ۽ جيڪڏهن ايندڙ پنجن سالن ۾ رجعت پسند پاڻ کي مستحڪم ڪري ويا ۽ اچا مرڪز ۽ پنجاب ۾ سرڪار جوڙي ورتي ته پوءِ ان جي حڪمت عملي ۽ شڪل و صورت ڪهڙي هوندي؟ اها ضيائي فسطائيت جو نئون روپ "پنجابي فاشزم" هوندي، جيڪا انتهائي نقصانڪار هوندي. ۽ ڇا ضيائي فسطائيت جو اهو تسلسل هن ملڪ کي هلائڻ جي پوزيشن ۾ هوندو جڏهن ٻين صوبن ۾ مظلوم قومن جون حڪومتون برسر اقتدار هونديون؟ جيڪڏهن اها به ناڪام وئي ته پوءِ وري حڪمران ٽولن وٽ باقي هڪ رستو بچندو سو هوندو فوجي آمريت - مارشل لا وارو رستو. پر ڇا مارشل لا ملڪ کي بچائي سگهندو؟ ته جواب آهي نفيءَ ۾. ته پوءِ بيٺ ڇا ڪجي؟ ان سڄي وري وري دهرائجندڙ قاتل ۽ خوني ناٽڪ کان بچڻ لاءِ عوام ۽ مظلوم قومن خاص طور تي سنڌي ماڻهن جي "وقتي طور" بچاءَ لاءِ ضروري آهي ته موجوده صورتحال

۾ به رکي جدوجهد منظم ڪئي وڃي. هڪ طرف موجوده جمهوري سرڪار کي هر طرف کان مضبوط ۽ مستحڪم ڪيو وڃي. ڪوشش اها ڪجي تہ جمهوريت مڪمل، دائمي ۽ پائيدار بنجي. جمهوري ادارا جوڙايا وڃن، عوام، ان جي مختلف حصن ۽ مظلوم قومن کي منظم ڪري انهن جا جائز جمهوري ۽ قومي حق، جيترا بہ ٿي سگهن، بحال ڪرايا وڃن. رجعت پسنديءَ، آمريت ۽ هر قسم جي فسطائيت کي هميشہ لاءِ مات ڪرڻ جي هر ممڪن ڪوشش ڪئي وڃي. جدوجهد جو رخ ۽ روپ اهڙو پرامن ۽ متوازي هجي جو ڪنهن بہ طرح جمهوريت دشمنيءَ جي ڪابہ صورتحال پيدا نہ ٿئي، اهو نازڪ توازن هر حالت ۾ برقرار رکڻ جدوجهد جي بنيادي تقاضا آهي. ان جو سادو مطلب هي آهي تہ جيئن ۱۹۳۰ع واري ڏهاڪي ۾ يورپ ۾ فاشزم جي ڦهلجڻ جي خطري کي نظر ۾ رکندي اتي اڄرل بورژوا جمهوريتن کي هر طرح جي مدد ڪئي وئي بلڪل اهڙي اچوڪي صورتحال ۾ اسان جو فرض بہ اهو ئي ٿو بڻجي.

ٻئي طرف جمهوريت جو مڪمل فائدو وٺندي مظلوم قومن کي پنهنجي "قومي بنيادن" تي منظم ڪرڻ گهرجي ۽ ايندڙ وقت جي سورن خطرن کي منهن ڏيڻ جي مڪمل تياري ڪرڻ گهرجي ان سان ئي گڏوگڏ مظلوم قومن جي حقيقي بچاءَ لاءِ زبردست جدوجهد ڪئي وڃي.

جيڪڏهن اهڙيءَ ريت تاريخ جي ترجمان قوتن طرفان زبردست "تاريخي سرگرمي" ڪئي وئي تہ پوءِ فتح مظلوم عوام ۽ مظلوم قومن جي ٿيندي.

سلمان رشدي، سٽانڪ ورسز ۽ مذهبي ڌريون

جوکيو- منظور علي

اسان جي ملڪ اندر رهندڙ عوام جي اهــا بدقسمتي چئجي جو هتان جي حزب اقتدار تہ اسلام کي چاليهن سالن کان ڪاتيءَ سان ڪهندي پئي آئي آهي پر حزب مخالف بہ اسلام کي ڪهڻ شروع ڪيو آهي. فرق صرف ايترو آهي جو حزب اقتدار نواڻو اسلام کي ڪاتي سڌي ڪري ڪهندو رهيو آهي، جڏهن تہ حزب مخالف انهيءَ ڪاتيءَ کي ابتو ڪري اهو ڪم ڪري رهي آهي. پاڪستان، جڪو گذريل چاليهن سالن کان حزب مخالف ۽ حزب اقتدار جي بدنيتي سبب هڪ گند بڻجي چڪو آهي، انهيءَ ۾ هر ڪريل حرڪت ڪرڻ ڪنهن بہ ٻڪڙ ٻچاڙ کان ٻاهر ٿي ڏسجي. حــزب مخالف پنهنجي سڌي ڪاتيءَ سان اسلام کي ڪيئن ٿي ڪهي؟ انهيءَ سوال جي جواب جو تازو مثال ملڪ اندر سلمان رشديءَ جي ڪتاب "سٽانڪ ورسز" خــلاف هلايــل تحريڪ آهي. انهيءَ تحريڪ جي Pros & Cons ۾ وڃڻ کان اڳ ضروري آهي تہ سلمان رشدي، ان جي شخصيت ۽ لکڻين جو ذڪر ڪجي.

سلمان رشدي گڏيل ننڍي کنڊ (سڄو پاڪ ڀارت - هندستان) جي پيدائش آهي. هن سموري تعليم برطانيہ ۾ حاصل ڪئي آهــي ۽ ڪيس دنيا جي مذهبن جي ايماس جي ڊگري حاصل آهي. سندس هن وقت رهائش لنڊن ۾ آهي. هــو سيڪيولر ذهن رکندڙ ۽ آزاد فضائن جو رهواسي آهي. هن کي پاڪستان جهڙي ملڪ ۾ رهڻ جو تجربو گهٽ آهي، تنهنڪري هتان جي opportunist سياستدان جي تنگ نظري، تخريبڪاري ۽ بدنيتيءَ کان بہ گهٽ واقف آهــي. هن جــي شخصيت تي گهڻو ڪجهہ لکي سگهجي ٿو پر هن وقت اسان جو موضوع سلمان رشديءَ جون لکڻيون ۽ سندس تازو ڪتاب سٽانڪ ورسز آهي. هو هتان جو اصوڪو رهاڪو هوندي بہ انگريزي ادب جي وڏي مڃيل شخصيت آهي. جنهن جــو اندازو هن ڳالهہ مان لڳائي سگهجي ٿو، تہ برطانيہ ۾ هر سال ادب جو وڏي ۾ وڏو انعام Booker Rize جي نالي سان ڏنو ويندو آهي، ۽ انعام حاصل ڪندڙ جو سندس ڪتاب سڄي دنيا ۾ نہ صرف مشهور ٿي ويندو آهي، پر ان جي ڪاپيون بہ تمام وڏي تعداد ۾ ٿينديون آهــن. ۱۹۸۱ع ۾ سلمان رشدي پنهنجي ڪتاب Mid Night Children تي اهو انعام Booker Prize حاصل ڪري انگريزي ادب ۾ مڃتا حاصل ڪري چڪو آهي.

سندس تازي تخليق Satanic Verses تڏهن سڄي دنيا ۾ مشهور ٿي، جڏهن برطانيہ ۾ ۱۹۸۸ع ۾ ڇپجندڙ ڪتابن مان چونڊ ڇهہ ڪتاب Booker Prize جي انعام لاءِ فائنل ۾ پهتا. انهن ڇهن ڪتابن ۾ سلمان رشديءَ جو سٽانڪ ورسز

به شامل هو. اڪثر ادبي حلقا خيال ظاهر ڪري رهيا هئا، ته سلمان رشدي سال ١٩٨٨ع جو انعام به حاصل ڪري وٺندو. پر انهيءَ سال هن جي قسمت ۾ اهو انعام لکيل ڪونه هو، ۽ اهو انعام آسٽريليا جي هڪ رائٽر کي مليو. بوڪر پرائيز جي لسٽ ۾ اچڻ سان سلمان رشدي دنيا ۾ ادبي سطح تي ابري آيو، پر سندس اهو ادبي ابار دنيا ۾ پيهر انهيءَ وقت اچلجڻ لڳو، جڏهن رشديءَ جي ڪتاب Satanic Verses تي ڀارتي حڪومت ملڪ اندر وڪري ٿيڻ تي پابندي لڳائي. انهيءَ پابنديءَ ڪان اڳ ڀارت ۾ رهندڙ مسلمانن جي نمائندن، وزير اعظم راجيو گانڌي کي انهيءَ ڪتاب تي پابندي لڳائڻ جي سلسلي ۾ هڪ عرضداشت پيش ڪئي هئي، ۽ ايڪڙ ٻيڪڙ ڪي احتجاج پڻ ٿيا هئا. جيڪي پابندي لڳڻ سان ختم ٿي ويا. پابندي لڳڻ ڪان پوءِ رشديءَ لنڊن مان راجيو گانڌيءَ ڏي خط لکيو هو، ته منهنجي ڪتاب ۾ هرويرو اهڙي زبان استعمال ڪيل نه آهي، جيتري ان بابت پروپئگنڊا ڪئي پئي وڃي. هن پنهنجي انهيءَ خط ۾ وڌيڪ لکيو هو ته هن جي ڪتاب، جيڪو هڪ غير حقيقي ناول (فڪشن) آهي، ۽ هڪ ڪردار جو خواب آهي، جنهن ۾ هڪ ڪردار اهڙا لفظ ڳالهائي ٿو ته ڪردار جا ڪي جملا لکڻ سان اها منهنجي دل جي خواهش ٿي نه ٿي سگهي. هن لکيو هو ته ڀارت جهڙن ته هڪ سيڪيولر ملڪ هجڻ جي دعويٰ ٿو ڪري، تنهنڪري اهڙي ڪتاب تي پابندي لڳائڻ سيڪيولرازم جي اصولن جي خلاف آهي.

ڀارت جي انهيءَ پابنديءَ جي نقش قدم تي هلندي حڪومت پاڪستان بنان ڪنهن عوامي دٻاءَ جي يا مذهبي ڌرين جي هاءِ گهوڙا ڪرڻ جي پنهنجي منهن پاڻ ئي آڪٽوبر ١٩٨٨ع ۾ ملڪ اندر ڪتاب جي وڪري تي پابندي لڳائي ڇڏي. انهيءَ ڪان پوءِ بي-بي- سيءَ رشديءَ جو هڪ انٽرويو نشر ڪيو، جنهن ۾ ڪانٽس پاڪستان ۽ ڀارت جي حڪومتن پاران ڪتاب تي لڳل پابنديءَ جي باري ۾ پڇيو ويو ته، هن راجيو گانڌيءَ ڏانهن لکيل پنهنجي خط جي ڳالهين کي ورجائيندي وڌيڪ هي لفظ چيا ته:

”منهنجي ڪتاب جي باري ۾ اجائي پروپئگنڊا ڪندڙن جي تنگ نظريءَ جو اندازو انهيءَ ڳالهه مان لڳائي سگهجي ٿو ته، منهنجي ڪتاب Satanic Verses جي لفظي ترجمي ۾ به بخل ڪان ڪم وٺندي ان کي ”شيطاني آيتون“ سڏيو پيو وڃي. جڏهن ته انهيءَ جو لفظي ترجمو شيطاني بيت آهي.“

انهيءَ سڄي قصي ڪان پوءِ سلمان رشدي ڪجهه ڏينهن لاءِ وقت گذرڻ سان پس منظر ۾ هليو ويو. پر پاڪستان جي حالتن جي اسڪرين تي هو تڏهن ابري آيو، جڏهن نئين چونڊجي آيل اسيمبلي انهيءَ ڪتاب خلاف نهراءُ بحال ڪيو. نهراءُ بحال ڪرڻ بعد مذهبي ڌريون پنهنجي ننڊ مان اٿيون ۽ هنن رشديءَ جي ڪتاب کي مٿي ذڪر ڪيل مُڏي ابتي ڪاٽي بڻائي وهائڻ شروع ڪيو.

سڀ ڪان پهريائين جمعيت علماءِ اسلام جي اڳواڻ مولانا فضل الرحمان جي قيادت ۾ راولپنڊي ۾ ١٠ فيبروري ١٩٨٩ع جمعي واري ڏينهن تي جلوس نڪتو ۽ مسجدن ۾ انهيءَ ڪتاب خلاف خطبا پڙهيا ويا. پوءِ ته سڄي ملڪ جي مذهبي ڌرين ۾ هڪ هلچل مچي وئي ۽ اهي هڪ مخصوص ”ريموٽ ڪنٽرول“ ذريعي رستن تي نڪري آيا. نيٺ سڀني گڏجي اسلام آباد ۾ هڪ احتجاجي مظاهرو ١٢ فيبروري ١٩٨٩ع تي آچر واري ڏينهن ڪيو.

مظاهري ۾ طئه ٿيل پروگرام موجب انهن کي آمريڪن سينٽر ۾ هڪ عرضداشت پيش ڪرڻي هئي، ڇوته خبر پئي هئي ته برطانيه ۾ ڪتاب جي ڇپائڻ ۽ وڪري ڪرڻ تي پابنديءَ ڪان پوءِ هاڻي اهو ڪتاب آمريڪا ۾ ڇپجي ۽ وڪرو ٿي رهيو آهي.

عرضداشت ۾ آمريڪي حڪومت تي زور ڀريل هو ته اهڙي ڪم کي بند ڪرڻو وڃي. پر اهو احتجاج شدت اختيار ڪري ويو ۽ اتي موجود عام ماڻهن جي دلين ۾ رشديءَ خلاف نفرت واري چڻنگ، آمريڪا خلاف نفرت جي باهه جي پيڙ ۾ بدلجي وئي. ۽ انهيءَ پڙڪو ڪائي آمريڪن سينٽر کي جلائڻ شروع ڪيو.

آمريڪن سينٽر کي، عوام هٿان ائين دکندي ۽ سڙندي ڏسڻ پاڪستاني بيوروڪريسي، جيڪا آمريڪا جي پراڻي نمڪ خوار آهي، نه سٺو ۽ اتي موجود اي-ايس-پي ۽ ڊي سي جي حڪم سان گولي هلي ۽ گولين جي باهه عوامي جذبي جي باهه کي تڏهن شڪست ڏني، جڏهن پنج لاش ڌرتي تي ڪريا ۽ ڪيترائي انسان زخمي ٿيا. انهيءَ واقعي ڪان پوءِ سلمان رشديءَ سان گڏوگڏ موجوده حڪومت به مذهبي ڌرين جي ڦٽڪار جو نشانو بڻي ۽ انهيءَ اهڙو رنگ اختيار ڪيو جو محسوس ٿي رهيو هو، ڄڻ اها تحريڪ

انهيءَ سڄي منطق مان هڪڙي ئي ڳالهه سامهون اچي ٿي ته مذهبي جماعتن جو اهو ڪم ”حب علي نه پر بغض معاويه“ آهي

هلائي ئي حڪومت جي خلاف وئي هجي. تحريڪ دوران سڄي ملڪ ۾ زبردستيءَ هڙتالون ڪرايون ويون.

مٿي ذڪر ڪيل حالتن جو جڏهن گهرائي سان جائزو وٺجي ٿو ته انهيءَ مان اهو ئي نتيجو نڪري ٿو ته پاڪستان جي حزب مخالف جي صفن ۾ موجود مذهبي ڌريون اسلام جي نالي کي پنهنجي سياسي مقصدن حاصل ڪرڻ لاءِ حزب اقتدار کان ڪنهن به نموني پوئتي ڪانهن. جو ته هڪ ڪتاب جيڪو غاصبيت واري دؤر يعني جنرل ضياءَ جي دؤر ۾ ڇپجي ٿو ۽ بوڪر پرائيز جي حوالي سان سڄي دنيا ۾ مشهور ٿئي ٿو تڏهن ڪنهن کي به انهيءَ ڪتاب ڏانهن ڌيان ڏيڻ جي ضرورت پيش نه ٿي اچي. وري جڏهن پارت ۾ انهيءَ ڪتاب تي پابندي لڳي ٿي ته ڪو به ماڻهو پاڪستان ۾ انهي ڪتاب تي پابنديءَ لاءِ هڪ پٿر به نه ٿو اڇلائي ۽ ان وقت جي نگران حڪومت اها پابندي پنهنجي منهن ئي لڳائي ڇڏي ٿي.

پر انهيءَ ڳالهه تي افسوس ئي ڪري سگهجي ٿو ته جڏهن ملڪ ۾ عام چونڊن بعد هڪ جمهوري حڪومت (پوءِ پيل اها ڪنهن جي نظرن ۾ نالي ماتر Socalled ئي ڇو نه هجي) اچي ٿي ۽ انهيءَ ڪتاب خلاف پنهنجي اسيمبليءَ ۾ ٺهراءُ پڻ بحال ڪري ٿي، تڏهن مذهبي ڌريون سجاڳ ٿين ٿيون. انهيءَ سڄي منطق مان هڪڙي ئي ڳالهه سامهون اچي ٿي ته مذهبي جماعتن جو اهو ڪم حب علي نه پر بغض معاويه آهي.

اها ڳالهه به پڌري پٽ آهي ته اسان جا مذهبي اڳواڻ عالمي سطح تي ٿيندڙ واقعن کان ناواقف ۽ علمي لحاظ کان صفا ڪورا آهن، جو هڪ ڪتاب منظر عام تي ته ١٩٨٨ع جي شروعات ۾ اچي ٿو پر انهيءَ خلاف هاءِ گهوڙا ١٩٨٩ع ۾ ٿئي ٿي.

هڪ صحافي دوست تازو ٻڌايو ته ”انهيءَ ڪتاب خلاف هاءِ گهوڙا ڪندڙن جي مک اڳواڻ مولوي فضل الرحمان به اهو ڪتاب ڪونه پڙهيو آهي.“ اها ڳالهه دل سان لڳي ٿي، ڇو ته هتان جا مذهبي اڳواڻ آهن ئي اهڙين خوبين جا مالڪ.

بهر حال اهو منطق سمجهه ۾ نه ايندڙ آهي، ته ڪتاب لکي برطانيا ۾ رهندڙ هڪ ماڻهو، اهو ڪتاب ڇپجي به برطانيه ۾ ۽ هاءِ گهوڙا ٿئي هتان جي حڪومت خلاف.

هتي هڪ ٻيو سوال به اڀري ٿو، جيڪو مذهبي ڌرين کان ڪرڻ جي جسارت ڪجي ٿي ته ڇا گذريل دؤر، خاص ڪري ضيا واري دؤر ۾ قاديانين پاران ڇپجندڙ، زهر اوڳاڇيندڙ لٽريچر خلاف به ڪنهن مظاهرو ڪيو آهي. اصل احتجاج ته پنهنجي ملڪ ۾ رهندڙ انهن دشمن رسولﷺ خلاف ڪرڻ جڳائي.

يا ماضي واري دؤر ۽ تازي دؤر ۾ جهاتي پائي ڏسجي ته ڇا انهن ڌرين ملڪ اندر ٿيندڙ ڏاڍ ۽ ظلم خلاف ڪڏهن آواز اٿاريو آهي، جيڪڏهن صرف سنڌ جي حالتن تي نظر وجهجي ته اسان کي هر طرف ڏاڍ ۽ ظلم ڏِسندي نظر ٿو اچي، هڪ فوجيءَ جي گوليءَ اڳيان هڪ عام انسان جي زندگي جي ڪا به اهميت نه آهي. ڇا مذهبي ڌرين ڪڏهن به ۽ ڪٿي به انهيءَ گوليءَ خلاف آواز اٿاريو آهي. انهيءَ گوليءَ خلاف آواز، جيڪا انسانيت جي شان ۾ گستاخي ڪندڙ ۽ انسان سان ذلت آميز رويو هلندڙ آهي؟؟؟

نظم

(تاريخ جا اداس ورق)

عزيز گوپانگ

ٿو ميندي‌ءَ جا وڻ ڪپرائي ڇڏيا،
خوشبوءِ کي سزاءِ موت ٻڌائي،
مسڪراهٽن کي عمر قيد ڏني،
۽ خوابن تي بندش وڌي.

ها پر جڏهن،
سترهين آگسٽ جي هڪ شام جو،
تنهنجو وجود،
تنهنجن چوري ڪيل يارهن سالن سميت
دفن ٿي چڪو آهي.
۽ تنهنجي هر فتوي
تاريخ جي اداس ورقن ۾،
پاڳل ڪتي جي پونڪ بڻجي چڪي آهي
تڏهن به مان ڏسان ٿو،
تنهنجا ڪيل ظلم،
هن ڌرتيءَ تي،
اڄ به جيئرا آهن، اڃان به جيئرا آهن.
۽ تنهنجا گادي نشين،
جمهوريت جي گهوڙي تي چڙهي،
گلاب جي فصل ۾ ڪاهي پيا آهن،
خوشبوءِ کي سزاءِ موت ڏيڻ لاءِ،
خوابن تي بندش وجهڻ لاءِ.

....

محاذ تي ايترو رهيس پر پوءِ ڪوشش رهي ته پارٽيءَ ۾ نوان ڪيڊرز پيدا ٿين. تعليم ٿئي ۽ خاص طور جيڪي ڪامريڊ ٻاهران آيا هئا، انهن کي سنڌ جي مسئلن جي خبر پوي. ان دوران هاري ڪميٽي به ڪافي اڳتي وڌي آئي ۽ ڪامريڊ حيدر بخش جتوئي ته هاري ڪميٽي کي ايوب خلاف نيشنل موومينٽ جي صورت ڏئي ڇڏي. ان دوران ڪافي ماڻهو اڀري آيا. جن ۾ جام ساقي، نديم اختر ۽ شميم واسطي جهڙا ماڻهو پيدا ٿيا. ان دوران مان گرفتار ٿي ويس.

آزاد ٿيڻ کان پوءِ مون سوچيو ته منهنجي متحرڪ ٿيڻ سان هنن جي پهلڪاري متاثر ٿيندي ۽ مان سڄي ماحول تي ڇانئجي ويندس. ان کي مون بهتر نه سمجهيو. ان دوران پارٽي ۾ ڪافي ڊفرنسز به اڀري ويا هئا، حالانڪ ڪامريڊ نازش مون وٽ مشوري لاءِ ايندو رهندو هو. طفيل عباس سان پارٽي جو جهيڙو ٿي چڪو هو. حالانڪ طفيل عباس جو نازش سان فيملي ميٽر تي جهيڙو هو، پر پوءِ ان کي پارٽيءَ جو جهيڙو ٺاهيو ويو. مون موزون نه سمجهيو ته ان ۾ ڪو دخل ڏيان. حالانڪ مان سمجهان ٿو ته پارٽيءَ مان نڪرڻ وارن جو ايترو ڏوهه نه آهي، جيترو پارٽي جي قيادت جو ڏوهه آهي. ڇاڪاڻ ته انهن وٽ قيادت آهي انهن ڪيڊرز سان منصفاڻو رويو اختيار ڪرڻ گهرجي. آخر ڪهڙو سبب آهي جو انهن جي وفاداريءَ کان پارٽي محروم رهجي ٿي وڃي.

س:- ڪامريڊ توهان ذڪر ڪيو ته طفيل عباس کي پارٽيءَ مان ان ڪري ڪڍيو ويو جو ان جا ڪامريڊ نازش سان فيملي ميٽر تي کي اختلاف ٿيا هيا، پر ٻڌڻ ۾ اهو آيو آهي ته هڪ ته طفيل عباس ۾ شڪ هيو ته هن جو حسن ناصر جي گرفتار ڪرائڻ ۾ هٿ هيو ۽ ٻيو ته هو مائو جو پوئلڳ ٿي چڪو هيو؟

ج:- ادا ٻهريان ته مان ان ڳالهه جي وضاحت ڪندس ته طفيل عباس جو حسن ناصر جي گرفتاريءَ ۾ هٿ آهي يا نه.

حسن ناصر ۱۹۶۱ع ۾ گرفتار ٿيو ۽ ۱۹۶۴ع ۾ طفيل عباس تي اهو الزام لڳايو ويو. مونکي گوٺ ٻنديءَ ۾ نازش ٻڌايو ته اسان طفيل کي پارٽيءَ مان خارج ڪيو آهي ڇاڪاڻ جو ان جو حسن ناصر جي گرفتاريءَ ۾ هٿ هو. مان جڏهن آزاد ٿيس ۽ گوٺ مان ٻاهر نڪرڻ تي پيل پابنديون هٽيون ته مون طفيل عباس سان ڪلاڪن جا ڪلاڪ ڪچهريون ڪيون جنهن ۾ ان الزام متعلق مون ان کان پڇيو. ڇاڪاڻ ته مونکي ان الزام تي پڪ نه پئي آئي. ان جو سبب هي هيو ته اهڙي غلط ڳالهه اڳ به ٿي چڪي هئي. اسان سڀ جيل ۾ هئاسين ۽ ٽن ڏينهن ۾ جمال الدين بخاري به اسان سان جيل ۾ هيو. اسان جيل مان لکي موڪليو هو ته ڪامريڊ بخاري ڪچهرين ۽ بحث مباحثي ۾ مسلم ليگي ٿو لڳي، اها لکت اسان بخاريءَ کي ڏيکاري ڇيو هو ته توهان ان کي پڙهو ۽ اسان توهان تي جيڪڏهن ڪي غلط الزام به لڳايا آهن ته درست ڪيو. پر هن يار جذبات ۾ اچي ڇيو هيو ته توهان پلي لکو ۽ ”مين نيٽ لونگا تم ڪل ڪي بچي مجهي ڪيا ڪروگي“.

بهرحال اسان اهو به لکيو هيو ته پارٽي ان کي چيڪ ڪري ۽ بخاريءَ کي درست ڪرڻ لاءِ چوي. پارٽيءَ جي ٻاهرين دوستن مرچ مصالحي سان ڪجهه ٻيون ڳالهيون به شامل ڪري بجاءِ ان کي سڌارڻ جي سجاد ظهير کي موڪليو ۽ سجاد ظهير آل انڊيا پارٽيءَ کي لکيو. هڪ ڏينهن ٽائيمس آف انڊيا ۾ خبر ڇپي ته بخاريءَ کي پارٽيءَ مان خارج ڪيو ويو. ان غلط روايت ڪري مونکي شڪ هو ته طفيل کي به پارٽيءَ غلط الزام هڻي ڪڍيو آهي.

انڪري مون طفيل عباس کان پڇڻ ضروري سمجهو ان ڪانپوءِ مون نازش کي به ٻڌايو هيو، پر هاڻي نازش جي ميمري ايتري مائوف ٿي وئي آهي جو ممڪن آهي ته هينئر هو ان ڳالهه کي به ڊس اون (مڃڻ کان انڪار) ڪري.

طفيل عباس مونکي ٻڌايو ته اها ڳالهه بلڪل غلط آهي ته ڪو مون حسن ناصر لاءِ انٽيليجنس وارن کي ٻڌايو هيو. ڇو ته مان ان وقت جيل ۾ هيس ٻيو ته حسن ناصر کي جيل ۾ مارڻ لاءِ جيڪو ڪيس داخل ڪيو ويو ان ۾ قسم نامون منهنجو آهي. هن چيو ته مونکان اها برابر غلطي ٿي جو مان پروچائنيز ٿي ويس. مان جڏهن چائنا مان موٽي آيس ته ايئرپورٽ تي مون نعرا لڳرايا، يا ايئن ڪٿي چئجي ته ورڪرن نعرا هڻايا ته چيني زنده باد، روس مرده باد هن چيو ته شايد انڪري مونکي ڪڍيو اٿن.

جڏهن مان آزاد ٿي آيس ته هن چيو ته مونکي پڪ آهي ته توهان ڪميونسٽ آهيو، پر پوءِ به

هميشه منهنجو ڊفينس ڪيائين. جڏهن نور خان آيو ته ان به منهنجو گهڻو خيال ڪيو، چاڪاڻ ته P-I-A جي يونين ڪيَ مئنيجمنٽ هميشه هڪ آئيڊيل يونين سمجهندي هئي، يورپين يونين وانگر انڪري هو منهنجو پروموشن به نه ڪندا هيا ته متان مان مزدورن کان ڪٽجي وڃان، ۽ يونين جو نقصان ٿئي. ته اها آهي صورتحال جو پيون ڊريون ته مونکي ڪميونسٽ پيون سمجهن باقي، هنن يارن ته مونکي ڪڏي ڇڏيو آهي.

اهو الزام ٻين مختلف ماڻهن تي به لڳندو رهيو آهي پر مان ان کي غلط ٿو سمجهان.

باقي اها ڳالهه بلڪل غلط آهي ته ڪو حسن ناصر جي گرفتاريءَ ۾ هن جو هٿ هيو، اهو الزام ٻين دوستن تي به لڳندو رهيو آهي پر مان ان کي ٽوٽلي غلط ٿو سمجهان.

س:- توهان جا پارٽيءَ سان ڪي اختلاف ته نه هيا؟

ج:- نه ان ايڪٽو ٿيڻ جا سبب اختلاف نه هيا پر سياست جو گردان تمام گهڻون وڌي ويو هيو ۽ مان ڏهه سال مسلسل ڪوٺ ۾ بند هئڻ ڪري مايوس ٿي چڪو هئس سياست کان بلڪل ڪٽجي ويو هئس. ايتري حد تائين جو ڪتاب پڙهڻ ٿي ڇڏي ڏنا هيم. سوچيندو هيس ته ڪتاب ڪنهن جي لاءِ پڙهان.

س:- ڪامريڊ موجوده دور ۾ فسادن جي فضا پيدا ٿي چڪي آهي. ڪجهه ليڊرن طرفان به چيو وڃي ٿو ته جيڪڏهن هزارين ماڻهو مري وڃن ته به ڪو مسئلو نه آهي. توهان جو ان باري ۾ ڇا خيال آهي؟

ج:- مان انهن ڳالهين کي غلط ٿو سمجهان. سنڌ جي مسئلن جو حل ان ۾ نه آهي. ۽ نه ئي ان سان حل ممڪن آهي. ان سان سنڌ جو نقصان ٿيندو. سنڌ جي ٽڪرا ٿيڻ جي صورتحال پيدا ٿيندي.

(هي سوال ڪامريڊ سان انٽرويو کان پوءِ ڪچهريءَ ۾ ڪيو ويو.)

تنڊو الهيار جي واقعي تي

تنڊي الهيار ٿاڻي تي هارين کي پوليس ٻڌي مٿن تشدد ڪيو ۽ زنانه ڪپڙا پارائي پيرن ۾ گهنگهرو ٻڌي نچايو ۽ اهو ظاهر ڪيو ويو ته ڏاڙيل ٻڌا اٿن.

شهر تنڊي ۾ تاڪوڙا،
جهلجي آيا ڀاڳوڙا،
ٿاڻي ۾ هڙ هاري هئا،
ڏاندن جا ڀيا هئا جوڙا.

١- گهوٽن پير ۾ گهنگهرو هئا،
پاتل پيٽن جا ڪپڙا،
جسم تي بانڊن جا سٽڪا،
راڳ رڙيون گهوڙا گهوڙا.

٢- ماروئڙن تي مارو مار،
پاپين جي هئي گار تي گار،
سهڪيو ويٺي صوبيدار،
زخمي جوان ۽ هئا پوڙها.

٣- ڏينهون ڏينهن ڏوتيئڙن،
ورديءَ وارن ڏاڙيلن،
تنگ ڪيو آ ماندو من،
سانگين ساهه هئا سوڙها.

٤- واهه نه ٻي ڪا ويڙهيچا،
ڪڙا اٿي ٿيو هرڪنهن جا،
رٿيون اهڙي يار رٿا
ٽوڙيون ڪلف ڪڙا ٽوڙها.

٥- ڪيسيتائين جيل جبر،
پورهيت تي ير ڪيس قهر،
”همدرد“ نه هرگز سهبو حشر،
آهيون نه گونگا ۽ ٻوڙا.

.... همدرد

هائيڪا

— خادم ٿهيم

*

* ٽند ٽندور منجهه تپائي،
نعرو هنيم ”انالحق“
سچ لاءِ ڇڏيم ڪنڌ ڪپائي

*

* سلاخن وچ مان چنڊ چمڪي،
ڪوٺي اندر قيدي جي
زنجير ٻئي چم چم چمڪي.

*

* جون جو سج پيو جرڪي
رڻ ڳجيو ترتي ڏڏي
غلامي جي زنجير ٻئي ٽڙڪي

*

* من اندر تو جا پلتي جهاتي
اي آزادي ان وقت کان
منهنجي دل آ تو لاءِ آتي.

*

غزل

ليلارام

آس ٽٽي پئي ديپ اجهاڻا،
تو بن منهنجا گيت ويڳاڻا.
پنڇي تنهنجي يادن جا،
لڇيا ڦڙيا پر ڪين اڏاڻا.
دل خزان جا سر آلاپي،
ساز لڳن ٿا ساڻا ساڻا.
الزامن جي بارش بعد،
پنهنجا ڪي به نه پيار سامائا.
مان ته پتڪان روز ازل کان
سپنن جا پي ڪين اڪائا.
ٽيڙو تمڪن يا ماڪ وسي،
پتڪن تو لئه نيڻ نماڻا.

ڪميونسٽ پارٽي آف پاڪستان جي پولٽ بيورو جي ميمبر پروفيسر جمال نقوي سان انٽرويو

قسط-١-

س:- عالمي سياسي حالتن ۽ واقعن جي روشنيءَ ۾ توهان پاڪستان جي معروضي صورتحال کي ڪهڙي نظر سان ڏسو ٿا؟

ج:- هي سوال تہ پورو ڪتاب لکڻ جهڙي موضوع سان تعلق رکي ٿو ان جو مختصر جواب ڏيڻ جي ڪوشش ڪندس. پاڪستان انهن ملڪن مان هڪ آهي جن کي ٻي عالمي جنگ کانپوءِ قومي آزادي جي تحريڪن جي دور ۾ آزاد ملي ۽ هي افروايشيائي پٺتي پيل ملڪن مان آهي. پاڪستان جي آزادي گهڻا ڏينهن قائم رهي نہ سگهي. انڪري جو هيءَ ايتري پٺتي پيل هئي جو هن ۾ جيڪي طبقا حڪمران ٿي سگهيا پئي يعني سرمائيدار ۽ ٻيا طبقا تمام گهٽ ترقي ڪيل هئا. ان جو نتيجو هي نڪتو جو ٿوري ئي وقت ۾ نوآباديت مان نڪري جديد نوآباديت ۾ جڪڙجي ويو. هيءَ خيال رکڻ گهرجي تہ جديد نوآباديت جا آثار ٻہ ١٩٤٥ع کان ١٩٥٠ع تائين جي عرصي ۾ اڀريا آهن. ان کان اڳ ۾ ماڻهو ان کان واقف نہ هيا. انڪري انهن کي اهو سمجهہ ۾ نہ ايندو هو ۽ هو چوندا هئا تہ اسان هاڻي آزاد ٿي ويا آهيون تہ اسانکي هاڻي آزادي ۽ ترقي جي رستي تي هلڻ گهرجي ۽ جڏهن ڪيترن ملڪن ۾ اها صورتحال پيدا ٿي تہ ماڻهن کي سمجهہ ۾ ايو تہ سڌيءَ ريت ٻيڪيت جي ختم ٿيڻ بعد بہ اڻ سڌيءَ ريت ٻيڪيت مختلف ملڪن ۾ آهي. جيڪا اڻ سڌيءَ هئڻ جي باوجود سڌي غلاميءَ کان گهٽ نہ هوندي آهي. انڪري ١٩٥٤ع کان ئي اسانجي ملڪ جا آمريڪا سان رشتا پيدا ٿيا ۽ اهڙيءَ ريت اسانجو اقتدار اعليٰ اسانجي هٿن مان نڪري ويو. جيڪي هتان جا اسريل طبقا هئا انهن ۾ سرمائيدار طبقو ننڍو هيو ۽ جاگيردار وڏيڪ اثر وارو هيو ۽ سرمائيدارن ۾ بہ جيڪو ننڍو هيو ان جو گهڻي حد تائين ان جو دارو مدار سامراج تي هيو ان جو ڪردار دلال سرمائيدار وارو هيو، انڪري انهن عوام بجاءِ سامراج جو سهارو ورتو. انڪري ملڪ ترقي تہ ڪانہ ٿي پر ٻي ترقي يعني محتاج ترقي ٿي. يعني اها ترقي جيڪا سامراج جي دائري ۾ رهي ڪري ڪئي وڃي ٿي. اها آزاد ترقيءَ طرف نٿي وڃي سگهي. سن ٥١ ۽ ٥٢ کانپوءِ جڏهن اها صورتحال ٿي تہ پوءِ ظاهر آهي مٿان سامراجي تسلط قائم ٿي ويو ۽ اقتدار اعليٰ اسان وٽ نہ پر سامراج وٽ منتقل ٿي ويو. ۽ اهو ئي مقرر ڪري پيو تہ اسانجي ملڪ جون پاليسيون ڪهڙيون هونديون. اهو پنهنجي پاليسين کي هلائڻ لاءِ هتي هڪ اهڙو حصو رکي ٿيو جيڪو ان جو پنو بڻجي ان جي ڪم کي هلائي سگهي.

هن حصي ۾ جيڪا انگريز جي ڇڏيل انتظامي مشينري هئي جنهن کي توهان نوڪر شاهي چئو ٿا. ۽ خاص طور ان جو بہ فوجي حصو جن کي ائين سمجهڻ گهرجي تہ رنگ ۾ ڪارا ۽ ذهني ارتقا يا سوچ جي لحاظ کان لنڊن ۽ پيرس جي لائيف اسٽائيل کي بنسبت هتان جي اپنائيندا هيا. انهن ماڻهن سان ملي آمريڪا هن ملڪ کي پنهنجي مرضيءَ سان هلايو. اهو ئي سبب آهي جو ٻين ملڪن ۾ فوج ڪڏهن ڪڏهن اقتدار ۾ ايندي آهي نہ تہ اڪثر جمهوريت هوندي آهي پر اسان وٽ اهڙي صورت نہ آهي. ملڪ آزاديءَ کان

پروفيسر جمال نقوي

ڪجهه ئي سال پوءِ ١٠ يا ١٢ ڪان جڏهن ڪمانڊر انچيف وزير دفاع ٿيڻ لڳو جيڪو حالانڪ ڇونڊيل عهدو هئڻ گهربو هئو. ان ڪانپوءِ ٥٨ ڪان ته سڌيءَ ريت فوجي حڪومت هئي. ٥٨ ڪان اڄ تائين ملٽري جنرلن جي حڪومت معمول ٿي وئي آهي. ڪڏهن ڪڏهن هو ڪمزور ٿيا آهن ته ڪجهه ڏينهن لاءِ اڻ ڏي منڊي جمهوريت آئي پر هميشه اها پنهنجي حفاظت ۾ پوري رهي ۽ هي جنرلن جو ٽولو جڏهن ان جي لائق ٿيو ته انهن کي هٽائي سگهي ته ان جمهوريت کي ختم ڪري ڇڏيو. ان ۾ هي خيال رکڻ گهرجي ته مسئلو جنرلن ۽ عوام جو نه آهي. مسئلو هي آهي ته عوام خودمختيار آهي يا نه جيڪڏهن عوام خودمختيار نه آهي ته جنهن وٽ اختيار آهي، اهو سڌيءَ ريت حڪومت نٿو ڪري انڪري اهي جنرلن جي معرفت حڪومت ڪن ٿا. ان جي هڪ هيءَ پيچيدگي آهي جيڪا توهانکي نظر ۾ رکڻ گهرجي، اها هي آهي ته توهان جڏهن جمهوريت لاءِ وڙهو ٿا ته عام طور جمهوريت جي جدوجهد ۽ سامراج خلاف جدوجهد هڪ ئي جدوجهد جا ٻه رخ هوندا آهن. پر هن جديد بينڪي دور ۾ اها صورت نه آهي، ان جو سبب هي آهي ته جڏهن هتي فوجي حڪومت رهي ته حڪمران طبقي جو ٻه هڪ حصو فوجي حڪومت مان خوش نه هيو ۽ اهو مخالفت ڪندو رهيو جيڪو ڪا سماجي تبديلي نه پيو چاهي انڪري جو هو حڪمران طبقي جو هڪ حصو هيو جيڪو سماجي تبديلي نه پيو چاهي اهو سماج جي جهڙي شڪل آهي ان کي برقرار رکڻ پيو گهري. ترقي نه پيو چاهي پر فوجي حڪومت جي خلاف هيو. ان ڪري جمهوريت جي جدوجهد ايتري بامعنيٰ نه رهي آهي ۽ ان ۾ اسانجي سياست ۾ جيڪا قوت اڳتي رهي، اهو حڪمران طبقن جو ئي هڪ حصو هيو. جنهن ڪري عوام جي قربانين سان جمهوريت حاصل ته ٿي پر سماجي تبديليءَ طرف نه وئي ۽ جڏهن سماجي تبديليءَ طرف نه ويندي ته اها پائدار جمهوريت نه رهندي ۽ جنهن جي هٿ ۾ هن ملڪ جو اقتصادي بڻ بنياد آهي اهو جڏهن چاهيندو ان کي هٽائي سگهندو. مان

> **اساڳو دشمن بدستور ڪمزور**
> **ٿي رهيو آهي ۽ اهو ڏينهن ضرور**
> **ايندو جو سامراج پوئتي**
> **هٽندو ۽ اسانجي ترقي**
> **جون روڪيل راهون**
> **ضرور کلنديون**

ماضيءَ ۾ نه ويندس ايم آر ڊي جي ڳالهه ڪيان ٿو. هن جي تحريڪ ۾ عوام ڀقيني وڏي جدوجهد ڪئي پر مجموعي طور ايم آر ڊي جي قيادت حڪمران طبقي جي هڪ حصي سان تعلق رکندڙ هئي. ان ڪري چونڊن ۾ ٻه اها پارٽي يعني پ پ جيڪا عوام جي نظر ۾ سڀ ڪان وڏيڪ چٽيءَ ريت ضياءَ مارشلا خلاف طاقت طور علامت ٿي اڀري انڪري عوام ٻه ان کي ووٽ ڏنو ۽ بنياد پرستي کي يعني ضياءَ جي تسلسل کي قطعي طور تي رد ڪري ڇڏيو. پر مارشلا کي رد ڪرڻ سان يا ضياءَ ازم کي رد ڪرڻ سان اهو نه ٿيو ته سامراج رد ٿي وڃي. پر اهو ٿيو ته حڪومت جو طريقڪار جيڪو ملٽري هيو ان جي جڳهه جمهوري اچي ويو. ۽ جيئن ته حڪومت عوام دشمن آهي ان ڪري جيڪو جمهوري طريقڪار آهي پائيدار ناهي، ته هاڻي ٻه جيڪا ملڪ ۾ فضا آهي ان ۾ توهان ڏسو ٿا روز روز سنجيده ڊيموڪريٽس اهڙيون ڳالهيون ڪن ٿا جيڪي جمهوريت کي ختم ڪرڻ جون آهن، ۽ مان نٿو سمجهان ته اهي ان ڳالهه کي نٿا سمجهن.

مثال طور ١٩٧٣ع جي آئين ۾ ڀٽي صاحب جي دور ۾ ڪجهه ترميمون ٿيون هيون، پوءِ ضياءالحق آئين ترميم ڪرائي، جنهن ۾ هن پنهنجن ڪرتوتن کي تحفظ مهيا ڪيو. هاڻي جيڪڏهن ڪير هي چئي ته سموريون ترميمون ختم ٿيڻ گهرجن نه ته هو جمهوريت کي نٿو مڃي. ان جي لحاظ کان ١٩٧٣ع جي آئين ۾ وري ڪڏهن ترميم نٿي ٿي سگهي. ان ڪري جو جيستائين نو ڪروڙ عوام ۽ ان جو هر نمائندو ان تي متفق نٿو ٿئي تيستائين ترميم نٿي ٿي سگهي. جڏهن ته جمهوريت جو روح اهو آهي ته جيڪي ١٠ سيڪڙو آهن، يا جيڪڏهن آئيني دستاويز آهي ته ٦٦ سيڪڙو ماڻهو جيڪا ڳالهه ڪن ان تي عمل ٿيڻ گهرجي. اها پيچيدگي جيڪڏهن توهان سامهون رکو ته مان هيءَ ڳالهه چوندس ته، هن دنيا ۾ جنهن ۾ اسان رهون ٿا جنهن ۾ سامراج مجموعي طور تي پوئتي وڃي رهيو آهي. اسان جي ٻه علائقن ۾ هو پوئتي وڃي رهيو آهي، ان لاءِ ان جي گرفت اڳتي نه پر پوئتي وڃي رهي آهي. ان جي اندر پاڪستان سامراجي مفادن جو جزيرو بڻيل

آهي. هڪ جزيرو هئڻ سان هڪ طرف کان ڏسجي ته ڪافي مضبوط نظر ايندو ته ان جو هتي ڪافي توجه (Concentration) آهي. ليڪن ان طرف کان جيڪڏهن ڏسبو ته جزيرو ٿي آهي، ۽ هتان هتان ڪابه ان کي حمايت (Support) ڪانهي ته پوءِ ڪمزور نظر ايندو. ۽ اها ڳالهه نظر ايندي ته پوئتي هٽڻ لاءِ هن وٽ جڳهه ڪانهي.

ان ڪري اهو توهان جي مجموعي سوال تي، هيءُ چوندس ته ترقي پذير دنيا ۾، جنهن ۾ اسانجو علائقو به اچي وڃي ٿو. ڪافي تيزيءَ سان مثبت تبديليون اچي رهيون آهن. انهن مثبت تبديلين جو قل پاڪستان کي اڃان نه مليو آهي. پر اهو فائدو ملڻ اٽر ضرور آهي. ڇاڪاڻ ته مثبت تبديلين سان اسانجو دشمن بدستور ڪمزور ٿي رهيو آهي ۽ اهو ڏينهن ضرور ايندو، جو سامراج پوئتي هٽندو ۽ اسانجي ترقيءَ جون روڪيل راهون ضرور کلنديون. اهو يقين آهي ته هن ملڪ جي ترقيءَ جون راهون ضرور کلنديون.

س:- پروفيسر صاحب پاڪستان ۾ تازين چونڊن جي پويان اوهانجي تجربي موجب هڪ ته عوامي دباءُ هيو ۽ ٻيو ته آمريڪا INF معاهدي ڪانپوءِ پنهنجي حڪمت عملي ۾ جيڪي تبديليون آنديون آهن، ان سبب هتي جمهوريت جي واٽ کلي آهي پر صورتحال ڪجهه هن انداز سان سامهون آئي آهي ته جمهوريت جو اهو رستو بدستور اڳتي وڌندو يا رڪجي ويندو؟

ج:- جناب جيڪڏهن اوهان سمجهو ٿا ته آمريڪا چاهي ٿو ته پاڪستان تي آمريڪا نه پر پاڪستان جو عوام حڪومت ڪري ته پوءِ هو (آمريڪا) اسانجي جو دل جو ڏارو آهي اسانجي ان سان ڪابه اسڙائي ڪانهي. آمريڪا سان اسانجي ويڙهه انڪري ٿي آهي جو هن پاڪستان جي عوام جي حڪمرانيءَ جو حق ڪسي ورتو آهي.

توهان چيو ته اسان وٽ چونڊون آمريڪا جي مرضيءَ سان ٿيون آهن. اهو ٿي ٿي سگهي ٿو، مان به ائين سمجهان ٿو. پر مان ان کي هن ريت بيان ڪندس ته اڄ جي صورتحال ۾ ملڪ جي عوام جو دباءُ ايترو ته وڌي ويو آهي جو آمريڪا مجبور ٿي هيءَ رعايت ڏني آهي ۽ ملڪ ۾ ڪنٽرولڊ يا محدود جمهوريت بحال ڪئي آهي. پر ان ۾ سمجهڻ واري ڳالهه هيءَ آهي ته سامراج پوئتي هٽيو آهي ۽ پوئتي هٽڻ واري صورتحال پيدا ٿيندي آهي ته سامراج ڪجهه وقت لاءِ پوئتي به هٽندو آهي. پر صورتحال جڏهن بدلبي آهي ته هو وري اها رعايت کسي وٺندو آهي. جيئن ۱۹۷۱ع ۾ سامراج پوئتي هٽيو ۽ ۱۹۷۷ع ۾ وري ڏنل رعايت کسي فوج کي پيهر اقتدار ۾ آندو. ۱۹۸۷ع ۾ جڏهن جنرل ضيا چونڊن جي ڳالهه ڪئي هئي ته ڪميونسٽ پارٽي پنهنجو مؤقف ڏيندي واضح ڪيو هو ته پاڪستان ۾ مڪمل طرح بورجوا جمهوريت نٿي اچي سگهي. ان ڪري جو بورجوا جمهوريت ۾ به اقتدار اعليٰ عوام جو نه بلڪ خاص طبقي هٿ هوندو آهي.

اسانجي ملڪ ۾ اقتدار ملڪ جي اندر جي طبقي وٽ نه آهي بلڪ ٻاهر جي طبقي وٽ آهي، ان ڪري مان پنهنجي شهادت ڪونه ڏيندس، پنهنجو تجزيو ڪونه ڏيندس ملڪ جي وزيراعظم بي نظير صاحبه هي بيان ڏيئي چڪي آهي ته We have to work in the some as the free agents سو جيڪا صورتحال به نهي ان ۾ اسان کي رهي ڪرتي ڪم ڪرڻو آهي ۽ ظاهر آهي ته اها صورتحال فوجي حڪومت ٿي پيدا ڪئي آهي. اوهان اها ڳالهه پڙهي هوندي ته ورلڊ بئنڪ ۽ آئي ايم ايف جا جيڪي شرط آهن اهي اسان کي پسند نه آهن پر اسان اهي شرط مڃڻ تي مجبور آهيون، ڇو ته ان کان علاوه ٻيو ڪوبه رستو اسان وٽ نه آهي. جيستائين اسان پنهنجن پاڙيسري ۽ سوشلسٽ ملڪن سان اقتصادي رشتا نه ٿا وڌايون تيستائين اسان ورلڊ بئنڪ جي ڊڪٽيٽ کي روڪي نه ٿا سگهون. جيڪڏهن اسان ان کي نه روڪي سگهنداسين ته پوءِ اسان جي وزيراعظم صاحبه نيڪ ٿي چئي، ته خزانو خالي آهي.

ان ڪري اسان چئون ٿا جنهن ڳالهه تي اسان کي اڃا نظر وجهڻ کپي، اها هي ته هي رستو به موجود آهي ته مغرب ڏانهن نه ڏسو پنهنجي پاڙيسري ملڪ ڏانهن به ڏسڻ گهرجي ته سوشلسٽ حڪومتن هڪ دفعو نه پر سو دفعا اسان کي مدد جي آڇ ڪئي آهي ۽ جيڪڏهن اوهان شئي کي جنهن تائين به قبوليو ته اوهان جي ان مجبوري جو احساس جيڪو مالياتي فنڊ جي باري ۾ آهي اهو گهٽ ٿيندو. باقي اوهان جو اهو سوال ته موجوده سياسي صورتحال يعني اڄ ڪلهه جيڪو ٿي رهيو آهي ته جيئن سلمان رشدي جي ڪتاب جو مسئلو جيڪو اڄ جو مسئلو نه آهي هي پراڻو مسئلو

آهي، جيڪو ماڻهو جي ايڇ ڪيو جي قريب آهن اهي ماڻهو هي دعويٰ ڪن ته هي حڪومت ٻه مهينا هلندي يا چار مهينا هلندي منهنجو تجربو هي آهي ته جنهن ڏينهن کان هي حڪومت آئي آهي ۽ بي نظير ڀٽو صاحبه جيڪا ساڳئي وقت وزير دفاع به آهي پنهنجي پاليسيءَ جي وضاحت ڪندي رهي آهي ته بحثيت وزير دفاع جي نه پر سياسي موقف جي حوالي سان چو ته اهي فورسز جيڪي نيم جمهوريت چاهن ٿا اهي ايترا ته طاقتور آهن جو اهي هن ڪمزور حڪومت جنهن وٽ ڪي وسيع اختيارات ڪونه آهن کي ڪمزور ڪرڻ چاهين ٿا ۽ هن لولي لنگڙي حڪومت کي ڊي استيبلائيز ڪرڻ چاهن ٿا. جڏهن مان اها ڳالهه ڪريا جي ٿو ته رڳو ٻين جي ڳالهه نٿو ڪيان پر مان اهو به چوان ٿو ته اسان کابي ڌر جا ماڻهو جيڪي محنت ڪش طبقن جي نمائندگي ڪيون ٿا اسان کي خطرو اهو آهي ته هي حڪومت نه رڳو ڪمزور ڪانه ٿيندي ۽ رڳو اقتدار کان محروم ڪانه ٿيندي پر هن کي تڪليفون به سهڻيون پونديون جيڪڏهن تڪليفون برداشت نه به ڪري تڏهن به هي ته پنهنجي گهر هليا ويندا وڌ کان وڌ پنهنجو اقتدار وڃائيندا پر اسانجي زندگين جو مسئلو آهي ان ڪري هي سڄي عوام جو مسئلو آهي چو ته سڄي عوام جي سيڪيورٽي خطري ۾ پئجي ويندي ان ڪري اسان پنهنجي عوام جي مفاد خاطر اهو چاهيون ٿا ته اڌوري جمهوريت مڪمل ۾ تبديل ٿي اڳتي وڌي ۽ اهو نه ٿي نه اها ختم ٿي وڃي.

س: پاڪستاني فوج جو رويو هن جمهوري حڪومت ڏانهن ڪهڙو آهي ۽ ٻيو رجعت پسند حلقن طرفان آئي جي آئي آهي جيڪو خود پريشر وجهي رهيو آهي ته ڇا ان ڳالهه جو فوري ڪو امڪان آهي ته مارشل لا لڳي وڃي يا ان سڄي صورتحال جو علائقائي صورتحال تي ڪهڙو اثر پوندو؟

جواب: اوهان فوج جي ڳالهه ڪئي مان آمريڪي نواز جنرال جي ڳالهه رهيو هئس. جهاز جي حادثي کانپوءِ فوج جي نئين سربراهه مرزا اسلم بيگ صدر کي اهو چيو ته چونڊون ڪرائي ۽

جارج بش جيڪو ڪميونزم خلاف جهاد جي ڳالهه ڪندو هو، اڄ روس سان وچولي درجي جي ميزائلن کي ختم ڪرڻ جو معاهدو به ڪري چڪو آهي

اقتدار عوام جي چونڊيل نمائندن کي منتقل ڪيو وڃي. ان سلسلي ۾ مان اها ڳالهه به چوندس ته هر وردي وارو فوجي، اقتدار عوام حوالي ڪرڻ جي خلاف نه هوندو آهي پر مان اهو به چوندس ته وردي وارن مان سامراج کي وڌيڪ ايماندار ۽ سستن اگهن تي ايجنٽ ملندا آهن. ٻئي ڳالهه ته جيڪا علائقي جي ڳالهه آهي ته علائقي ۾ جيڪڏهن ڪنهن ملڪ کي خطرو آهي ته ان لاءِ ان ملڪ جو عام فورسز وڙهندو آهي پر مارشل لا ۾ اها صورتحال هيئن آهي ته علائقي ۾ فوج ڪوئي به رد عمل نه ڏيکاريندي آهي چو ته مارشل لا فوج جو ڪم هوندو آهي پنهنجي ملڪ کي فتح ڪرڻ. ٻين ملڪن کي فتح ڪرڻ ته معمولي ڳالهه آهي اگر ڪو ملڪ ڪنهن ٻئي ملڪ کي فتح ڪندو آهي ته اسان ان کي جارح چوندا آهيون پر مارشل لا ۾ هيئن ٿيندو آهي ته ان کي ان ملڪ جي عوام مان خطرو هوندو آهي ته متان ملڪ جو اقتدار عوام پنهنجن هٿن ۾ نه کسي وٺي، ان ڪري جيستائين فوج کي عوام کان اقتدار ڦرڻ جو خطرو هوندو ايستائين ان خطري کي ختم ڪرڻ لاءِ هر دفعي فوج کي ٿي اسان وٽ مارشل لا آڻڻ لاءِ استعمال ڪيو ويندو ۽ ان ڪري بار بار فوج جي اقتدار تي قبضي ڪرڻ ڪري فوج اگهاڙي به گهڻي ٿي آهي ايتري حد تائين اگهاڙي ٿي آهي جو جنرل ضياءَ جي نام نهاد اسلامائيزيشن جي دور ۾ جيڪو ريفرنڊم ٿيو هو ته مان يقين سان چوان ٿو ته ان کي ريفرنڊم ۾ پنج فيصد کان مٿي ووٽ به نه مليا ان ڪري هي ماڻهو گهڻا ڪمزور ٿيا ۽ جڏهن گهڻو ڪمزور ٿيندا ته پوءِ ويندا بجلدي ۽ ان جا جيڪي جانشين آهن اهي وڌيڪ ريڊيڪل ٿيندا، ٻئي ڳالهه ته عوام ۽ عوام دشمن جي ويڙهه ٻاٻي ۽ ڪئي جي ويڙهه آهي ان ۾ آخري فتح عوام جي ٿيندي. پر ان ۾ ڪيتري دير لڳندي ان لاءِ مان اڳ ۾ ڪجهه چئي نٿو سگهان، باقي جيستائين هن خطي جي اوهان ڳالهه ڪئي ته ته هن وقت پورو ايشيا ٻري رهيو آهي. اوهان ڏسندا ته ڪنهن ملڪ ۾ ڪجهه پيو ٿئي ته ڪنهن ملڪ ۾ ڪجهه پيو ٿئي. ٧٢ع کان پوءِ به ملڪ جيڪي اسانجا پاڙيسري ملڪ آهن يعني ايران ۽ افغانستان ۾ تبديليون آيون آهن پر ٻهرئين دور واري تبديلي ۽ اڄ واري تبديلي ۾ وڏو فرق آهي.

شعور ڪچهري

(شعور ۾ جيڪي به اڄ ڏينهن تائين مضمون ڇپيا آهن، اهي ان پاليسيءَ تحت ڇپيا آهن ته جيئن سيني ڌرين جي نمائندگي ٿئي. اداري طرفان ڪو به مضمون ڪنهن خاص لائين تحت روڪيو يا هلايو نه ويندو آهي. دوست قربان ابڙو جو خط به هڪ بحث جو سڏ آهي. سنڌ جي سيني هڏ ڏوکين کي سڏ آهي ته هن تي بحث ڪن دوست قربان جا ٿورائتا آهيون، جنهن هيترو تفصيلي خط لکيو آهي. اميد آهي ته دوست آئينده به مهرباني ڪندو رهندو.

اسان اميد رکون ٿا ته ٻيون ڌريون ۽ مختلف خيال رکندڙ باشعور ماڻهو پڻ اهڙي مهرباني ڪندا. — شعور سٿ

سائين ايڊيٽر صاحب

شعور جو ٽيرهون شمارو نظر مان گذريو. منصور ڪاهوڙيءَ جو مضمون "سنڌ ۾ ڌارين جي آباد ڪاريءَ جا اثرات" پڙهڻ کان پوءِ ذهن کي ڏاڍو جهٽڪو لڳو. خبر ناهي ته شعور وارن وٽ لکڻ وارن جي اڻاٺ آهي، يا وري اڳواٽ منصوبه بندي هيٺ اهڙي پرچار شروع ڪئي اٿن.

(۱) پاڪستان جي ٺهڻ جو سبب فقط مذهبي جنون ۽ ٻه قومي نظرئي کي ڄاڻايو ويو آهي، جڏهن ته ان جا حقيقي معاشي ڪارڻ بيان ڪرڻ گهرجن ها. اصل ۾ سڀ تضاد بنيادي طور انهيءَ هڪ تضاد جون مختلف شڪليون هوندا آهن. جيڪڏهن فقط مذهب هجي ها ته هاڻي مذهب کي اپارڻ جي باوجود به ڇو مذهبي جماعتون غير مؤثر ٿينديون پيون وڃن. پاڪستان مذهبي جنون جي بلڪل پيداوار ڪونه آهي. مذهب هڪ عنصر ضرور هيو، ڇاڪاڻ ته پنجاب ۾ مسلم ليگ جي حيثيت ڪنهن کان به لڪل ڪونه آهي. سرحد ۾ ريفرينڊم ٿيو ۽ بلوچستان تي فوجي چڙهائي ڪئي وئي، بهرحال انهيءَ موضوع تي گهڻو ڪجهه لکجي چڪو آهي، پر ان جو اثر جيڪڏهن ڪنهن ڌر تي نه پيو آهي ته اها صرف تصديق ٿيل (ٺپو لڳل) ڪابي ڌر ئي آهي، ڪابي ڌر جا به رڳو نظرياتي پنڊت.

مضمون نگار اڳتي هلي لکي ٿو ته:

(۲) پنجاب ۾ جاگيرداري نظام سخت شڪل ۾ موجود آهي شايد هي دوست ٻاهرين جي نئين آيل جٿي سان سنڌ ۾ داخل ٿيو آهي نه ته جيڪر شعور جهڙي پرچي ۾ اهڙي "ڳپوڙي" کي شايد ئي جاءِ ڏني وڃي ها.

پنجاب جو زرعي نظام شايد ايشيا جو سٽريل نظام آهي. زراعت ۾ مشين وڏي پيماني تي اچي چڪي آهي، جيڪا ڳالهه مضمون نگار پاڻ به مڃي آهي. صنعت جا انگ اکر به بقول سندس ۵۴۶۲ سيڪڙو آهي. پوءِ اتي جاگيرداري ڪٿان آئي، هڪ ئي پيراگراف ۾ ايڏو تضاد!!

(۳) سنڌ ۾ آبادڪاريءَ جو ٻهريون سبب سمونڊ ڄاڻايو اٿس، جيڪڏهن ائين آهي ته پوءِ سمونڊ ته بلوچستان ۾ به آهي. ڪراچي کان وڌيڪ ته گوادر اهميت لائق جاءِ آهي. پوءِ اتي صنعت ڇو نه لڳائي وئي؟!

(۴) مقامي منڊيءَ جي لاءِ عرض اهو آهي ته پاڪستان ٺهڻ وقت ته ڪراچيءَ جي آبادي چند لک هئي، باقي ته ٻاهران آيل ماڻهو گڏ ٿيندا رهيا آهن، تنهن ڪري صنعت لڳائڻ لاءِ ڪراچي کي چونڊجڻ جو سبب منڊي نه پر ڪو ٻيو ٿي سگهي ٿو، ڌاڪ هيو جنهن کي هاڻي عملي جامو پهرائڻ لاءِ ڪوششون تيز ٿي ويون آهن.

(۵) دوست لکي ٿو ته صنعت لڳائڻ لاءِ موسم نه سرد هجي نه گرم ٻي صورت ۾ مزدور گهڻي محنت نه ڪري سگهندو. ڇا اولهه يورپي ملڪن برطانيه، آمريڪا، جرمني توڙي جپان ۽ روس جي موسم معتدل آهي يا اهي ترقي يافته ملڪ ٿڌا آهن؟!!

اها سائنسي تحقيق ڪهڙي ستاري تي ٿي آهي جنهن کان سنڌي ماڻهن کي باخبر ڪيو پيو وڃي؟ افسوس ته ايڊيٽر صاحب جو آهي!!

(٦) مضمون نگار لکي ٿو ته مقامي مزدور ڇمي ويڙهه ڪري ٿو جڏهن ته غير مقامي مزدور گهٻرائيندو آهي. ته هن جي معنيٰ اها ٿي ته ٻاهرين مزدور کي واپس ڪجي ته جيئن اهو پنهنجي ڌرتيءَ تي وڃي صحيح جدوجهد ڪري سگهي، انقلابي ڪردار ادا ڪري سگهي پنهنجي سرمائيدار هٿان استعمال ٿيڻ بدران ان سان مهاڏو اٽڪائي هن خطي ۾ ٿيندڙ سمورين سامراجي سازشن خلاف مظلوم قومن جو نه رڳو ساٿ ڏئي پر سندن اڳواڻي به ڪري.

(۷) مضمون نگار آبادڪاريءَ جا اثرات ڳڻائيندي، پهريون اثر سنڌ ۾ اوور پاپوليشن ڄاڻايو آهي. حقيقت ۾ اهو محاورو يا اصطلاح معاشي زبان ۾ اهڙي معنيٰ نٿو رکي جنهن معنيٰ ۾ استعمال ڪيو ويو آهي. محاورا ۽ اصطلاح ڪم آڻڻ مهل سندن مفهوم ۽ معنيٰ کي پوري ريت ذهن ۾ رکيو وڃي. اسان وٽ ڌاري آبادي ضرور وڌي آهي پر مجموعي آبادي Over Populatio جي حد کي نه پهتي آهي.

(۸) ايڪ طرفان ڄاڻايل اثرن کي قبول ڪري سگهجي ٿو پر انهن جي حل سان اتفاق نٿو ڪري سگهجي. "انهن مسئلن کي ڪابي ڏر جو اتحاد ليفٽ ۽ ڊيموڪريٽڪ فرنٽ ئي حل ڪري سگهي ٿو." واري ڳالهه کي سندس ذهني وابستگي واري مجبوري چئي سگهجي ٿو ورنه ڪابيءَ ڌر جو موقعي پرستيءَ وارو ڪردار ڪنهن کان به ڳجهو ڪونهي اڄ ڏينهن تائين صرف انهيءَ ڳالهه تي خوشيون ملهائيندا رهيا آهن ته پاڻ سنڌيافته، تصديق ٿيل، نپو لڳل ۽ رجسٽرڊ ٿيل آهن، تنهن ڪري نظرياتي پنڊت به اهي ئي آهن ۽ جيڪو ڪجهه فرمائين اهو ئي عين نظريو آهي، باقي سڀ غلط ۽ نظرئي جي خلاف آهن. اڄ ڏينهن تائين مزدورن ۽ هارين ۾ ڪيتري تنظيم سازي ڪئي اٿن. بنيادي انقلابي قوتن ڏانهن ته ويائي ڪونه آهن البت اتحاد ٺاهڻ ۽ ڊاهڻ جو عالمي رڪارڊ ضرور قائم ڪيو اٿن ۽ بيشڪ انهيءَ سلسلي ۾ "لينن پرائيز" جا حقدار آهن.

پنجاب ۾ لڳ ڀڳ ٨٠ سيڪڙو صنعت آهي، جاگيرداري باقيات تقريبن ختم ٿي رهيا آهن. زراعت ۾ مشين عام جام آهي. سول ۽ فوجي بيوروڪريسيءَ ۾ وڏو حصو پنجابين جو آهي. انهيءَ ڳالهه چوڻ ۾ ڪوبه وڌاءُ ڪونهي ته پنجاب مڪمل سرمائيداراڻي دؤر ۾ داخل ٿي رهيو آهي. اتي قومي مسئلو به ڪونهي ۽ نه ئي ڪو ڌارين جي آبادڪاريءَ جو نالو نشان آهي. مزدور توڙي ڪارخانيدار مقامي آهن پوءِ اتي انقلاب لاءِ ڪيتري حد تائين تياري ٿي چڪي آهي؟ اتي نپو لڳل ڪامريڊن کي ڪيتري ڪاميابي حاصل ٿي آهي؟ باقي سموريون توانائيون سنڌين کي ترقي پسند بنائڻ تي خرچ ڪري رهيا آهن، سنڌي تنگ نظر آهن، قوم پرست آهن، مزدور دشمن آهن مطلب ته دنيا ڀر جا الزام سنڌين تي لڳايا پيا وڃن. ٤٢ سالن کان پنج لک فوج جو حوالو ڏيئي ڊيڄاريو پيو وڃي، ته پوءِ آخر پاڻ انقلاب ڪيئن آڻيندا؟ ڇا فوج کي اپيلون ڪري؟!!!

جيڪڏهن سندن چوڻي ته جلسا جلوس ڪوبه فائدو نه ڏيندا ته ڇا پوءِ گوريلا سياست جي تياري ڪجي جي ائين آهي ته پوءِ ان بحث کي هيٺ لاٿو وڃي هلايو وڃي.

سنڌين جو حقيقي مسئلو سندن قومي بقا آهي. سامراجي چالن ذريعي هٿرادو طريقي سان سنڌين جي وجود جي خاتمي کي يقيني بنائڻ لاءِ هر طرح جون ڪوششون ورتيون وڃن ٿيون بلڪل اهڙي نموني جهڙي نموني آمريڪي ريڊ انڊين سان، فجي ۽ آسٽريليا جي باشندن سان ٿي چڪو آهي. ڇا قومي بقا لاءِ جدوجهد ڪرڻ نظرياتي طرح غلط آهي؟ اچو ته انهيءَ ڳالهه جو جائزو وٺون.

"مارڪسزم ۽ لينن ازم مطابق قوم سرمائيداراڻي دؤر جي پيداوار آهي. معاشرتي تاريخي برادرين درميان قبيلو، قوميت ۽ قوم اهم جاءِ والارين ٿا. جيستائين قوم ۽ قوميتون باقي آهن، انهن جي ترقي ۽ هڪ ٻئي ڏانهن ويجهي اچڻ جو عمل لازمي طرح ڪيترين ئي گهڻ قومي برادرين کي جنم ڏيندو، جهڙي طرح سوشلزم ۽ ڪميونزم جي دؤر ۾ سوويت يونين ۾ سوويت ماڻهن جي برادري، سڄي دنيا ۾ سوشلزم اچڻ کان پوءِ به اهي برادريون پهريائين ڪيترن ئي برادرين ۾ ضم ٿي وينديون ۽ آخر ڪار هڪڙي بين الاقوامي برادري جو روپ وٺنديون."

(حوالو: ڪتاب "ٿيوري آف نيشنز" باب پهريون) ص ١٧

قومون تيستائين ختم نه ٿينديون جيستائين سڄي دنيا ۾ ڪميونزم رائج نٿو ٿئي. هتي ته ڳالهه ئي ابتي لڳي پيئي آهي. ننڍين قومن ڏانهن نپو لڳل ترقي پسندن جو رويو ڪو گهڻو اطمينان جوڳو نه رهيو آهي. هن وقت به ننڍين قومن خاص طرح سان سنڌ سان جيڪي ويل وهايا وڃن ٿا انهن کان متاثر ٿيندي جيڪڏهن ڪو پنهنجي وجود جي بقا جي ڳالهه ڪري ٿو، نئين رياست ٺاهڻ جي ڳالهه ڪري ٿو ته انهيءَ ۾ نظرئي کي آڏو آڻي موجوده حالتن لاءِ جيئڻ جو ٿيئڻ اڳتي وڌڻ جو رستو صاف ڪيو وڃي ٿو.

جيستائين قومون باقي رهنديون قومي سوال پڻ موجود رهندو. روس ٧٢ سالن کان سوشلزم/ ڪميونزم ۾ رهڻ جي باوجود قومي سوال کي مڪمل طرح حل نه ڪري سگهيو آهي. هتي ته بورجوازي جمهوريت کي به اچڻ نٿو ڏنو وڃي ۽ اهڙي صورتحال ۾ جيڪڏهن ڪا مظلوم قوم پنهنجي اڳوڻي

ڏسو صفحو ٤٩

پاڪستان ۾ قوميتي مسئلو

قسط پهرين

ڊاڪٽر فيروز احمد ـ شڪور نظاماڻي

نوٽ:- ڊاڪٽر فيروز احمد ڪابي ذر جو مشهور دانشور آهي. پاڻ ڪافي عرصو ٿيندو ته ملڪ کان ٻاهر رهيو آهي.

ڊاڪٽر صاحب تازوئي پاڪستان آيو هيو. اسان جي گذارش تي شعور لاءِ هي مضمون خاص طور تي لکيائين جيڪو ٽن قسطن ۾ پيش ڪيو ويندو. پهرين قسط حاضر آهي. (ادارو)

[مسلم ليگ] اهڙي ڪنهن وفاقي بندوبست جي لازمي طور مخالفت ڪندي، جنهن جو نتيجو جمهوريت ۽ حڪومت جي پارلياماني سرشتي جي شڪل ۾ اڪثريتي گروه جي حڪمراني هجي. اهڙو دستور، اهڙي ملڪ جي ماڻهن جي مزاج سان مڪمل طور اڻ ٺهڪندڙ هوندو، جنهن ۾ مختلف قوميتون رهنديون هجن، ۽ جيڪو هڪ قومي رياست نه هجي.

(مسلم ليگ طرفان ١٩٣٩ع ۾ منظور ڪيل ٺهراءُ)

سنڌ ۽ پاڪستان جي ٻين ننڍن صوبن جي مسئلن ۽ تڪليفن جي ڏس ۾، قوميت جو لفظ وقت ۾ وقت استعمال ٿي رهيو آهي. ڪن حلقن ۾ ان مقبوليت حاصل ڪئي آهي ته ڪيترن ئي حلقن، خاص طور تي پنجاب ۽ اردو ڳالهائيندڙ ماڻهن سان واسطو رکندڙ حلقن ۾، اهو محض هڪ ڇڙو ٻول پيدا ڪندڙ لفظ رهيو آهي. ڪيترائي فرد جيڪي ننڍن صوبن جي حلقن سان همدردي رکن ٿا، ۽ صوبن وچ ۾ برابري ۽ صوبن جي خود مختياريءَ جا خواهشمند آهن، سي به "قوميت" کي منع ٿيل لفظ سمجهن ٿا. سندن لاءِ هي لفظ دشمنن جي لغت جو لفظ آهي.

هي لفظ پاڪستان جي سياسي اصطلاحن ۾ ڪيئن داخل ٿيو. تنهن جو يقين ڪرڻ مشڪل آهي پر عام طور تي مڃيل ڳالهه آهي ته سوويت وچ ايشيا ۾ قوميت جي مسئلي جو حل، ڏکڻ اولهه ايشيا جي ڏتڙيل ۽ مظلوم قوميت لاءِ اتساه جو هڪ ذريعو رهيو آهي. ۽ عام طور تي هن مسئلي تي جن لکڻين جا گهڻي کان گهڻا حوالا ڏنا ويندا آهن، سي لينن ۽ اسٽالن جون آهن. مارڪس ۽ ڪجهه غير مارڪسي يورپي اسڪالرن جي خيالن کي بنياد بڻائي اسٽالن قوم جي هڪ مختصر وصف جوڙڻ جي ڪوشش ڪئي. اسٽالن قوم جي وصف هن ريت بيان ڪري ٿو: "ماڻهن جي تاريخي طور اسريل مستحڪم برادري، جنهن جي ساڳي زبان، علائقو اقتصادي مفاد ۽ نفسياتي ٻيهڪ هجي، ۽ جيڪا هڪ ڪلچر رکندڙ برادريءَ طور ظاهر ٿئي". قوم کي هڪ اهڙو مظهر پڻ ليکيو ويو، جنهن ۾ بورجوازيءَ جو عروج، سرمائيداري ترقي، منڊين جو پاڻ ۾ رابطو هجي.

"قوميت" جو اصطلاح، پکڙيائين انهن نسلي، لساني گروهن تي لاڳو ٿيندو هو، جيڪي قبائليت کان اڳيري، شهري سماج جي اوسر جي عمل ۾ هئا، ۽ جيڪي هڪ قوم جون خاصيتون حاصل ڪري رهيا هجن. انهن مان ڪيترن ئي گروهن پنهنجون رياستون قائم ڪيون، پر تڏهن به ڪين، سماجي ترقي، پيداواري قوتن ۽ سماجي جوڙجڪ جي گهٽ سطح جي ڪري قوم بدران قوميت

ليکيو ويو. ٻئي پاسي ڪيترين ئي نسلي، لساني برادرين، جيڪي قوم جي وصف تي پوريون لهن پيون، سرمائيداريءَ جي نهايت اڳتي وڌيل پيداواري طريقي جي باوجود، ڪين قومن بدران قوميتون سڏيو وڃي ٿو، (جهڙوڪ ڪيوبڪ) ڇاڪاڻ ته سندن پنهنجيون آزاد رياستون نه آهن. ٽين دنيا جي ملڪن ۾ قوميت سڏيندڙ گروهن ۾ اهي ٻئي خاميون موجود آهن. يعني پيداوار جو سرمائيداريءَ کان اڳ وارو طريقو (Pre-Capitalist Mode of Production) ۽ سندن آزاد رياست نه هجڻ. ان کان سواءِ، عام طور تي هڪ گهڻ قومي رياست اندر هئا ۽ هڪ وڏي قوم طور وڌڻ ويجهڻ جي واضح يا اڻ چٽي خواهش پڻ هوندي آهي. تعجب جهڙي ڳالهه آهي ته، ڪنهن به ثقافتي طور هڪجهڙي برادريءَ، جنهن پنهنجي رياست قائم ڪئي، تنهن کي سندس ترقيءَ جي سطح جي قطع نظر هڪ "قوم" مڃيو ويو آهي.

اسٽالن واري وصف کي نهايت سختيءَ سان استعمال ڪندي، ڪيترن ئي ليکڪن، ماڻهن جي هن يا هن گروه لاءِ قوميت جو لفظ استعمال ڪرڻ تي اعتراض ڪيو آهي، ڇاڪاڻ ته اهو اسٽالن

جي گڏجڻ ۾ گهڻ ضروري شرطن واري لسٽ جي ڪنهن خاص شرط تي پورو نٿو لهي. هڪ گروه اندر ڪنهن ٻي بولي ڳالهائيندڙ گروه جي موجودگيءَ جو حوالو، خاص طور تي ان گروه ۾ قوميت هجڻ واري دعويٰ خلاف ثابتيءَ طور ڏنو ويندو آهي. هتي اهو ذهن ۾ رکڻ گهرجي نه اسٽالن جي ذهن ۾ بنيادي طور تي يورپي قومن جو تصور هو ۽ نه اڻ اسريل دنيا جي قومين جنهن، نسلي، لساني ارتقاء جا شاگرد گهڻي عرصي کان چائن ٿا ته قوميت جي گڏيل زبان (Lingua-Franca) يا قومي زبان جي ظاهر ٿيڻ، ۽ ان جي ٺهڻ بعد به ڪجهه ثانوي بولين يا لهجن جو موجود هجڻ ڪا غير معمولي ڳالهه ڪانهي. ان کانسواءِ، هڪ ٻي خاصيت جيڪا قوم جي وصف ۾ شامل ڪرڻ گهرجي. سا آهي "قوم جو سمجهي سڃاڻپ جو ادراڪ". جيڪڏهن براهوي ڳالهائيندڙ ماڻهو سندن تاريخي لاڳاپن، گڏيل ڪلچر ۽ ٻين سببن جي ڪري پاڻ کي بلوچ قوميت جو حصو سمجهن ٿا ته کين فقط انهيءَ ڪري بلوچن کان ڌار ڪري نٿو سگهجي ته براهوي هڪ دراوڙي بولي آهي، جيڪا بلوچيءَ واري بولين جي انڊوآرين گروهه کان ڌار آهي.

قوم هجڻ جو تصور

پنجابي، سنڌي، پشتون ۽ بلوچ ماڻهن جو، ڌار ڌار قوميتن هجڻ جو ادراڪ "ملڪ دشمن" جي شرارت جي ڪري نه آهي، جيئن پاڪستان جا حڪمران اسان کي ٻڌس ڏيارڻ چاهين ٿا. ان جون پاڙون هنن ماڻهن جي هزارين سالن جي تاريخ ۾ کتل آهن. هنن مان هرهڪ گروهه هڪ ڌار قومي، لساني گروهه جي شڪل ۾ اسريو آهي، جنهن کي سياسي اصطلاح ۾ جائز طور تي هڪ قوميت سڏي سگهجي ٿو.

پاڪستان جي رياست ۽ ساڄي ڌر جي قوتن جو منظم ۽ بدترين دانش دشمن لاڙو (Anti-intellec-tualism) ان تاريخي ۽ علمي حقيقت کي بدلائي نٿو سگهي. ساڄي ڌر جي هڪ وڏي "دانشور" مسٽر اي. ڪي بروهي، مختلف ورن وڪڙن، ۽ قلابازين ذريعي اهو ثابت ڪيو هو ته، قوم ۽

ڪيترائي فرد صوبن وچم برابريءَ ۽ خود مختياري جا حق اهان هوندي به "قوميت" کي منع ٿيل لفظ سمجهندا آهن

رياست وچ ۾ سدائين موافقت يا لاڳاپو هوندو آهي ۽ قوميت جو فقط لفظ ڪڍڻ جي معنيٰ ئي آهي پاڪستان کان ڌار ٿيڻ جي سازش. مون بروهي جي ان "نظريي" جو هڪ ٻئي هنڌ ("ڊان" ٢٤ ۽ ٢٥ آڪٽوبر ١٩٧٨ع) جواب ڏنو هو، ۽ ان تي هت ڳالهائڻ جي ضرورت ڪانهي.

جيستائين سنڌ جو تعلق آهي ته سنڌي قوميت ١٢ سؤ سال اڳ اسرڻ لڳي هئي. آهستي آهستي قبائلي سڃاڻپ، سنڌي قومي سڃاڻپ جي تابع ٿي ويئي. ٻين لفظن ۾ هڪ جاگيرداري قوميت وجود ۾ آئي. جڏهن ته قبائليت جون باقيات برقرار رهيون، ۽ ثانوي بوليون به موجود رهيون.

اٺين صدي عيسويءَ جي شروعات ۾ جڏهن عربن سنڌ فتح ڪئي، ته اها فتح، هنن سنڌ جي گهڻي عرصي کان قائم ٿيل رياست جي خود مختيار حڪمران کي شڪست ڏيڻ حاصل ڪئي. عربن کي سنڌ جي ڌار قومي سڃاڻپ تسليم ڪرڻ ۾ ڪابه ڏکيائي نه ٿي، ۽ انهن سنڌ کي ايستائين جو هند يا هندستان کان ڌار ملڪ سمجهيو.

عرب حڪومت جي خاتمي بعد ٻن سنڌي شاهي گهراڻن سومرن ۽ سمن آزاد سنڌ تي حڪومت ڪئي. وچ ايشيا مان ايندڙ ارغون ۽ ترخان پڻ گهڻي ڀاڱي آزاد رياست جا خود مختيار اڳواڻ هئا.

١٥٩٢ع ۾ هندوستان جي مغل حڪمران اڪبر سنڌ تي "سنڌي" حڪمراني ٿاڦي پر سنڌ پنهنجو ڌار وجود ڪونه وڃايو مغلن حقيقتي طور تي سنڌ کي هندوستان سان ڳنڍڻ جي ڪوشش ڪانه ڪئي، سنڌ جي انتظامي طور ڌار ڌار ٽڪرن جي باوجود، اها نه فقط سنڌ کي هڪ ملڪ سمجهندا هئا، پر سنڌن صوبيدار ۽ سنڌن سرڪار جا فوجدار، محصول اڳاڙيندڙ جنرلن کان وڌيڪ نه هئا.

سنڌ جي رهواسين، گهڻي ڀاڱي مغل راڄ کي قبول ڪرڻ کان انڪار ڪيو. سميجا انڙ، چانڊيا ۽ نومڙي، خاص طور تي ڌارئي راڄ جي مزاحمت ڪرڻ ۾ اڳڀرا هئا. آخرڪار اها حڪومت پڄاڻيءَ کي پهتي، ۽ بعد ۾ مغل حڪمرانن، ڪلهوڙن جي ديسي حڪمرانيءَ هيٺ سنڌ جي خودمختياريءَ کي تسليم ڪيو. جيتوڻيڪ هڪٻئي پويان ايراني ۽ افغان حڪمرانن هٿان شڪستن ۽ بيعزتين، سنڌ جي خودمختيار حيثيت کي گهٽايو، ۽ ڪيس ڏن جي ادائيگي ڪرڻي پيئي، تنهن هوندي به مڪمل خودمختياري حاصل ڪرڻ لاءِ سنڌ

جي جاکوڙ ختم نہ ٿي.

١٨٤٣ع ۾ انگريزن جي سنڌ تي قبضي کان اڳ، سنڌ ٽالپر ميرن جي راڄ ۾، پاڻ کي هڪ پوري ريت خودمختيار رياست طور ڄمائي ورتو هو. برطانوي قبضي کان اڳ، ان دوران ۽ ان کانپوءِ جيڪا بہ مزاحمت ٿي، سا سنڌ جي آزاديءَ جي نالي ۾ ٿي ٿي، جنرل هوشو شهيد ٿي ويو، جنهن نعرو هنيو هو "مرويسون، سنڌ نہ ڏيسون" برطانوي بيٺڪي راڄ خلاف مزاحمت ڪرڻ ۾، سنڌ جي عوام کي جنهن قومپرستيءَ اتساهہ ڏنو هو. تنهن جو اندازو لڳائڻ لاءِ ڪنهن خاص ذهني جاکوڙ جي ضرورت ڪانهي. ڇا اهو قومي احساس، جنهن آزادي ٻيهر حاصل ڪرڻ لاءِ عوام کي اتساهہ ڏني ڏنو، تنهن کي ايڏي آسانيءَ سان ختم ڪري سگهبو؟

ايستائين جو، برطانيہ سنڌ جي اڳتي وڌيل قوميتي ترقيءَ کي تسليم ڪيو. هنن سنڌي زبان کي سرڪاري ٻوليءَ جو درجو ڏنو. جيڪا اسڪولن، عدالتن ۽ روينيو رڪارڊ ۾ استعمال ٿيندي هئي، سنڌي نثر ۽ شاعري چڱي ترقي ڪئي. ايستائين جو سنڌيءَ ۾ ناول بہ لکجڻ لڳا. ان ثقافتي ۽ ادبي ترقيءَ جي ڪهڙي بہ ريت ٻرپاسي جي ٻين قوميتن جي پٺتي پيل حالت سان ڀيٽ نہ ٿي ڪري سگهجي. تنهنڪري اڄ ڪيترن غير سنڌين کي سنڌي ماڻهن جو سندن زبان سان لڳاءُ ۽ "قومي ٻڌي" جي اناني ۾ سندن زبان تان هٿ کڻڻ کان انڪار، سمجهہ ۾ نہ ايندو آهي.

متوازي شعور

تاريخ جو اهو هڪ عام المناڪ رهيو آهي تہ ساڳئي ڌارئين راڄ جي شڪنجي ۾ ڦاٿل يا گڏيل دشمن سان ويڙهہ، مختلف ماڻهن کي هڪٻئي جي ويجهو آڻيندي آهي، انهن ۾ گڏيل جدوجهد جنم وٺندي آهي، ۽ گڏيل شعور اسرندو آهي، آفريقا جا هڪٻئي سان وڙهندڙ ڪٽرائي قبيلا، گڏيل سامراجي تجربي جي ڪري، گڏجي جدا قومون بڻجي ويا. هندوستان جي ايڪتا ۾، سمورا ماڻهو جلد يا بدير برطانوي سامراج جي شڪنجي ۾ قابو ٿي ويا جنهن ڪين گڏيل ڀوڳنا جو احساس، گڏيل مقصد ۽ گڏجي جدوجهد ڪرڻ جي خواهش ڏني. شروعات ۾ انهن احساسن کي هندوستان جي آزاديءَ واري هلچل جي شڪل ۾، سندن اظهار مليو. جنهن جي نتيجي ۾ هندوستاني قومپرستي پيدا ٿي، جيڪا وڌندي ويجهندي رهي. بعد واري مرحلي ۾، مسلم اقليت جي حقن جو مسئلو ۽ ان کانپوءِ هندوستان جي مسلمانن لاءِ واضح طور تي ڇاڻائي سگهجي ٿو تہ پاڪستان جي مطالبي، کي جيڪا زميندار طبقي، بمبئي پريزيڊنسي جو هڪ حصو هئڻ واري سنڌس تجربي جي روشنيءَ ۾، اهو چڱي طرح سمجهي ورتو هو تہ، ڪانگريس جي قيادت ۾ آزاد هندوستان، سخت قسم جي زرعي سڌارن کي نظرانداز نہ ڪري سگهندو. مسلمانن جي مختصر ۽ ابڀرندڙ وچولي طبقي کي هندن سان سخت مقابلو ڪرڻو ٿي پيو، جنهن کي اڳيئي سرڪاري ۽ تعليمي نوڪرين توڙي ٻين وچولي طبقي جي ڌنڌن ۾ پير ڄمايو ويٺا هئا. هاري جيڪي گهڻي ڀاڱي سڀئي مسلمان هئا، ۽ وڏي مسلمان زميندار طبقي جي ظلم جا شڪار هئا، تن جي پاڪستان جي تحريڪ ۾ گهڻ شرڪت هئي، تڏهن بہ هنن ان جي مخالفت نہ ڪئي، ۽ اڃا پاڻ پاڪستان جي قيام جي آجيان ڪئي، هاري، وياج تي قرض ڏيندڙن سان پڻ اٽڪيل هئا، جيڪي گهڻي ڀاڱي هندو هئا ۽ جن هارين توڙي زميندارن جي اٽڪل ٢٥ لک ايڪڙ زمين ڦٻائي هئي، هارين کي اميد هئي تہ هندن جي وڃڻ سان، کين ڪجهہ سک جو ساهہ کڻڻ جو موقعو ملندو.

اهو ڄاڻڻ ضروري آهي تہ سنڌ ۾ مسلم قوم پرستيءَ جو شعور نہ فقط محدود مادي فائدن جي ويچار تي ٻڌل هو، پر اهو هڪ تمام مختصر مدي لاءِ گهڻي عرصي کان تقويت وٺندڙ سنڌي قوم پرستيءَ جو اڻ ٽٽو متبادل بڻجي رهيو هو. ٻيو تہ، پاڪستان لاءِ، ڪابہ حمايت ڇٽيءَ ريت سنڌ جي خودمختياري ۽ اقتدار اعليٰ سان مشروط هئي، جيئن ١٩٤٠ع واري مسلم ليگ جي ٺهراءَ ۽ ١٩٤٣ع واري سنڌ اسيمبليءَ جي ٺهراءَ ۾ پڌرو ٿيل آهي.

١٩٤٠ع واري ٻي حر هلچل جي مثال مان ان کي چڱي ريت سمجهي سگهجي ٿو. ٿورڙن ماڻهن کي اها خبر هوندي تہ اها ايڪند ۾ برطانوي راڄ خلاف تمام وسيع ٻڪڙيل ۽ ڏکي هلچل هئي. ان ۾ ديسي گوريلا جنگ جا نهايت جديد ۽ نوان طريقا اختيار ڪيا ويا. انگريزن ١٩٤٢ع ۾ سنڌ ۾ مارشل لا نافذ ڪيو، جيڪو سال ١٩٤٧ع جي آزاديءَ کان ڪجهہ مهينا اڳ لاٿو ويو.

(هلندڙ)

قسط - ۲

چليءَ جي پورهيت تحريڪ

ابوذر انقلابي ”ثاني“

۱۹۳۸ع واري اليڪشن لاءِ ڪابي ذر جي عوامي محاذ سان مهاڏو اٽڪائڻ وارين ڪوششن ۾ اليساندري سرڪاري سرپرستي هيٺ فاشسٽ تنظيم ٺهرائي، جنهن جي اڳواڻي گستا فوراس ڪري رهيو هو. فاشسٽ تنظيم پنهنجي منشور ۾ مسوليني ۽ هٽلر جي جنگي پاليسين جي حمايت جو اعلان ڪيو ۽ پڻ انهن جي جانشيني جي دعوا ڪئي ويئي. چونڊن ۾ عوامي محاذ جي ”پيدرو سيردا“ سرڪاري اميدوار گستا فوراس کي هارائي ڏکڻ آمريڪي ملڪن جي پيٽ ۾ پنهنجي نوعيت جي ڪابي ذر واري پهرين حڪومت قائم ڪئي، جنهن ۾ ڪميونسٽ پارٽي سوشلسٽ پارٽي، مزدور اڳواڻ ۽ قومي سرمائيدار پڻ شامل ڪيا ويا. عوامي محاذ جي حڪومت ”اناڪودا“ ڪمپني کي ڏنل سموريون رعايتون واپس وٺي ڇڏيون ۽ هڪ هٿي سرمائيدارن

کان مزدورن لاءِ سماجي تحفظ جا قانون بحال ڪرائي انهن کي قانوني حيثيت ڏيئي ڇڏي. عوامي محاذ جي اهڙن قدمن خلاف هڪ هٿي سرمائيدار اپاءَ وٺڻ لڳا. هڪ هٿي سرمائيدارن ٽامي ۽ نائٽريٽ جي پيداوار گهٽائي ڇڏي جنهن جي نتيجي ۾ ملڪي زرمبادلو ٻڏي گهٽجي ويو ۽ ملڪ مالي گهوٽالي جو شڪار ٿيڻ لڳو. هڪ هٿي سرمائيدارن سان سهڪار ڪندي وڏن واپارين عوام ۾ بي چيني ڦهلائڻ لاءِ گهرو استعمال جي عام شين جا اگهه وڌائي ڇڏيا. ٻئي طرف پيدرو سيردا جيتوڻيڪ قومي سرمائيدار جو نمائندو هجڻ جي ناتي وڏي ناٿي واري سرمائيداري ۽ جاگيرداري جو مخالف هو، پر هن عوام جي امنگن پٽاندڙ خاص بنيادي سڌارا ملڪ ۾ ڪونه آندا ۽ نتيجي ۾ هو جلد ئي عوام ۾ پنهنجو اثر وڃائي ويٺو. ۱۹۴۱ع وارين چونڊن لاءِ عوامي محاذ پيدرو سيردا بدران ”انٽونيوريوس“ کي پنهنجو اميدوار بيهاريو، جيڪو سرڪاري نوڪر شاهي ۽ فوج جي مخالفت جي باوجود کٽي ويو.

ٻئي طرف سرمائيدارانه نظام جي پيدا ڪيل ٻي جنگ عظيم شروع ٿي چڪي هئي. سامراجي رياستن وچ ۾ تضادات عروج تي پهچي چڪا هئا ۽ اهڙي طرح عالمي سرمائيدارانه نظام پنهنجي ٻئي بحران ۾ داخل ٿي چڪو هو. جنگ، جو مکيه سبب جرمني، اٽلي ۽ جاپان طرفان منڊين جي نئين سر ورهاست وارو مطالبو هو. انهن جو موقف هو ته پهرين جنگ عظيم دوران منڊين واري ورهاست ۾ سندن سان دوکو ڪيو ويو هو ۽ سندن حق تلفي ٿي هئي ۽ هاڻي انهن طاقت جي زور تي هڪ ڀيرو وري دنيا کي ورهائڻ جو منصوبو ٺاهيو هو. ۲۲ جون ۱۹۴۱ع تي جرمني دنيا جي پهرين پورهيت رياست سوويت يونين تي حملو ڪري ڇڏيو. جنگ جي شروعات ۾ ئي ”ٽراٽسڪي واري“ اها اڳڪٿي ڪري چڪا هئا ته ”سوويت يونين جو پورهيت عوام اسٽالن جي ظلمن کان ايترو ته تنگ ٿي چڪو آهي جو هو جنگ وڙهڻ لاءِ تيار ئي نه ٿيندو.“ پر پوءِ جي واقعن ثابت ڪيو ته سوويت يونين جي پورهيت عوام لاءِ سوشلسٽ حاصلات جو دفاع ڪيتري شديد اهميت جو حامل هو. سوويت جرمن محاذ تي جيئن ئي جنگ شروع ٿي تيئن ئي پوري دنيا جو پورهيت، جمهوريت پسند ۽ ترقي پسند عوام وڏا جلوس ڪڍي سوويت عوام سان يڪجهتي جو اظهار ڪرڻ لڳو. چليءَ جو پورهيت عوام ڪميونسٽ پارٽي جي قيادت ۾ وڏا جلوس ڪڍڻ لڳو. چليءَ جا صنعتي مرڪز فاشسٽ دشمن مرڪزن ۾ بدلجي ويا. ڪميونسٽ پارٽي عوامي محاذ جي حڪومت کان جرمني خلاف جنگ ڪرڻ جو اعلان ڪرڻ لاءِ گهر ڪرڻ لڳي. ملڪ جي چپي چپي فاشسٽ دشمن تحريڪ کي هڪ پليٽ فارم تي آڻڻ لاءِ ڪميونسٽ پارٽي فاشسٽ دشمن جنگ مخالف محاذ ناهڻ لاءِ سڏ ڏنو. محاذ ۾ ڪميونسٽ پارٽي، سوشلسٽ پارٽي سان گڏ چرچ ۽ ڪليسا جهڙيون امن پسند تنظيمون به شامل ٿيون. فاشسٽ دشمن محاذ ملڪ ۾ لاڳيتو جلسا، جلوس ڪري حڪومت تي اعلان جنگ ڪرڻ لاءِ دٻاءُ وڌائڻ لڳو. ۱۹۴۵ع ۾ عوامي محاذ واري حڪومت فاشسٽ ملڪن خلاف جنگ جو اعلان ڪري ڇڏيو. حڪومت جي اهڙي اعلان ملڪ اندر جمهوري ۽ فاشسٽ

دشمن قوتن کي مضبوط بڻايو ۽ ملڪ اندر فاشسٽ تنظيم جي اثرن کي پڻ گھٽايو. سيپٽمبر ١٩٤٦ع وارين چونڊن ۾ کاٻي ڌر جي عوامي محاذ جي مدد سان "گونزاليزوڊيلا" چلي جو صدر چونڊجي آيو ۽ ١٩٤٧ع ۾ سينيٽ جي چونڊ ۾ ڪميونسٽ پارٽي جا ڪيترائي اڳواڻ سينيٽ جا ميمبر چونڊجي آيا، چونڊجي آيل اڳواڻن ۾ ڪميونسٽ پارٽي جي مرڪزي ڪميٽي جو ميمبر ۽ مشهور ڏکڻ آمريڪي شاعر "پئبلو نرودا" به شامل هو. گونزاليزوڊيلا چونڊجي اچڻ کان جلدي ئي پوءِ پنهنجي نظرئي تان ڦري ويو ۽ آمريڪي دٻاءَ جي اثرن هيٺ اچي هن پنهنجي حڪومت مان کاٻي ڌر جي اڳواڻن کي خارج ڪرڻ شروع ڪيو، سينيٽ ۾ وڊيلا جي اهڙي عمل خلاف پئبلو نرودا ۽ ٻيا ڪميونسٽ پارٽي جا اڳواڻ مزاحمت ڪرڻ لڳا. نتيجي طور سرڪار پئبلونرودا سميت ڪميونسٽ پارٽيءَ جي سڀني مکيه اڳواڻن کي ملڪ دشمن قرار ڏيئي گرفتاري لاءِ انعام مقرر ڪري ڇڏيا. سرڪار جي اهڙن اعلانن خلاف پورهيت احتجاج ڪرڻ لڳا. کاڻين جي مزدورن ڪميونسٽ پارٽيءَ جي سڀني زير زمين اڳواڻن کي پاڻ وٽ لڪايو هو ۽ پارٽيءَ جو وقتي مرڪز کاڻين تي وڏيون هڙتالون ڪرائي رهيو هو.

ننڍن شهرن ۾ ۽ ڪن صنعتي مرڪزن تي رياستي پوليس سان پارٽيءَ جي ڪارڪنن ۽ پورهيتن جي سڌي ڇڪريءَ جي نتيجي ۾ ڪيترائي پورهيت ۽ پوليس جا سپاهي زخمي ٿيا. سرڪار پورهيتن جي وڌندڙ تحريڪ کي ڪچلڻ لاءِ ملڪ ۾ هنگامي حالتن جو اعلان ڪري ڇڏيو. "جمهوريت جي بچاءَ" واري حڪم هيٺ هزارين پورهيت اڳواڻن ۽ ڪميونسٽ پارٽيءَ جي ڪارڪنن کي اذيت گھرن ڏانهن موڪليو ويو. عام شهرين کي هزارن جي تعداد ۾ جيلن ۾ بند ڪيو ويو ۽ هٿياربند فوج کي پينٽاگون جي اختيار ۾ ڏيڻ جو اعلان ڪيو ويو. چليءَ جي فوجي آفيسرن کي آمريڪي فوجي اسڪولن ۾ تربيت ڏيڻ، ۽ چلي جي "پسڪوا" ٻيٽ ۾ آمريڪي

ٻي عالمي جنگ جو
مکيه سبب جرمني
اٽلي ۽ جپان طرفان
منڊين جي ٽئين سر
ورهاست وارو مطالبو هو

فوجي اڏي لاءِ بنيادي ڪم ڪرڻ جو اجازت نامون "ريو ڊي جنيرو پان آمريڪن ٽريٽي" (Rio de Janeiro-Pan-Amrican Treaty) جي معاهدي هيٺ ڏنو ويو. اهڙي طرح ١٩٤٧ع کان آمريڪا چليءَ ۾ پنهنجو سڌو اثر رسوخ رکڻ لڳو. سرڪار جي اهڙن عملن ۽ جبر خلاف عوام ۾ بي چيني ۽ ڪاوڙ وڌڻ لڳي. ٻئي طرف کاٻي ڌر جون عوام دوست قوتون (ڪميونسٽ پارٽي، سوشلسٽ پارٽي) وسيع اتحاد ٺاهڻ لاءِ ويچار ڪرڻ لڳيون، جيئن عوام جي ڪاوڙ ۽ غصي کي منظم ۽ موثر تحريڪ جي شڪل ڏيئي سگهجي. ١٩٥٣ع ۾ عوام دوست قوتن جي اهڙي ڪوشش جي نتيجي ۾ پورهيتن جو ملڪ گير ٽريڊ يونين مرڪز ٺاهيو ويو ۽ اهڙي طرح پورهيتن جا اختلاف گهٽائڻ ۾ مدد ملي. مئي ١٩٥٤ع ۾ ملڪ جي نئين ٺاهيل ٽريڊ يونين مرڪز ملڪ ۾ زبردست هڙتالون شروع ڪري ڇڏيون، جيڪي وقفي وقفي سان ملڪ جي مختلف صنعتي مرڪزن ۽ کاڻين تي ٿينديون رهيون. پورهيتن جون اهي هڙتالون فيبروري ١٩٥٦ تائين جاري رهيون. جڏهن ڪميونسٽ پارٽي جي جنرل سيڪريٽري "لوئس ڪاروبلان" ۽ سوشلسٽ پارٽي جي "ڊاڪٽر سلوادو آليندي" جي ڪوشش سان ملڪ ۾ کاٻي ڌر جي هڪ وسيع ۽ نئين محاذ جو بنياد وڌو ويو. نئين "عوامي محاذ عمل" ۾ ڪميونسٽ پارٽي، سوشلسٽ پارٽي ۽ کاٻي ڌر جي انتها پسند پارٽين سان گڏ چلي جو قومي سرمائيدار به شامل ٿيو. "عوامي محاذ عمل" هلندڙ پورهيت هڙتالن کي وڌائيندي شهرن تائين ڦهلائي ڇڏيو ۽ هاڻي ان احتجاج ۾ چليءَ جو عام وچولي طبقي جو ماڻهو به شموليت اختيار ڪرڻ لڳو. "جمهوريت جي بچاءَ" واري سرڪاري حڪم کي ختم ڪرڻ جو مطالبو عوام جا وسيع حلقا ڪرڻ لڳا، نتيجي ۾ عوامي دٻاءَ اڳيان گوڏا کوڙيندي سرڪار ١٩٥٦ع ۾ ئي ان قانون کي منسوخ ڪري ڇڏيو. ڪيترائي پورهيت ۽ سارا اڳواڻ جيلن مان آزاد ڪيا ويا. ١٩٥٨ع جون چونڊون اچڻ تائين "عوامي محاذ عمل" مخالف ڌر جي اڪيلي پارٽيءَ جي طور تي عوام ۾ ابري آيو. ١٩٥٨ع وارين چونڊن ۾ "عوامي محاذ عمل" ڊاڪٽر سلوادو آليندي کي پنهنجو اميدوار مقرر ڪيو جڏهن ته حاڪم طبقن طرفان يورپ جلاوطن ٿيل اليساندري کي

سرڪاري اعزاز سان گهرايو ويو. چونڊن ۾ اليساندري کي ٣ لک ٨٦ هزار ووٽ کڻائي زبردستي ڪامياب ڪرادو ويو. جڏهن ته عوامي محاذ عمل جي اميدوار سلوادور ايلندي کي ٣ لک ٤٥ هزار ووٽ مليا. اليساندري چونڊن کٽڻ کان پوءِ پنهنجون پراڻيون عوام دشمن پاليسيون جاري رکڻ جو اعلان ڪيو ۽ آمريڪا سان لاڳاپن کي وڌيڪ مضبوط بنايو. حڪمران طبقن ۽ ان جي اتحادي هڪ هٽي سرمائيداري خلاف چليءَ جي پورهيتن جي ويڙهه مسلسل هلندي رهي.

١٩٦٤ع واريون چونڊن ۾ هڪ پيرو وري عوام دوست ۽ عوام دشمن قوتن جو مقابلو ٿيو. حاڪم طبقن جو اميدوار ڪرسچين ڊيموڪريٽڪ پارٽيءَ جو "ايڊو آرو فرائي" ١٦ لک ووٽ کڻي ڪامياب ٿيو. جڏهن ته عوامي محاذ عمل جي اميدوار ڊاڪٽر آئيندي ١٠ لک ووٽ کنيا، جيڪي ١٩٥٨ع وارين چونڊن کان ساڍا ڇهه لک ووٽ وڌيڪ هئا. ڪرسچين ڊيموڪريٽڪ پارٽي عوام ۾ ڪاٻي ڌر جي وڌندڙ اهڙي اثر کي محسوس ڪندي پنهنجي پراڻين پاليسين جو جائزو وٺڻ لڳي. ڪرسچين ڊيموڪريٽڪ پارٽي جي مرڪزي ڪميٽيءَ محسوس ڪيو ته ١٩٦٠ع کان واري ڏهاڪي ۾ اقتدار تي قابض بورجوا سياسي قوتون ملڪ کي سياسي ۽ معاشي بحران مان ڪڍڻ ۾ ناڪام ٿيون آهن. انهن جي اهڙي ناڪامي ملڪ ۾ معروضي طور تي ڪاٻي ڌر جي اثرن کي گهرو ڪيو آهي. حڪمران پارٽي ڪاٻي ڌر جي اهڙن اثرن کي گهٽائڻ لاءِ ملڪ ۾ جيڪي وقتي انتظامي ۽ اصلاحات لاڳو ڪيون، تن ملڪ ۾ ڪم ڪندڙ ٻاهرين ناڻي واري هڪ هٽي سرمائيدار جي مفادن کي ڪجهه نقصان پهچايو، نتيجي طور حڪمران ڪرسچين ڊيموڪريٽڪ پارٽيءَ جي قيادت ٻن حصن ۾ ورهائجي ويئي. پارٽي جي مجموعي قيادت اصلاحات جي حامي ڪرسچين ڊيموڪريٽڪ پارٽي (ريڊيڪل) جي هٿن ۾ اچي ويئي. حڪمران طبقن جي اهڙي انتشار ۽ ساڄي ڌر جي روايتي سياسي پارٽين جي گروهه بندي، ملڪ جي ڪاٻي ڌر کي وڌيڪ مضبوط بنايو ۽ رياستي ڍانچي خاص طور تي رياستي جبر جي ادارن کي ڪمزور ڪيو. ٻئي طرف "عوامي محاذ عمل" جي اهڙي وڌندڙ اثر سامراجي قوتن ڪندڙ حلقن جي ننڊ ڦٽائي ڇڏي. هڪ هٽي سرمائيدار اينڊڙ چونڊن جي اڳ ڀرائي تياري واري سلسلي ۾ ملڪ اندر ۽ ٻاهر ڪاٻي ڌر مخالف مهم هلائڻ لڳا. مهم ۾ خاص طور تي ڪميونسٽ پارٽيءَ جي اڳواڻن کي ڪليسا ۽ چرچ جا دشمن، مذهب کي ختم ڪندڙ جي طور تي پيش ڪرڻ لڳا. مختلف اخبارن ۾ ڪميونسٽ پارٽيءَ جي اڳواڻن ۽ سوشلسٽ پارٽيءَ جي ڊاڪٽر آليندي خلاف عوام کي اشتعال ڏياريندڙ مضمون ۽ مواد ڇپجڻ لڳا. آمريڪن ٽيليويزن جا خانگي چئنل خريد ڪري آمريڪن عوام ۾ آليندي مخالف راءِ عامه هموار ڪرڻ لڳا. ملڪ اندر ساڄي ڌر جي پارٽين کي متحد ڪرڻ لاءِ مالي ۽ شخصي اثر رسوخ استعمال ڪرڻ لڳا. آمريڪي سي. آءِ. اي، چليءَ جي هڪ هٽي سرمائيدارن سان گڏجي اينڊڙ چونڊن ۾ آليندي کي هارائڻ لاءِ هڪ خفيه منصوبو ٺاهيو جنهن جو انڪشاف مشهور آمريڪي صحافي "باب ووڊورڊ" (هي اهو صحافي آهي جنهن واٽر گيٽ اسڪينڊل جو انڪشاف ڪري صدر نڪسن کي استعفيٰ ڏيڻ تي مجبور ڪري ڇڏيو هو) پنهنجي تازو لنڊن مان شايع ٿيل انگريزي ڪتاب "سي. آءِ. اي جون خفيه جنگيون" ۾ ڪيو آهي. باب ووڊورڊ ڪتاب جي باب ۾ لکي ٿو ته: "١٥ سيپٽمبر ١٩٧٠ع ۾ آمريڪي صدر نڪسن سي. آءِ. اي جي ڊائريڪٽر رچرڊ هيلمز کي سڌو حڪم ڏنو ته چلي ۾ خفيه عمل ذريعي آليندي کي اقتدار ۾ اچڻ کان روڪيو وڃي ۽ ان ڪم جي لاءِ اوهان کي ڏهه ملين ڊالر (پاڪستاني ٢٠ ڪروڙ روپيه) ڏنا ويندا. جيڪڏهن ان کان وڌيڪ پئسا گهرجن ته به ملي ويندا پر ڪنهن طرح سان چليءَ کي آليندي کان بچايو وڃي (ص ٦٥) باب ووڊورڊ وڌيڪ لکي ٿو ته: "چلي ۾ شربت ناهڻ واري هڪ گهڻ قومي ڪمپنيءَ جي چيئرمين جا نڪسن سان ذاتي تعلقات هئا. ڪمپني جي چيئرمين نيويارڪ ۾ وڪالت جي پريڪٽس جي دوران نڪسن جي مالي مدد ڪئي هئي. چليءَ ۾ ان گهڻ قومي ڪمپنيءَ جا ڪيترائي وڏا شربت جا ڪارخانا لڳل هئا ۽ اهي نه ٿيا چاهين ته آليندي اقتدار سنڀالي. اهڙيءَ طرح انهن نڪسن کي ڪارروائي لاءِ آماده ڪيو. (ص٥٦) ان کانسواءِ آمريڪي حڪومت تي دٻاءُ وجهندڙ ٻيون به ڪيتريون ئي گهڻ قومي ڪمپنيون شامل هيون، جن جا چليءَ جي معدني وسيلن تي مضبوط قبضا هئا. آءِ. ٽي. ٽي International Telephone and Telegraph)، جيڪا دنيا ۾ ٽيليفون ۽ اليڪٽرانڪس جي صنعت سان لاڳاپيو رکندڙ سامان وڪرو

ڪنڌڙ گهڻ قومي ڪمپني آهي، تنهن پڻ نڪسن کي کٽائڻ ۾ مدد ڪئي هئي. آءِ ٽي ٽي ڪمپني ان وقت جي آمريڪي سرڪار ۾ مضبوط اثر رسوخ رکندڙ ڪمپنين ۾ ڳڻپ ويندي هئي، جنهن جا ان وقت آمريڪا جي پاليسي ساز مشاورتي ادارن ۾ ٦٢ خاص پڳهاردار رڪن شامل هئا، جن پنهنجو اثر رسوخ ڪم آڻيندي نڪسن کي کٽائڻ ۾ مدد ڪئي هئي. ٻئي طرف ملڪ اندر هڪ هٿي سرمائيدار سي. آءِ. اي جي مدد سان ساڄي ڌر جي قوتن کي هڪ پليٽ فارم تي گڏ ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿيا. ٧٠ع جي چونڊن لاءِ ساڄي ڌر ڪرسچين ڊيموڪريٽڪ پارٽيءَ جي ”ايڊو آرو فرائي“ کي پنهنجو اميدوار بيهاريو، کاٻي ڌر جي مزدور ۽ ٻين تنظيمن، ڪميونسٽ پارٽيءَ ڪٺ سواءِ ”پاپولر يونٽي فرنٽ“ ٺاهيو جنهن ۾ سوشلسٽ پارٽي سميت کاٻي ڌر جون ڪي انتها پسند پارٽيون ۽ قومي سرمائيدارن جا ڪجهه حلقا شامل ٿيا. پاپولر يونٽي فرنٽ ڊاڪٽر آليندي کي پنهنجو اميدوار بيهاريو. ڪميونسٽ پارٽي پنهنجي ماضي جي تجربن کي آڏو رکندي پورهيت طبقي جي قيادت ۾ هڪ هٿي مخالف سامراج دشمن جمهوري اتحاد قائم ڪرڻ جي حڪمت عملي ٺاهي ۽ چونڊن ۾ ڏکڻ آمريڪا جي آواز پارٽي جي مرڪزي ڪميٽي جي ميمبر پئبلو نرودا کي پنهنجو اميدوار بيهارڻ جو اعلان ڪيو.

هلندڙ

ليفٽ ڊيموڪريٽڪ فرنٽ پنجاب

ڪنوينشن جي رپورٽ

انتظار

هن ملڪ اندر کاٻي ڌر جي سياست ڏاڍن پيچيده ۽ تضادن ڀريل مرحلن مان گذرندي رهي آهي، کاٻي ڌر جي پارٽين اندر تنظيمي پيچ ڊاهه، رياست جو جبر و تشدد مختلف موقعي پرستي، ترميم پسندي کن اڳواڻن جي انارڪي، ۽ ڪن پارٽين ۽ اتحاد ۾ بورجوا اڳواڻن جي ترقي پسنديءَ جي آڙ ۾ سامراج دوست عمل هر وقت کاٻي ڌر جي سياست جي انفراديت واري عمل جي ڇيلهه ڇپي ڪندا رهيا آهن. سڄي ملڪي تاريخ ۾ وقتن فوقتن ترقي پسند، سماجوادي ۽ سامراج دشمن قوم پرست ڌرين جا اتحاد ۽ ٻڪ ناٽي واريون پارٽيون به جڙنديون رهيون آهن. (جن جي تفصيلي ڇنڊ ڇاڻ هڪ علحده موضوع آهي)، جيڪي به بورجوا قيادت جي موقعي پرستي ۽ تنگ نظريءَ (هتي جي کاٻي ڌر جي سياست جو هڪ رخ اهو به رهيو آهي ته بورجوا ليڊرن جي قيادت ۾ لکي ڪم ڪرڻ کي اوليت ڏني ويئي آهي جيڪا حڪمت عملي هينئر گهٽجي ٿي آهي ۽ ان جي بدل ۾ (Working class پورهيت طبقي جي نمائنده ليڊرشپ جي قيادت ۾ اڳتي وڌڻ جي حقيقي ڪوشش ڪرڻ ڏانهن وک وڌايون ويون آهن پر اڃا به ڪي ٽولا اهڙي حڪمت عملي کي عين مارڪسي ۽ لينني سمجهي رهيا آهن) جو شڪار ٿينديون رهيون آهن. اهو ئي ڪارڻ آهي جو کاٻي ڌر جي سياست ڪندڙ ڌريون ملڪي ردو بدل ۾ ڪمزور پوزيشن ۾ رهنديون آيون آهن. جنهن لاءِ نومبر ١٩٨٨ع واريون چونڊون وس ثبوت فراهم ڪن ٿيون ته کاٻي ڌر جي سياست ڪندڙ ڌريون متبادل قوت نه ٿيون، پر ٽئين قوت به بنجي نه اڀري سگهيون آهن. پر رجعت پرستن جو ٽولو آءِ جي آءِ حڪمران پيپلز پارٽي جي متبادل قوت جي شڪل ۾ اڀري آيو آهي. کاٻي ڌر جي ڇڙوڇڙ سياست، ملڪي حالتن ۾ فيصلي ڪن ڪردار ادا ڪرڻ کان سواءِ وائڙي پن جو شڪار داخلي ۽ خارجي اهم صورتحال ۽ واڌو اليڪشن جي نتيجن کاٻي ڌر جي سياست ڪندڙ قوتن کي نيٺ مجبور ڪيو ته اهي ليفٽ ڊيموڪريٽڪ فرنٽ (ايل ڊي ايف) جي شڪل ۾ پنهنجي صحيح سياست جي راهه متعين ڪن. جيڪا تبديليءَ ڏانهن هڪ قدم جي مثبت واڌ آهي.

ايل ڊي ايف ۾، هن وقت کاٻي ڌر جون ڇهه پارٽيون، پاڪستان ورڪرز پارٽي، مزدور ڪسان پارٽي، وطن دوست انقلابي پارٽي، قومي محاذ آزادي، انقلابي جمهوري پارٽي ۽ ڪميونسٽ پارٽي آف پاڪستان شامل آهن. ان اتحاد کان اڃا به ڪيتريون ئي سامراج دشمن ڌريون ٻاهر وينيون آهن. جن کي به جوڙڻ سامراج دشمن جدوجهد کي وڌيڪ فعاليت بخشيندو.

ايل ڊي ايف جي پهرين صوبائي ڪنوينشن ٩ فيبروري ١٩٨٩ع تي لاهور ۾ واءِ ايم سي اي

هال ۾ ٿيو. اسان ان کي مرڪزي ڪنوينشن سمجهيو هو، جهڙي طرح اخبارن ۾ پوسٽرن ۾ پڌرو ڪيو ويو هو. ۽ جنهن جي ايجنڊائن ۾ روايتي طور تي سياسي، تنظيمي رپورٽن، لائحہ عمل چونڊن ۽ جلسہ عام کي شامل سمجهيو هو. پر اتي وڃڻ کان پوءِ سلسلو انتز نظر آيو. هڪ تہ ايل ڊي ايف پنجاب جو ڪنوينشن ڪيو ويو. پيو تہ باقاعده ملڪي صورتحال ۽ ايل ڊي ايف بابت سياسي ۽ تنظيمي رپورٽون پيش ڪو نہ ڪيون ويون. ٻيون تہ باقاعده اڳتي جي لاءِ ڪابہ حڪمت‌عملي ۽ لائحہ عمل نہ جوڙيو ويو. ٽيون تہ چونڊون بہ ڪونہ ڪرايون ويون. (پر تقريرن دوران معلوم ٿيو تہ ڪنوينرشپ جي بنياد تي في‌الحال اتحاد کي هلايو ويندو، هر هڪ اتحاد ۾ شامل پارٽيءَ جو اڳواڻ ٽن مهينن لاءِ اتحاد جو ڪنوينر چونڊيو رهندو. ايل ڊي ايف آڪٽوبر ۱۹۸۸ع ۾ ٺهيو، جنهن جو پهريون ڪنوينر ڊاڪٽر ارباب کهاوڙ هو، جڏهن تہ هينئر ڪميونسٽ پارٽي آف پاڪستان جو اڳواڻ پروفيسر جمال نقوي ڪنوينر آهي.)

هال ۾ اتحاد ۾ شامل سموريون پارٽيون جلوسن جي شڪل ۾ داخل ٿيون (سواءِ هڪ اڌ جي)، ڪنوينشن ۾ مرڪزي اڳواڻن سان گڏ عوام بہ وڏي تعداد ۾ شرڪت ڪئي.

اسٽيج واري ديوار تي سڀني شامل پارٽين جا جهنڊا لڳايا ويا هئا، جڏهن تہ سڄي هال کي طبقاتي نعرن سان سينگاريو ويو هو. هال کان ٻاهر دروازن کان پيپلز پبلشنگ هائوس، ڊي ايس ايف ۽ ٻين تنظيمن ۽ ڪتابي ايجنسين پاران ترقي پسند لٽريچر جا وڏا وڏا اسٽال لڳايا ويا هئا.

هڪ بجي جلسي جي باقاعده ڪاروائي شروع ڪئي وئي، اسٽيج تي چوڌري فتح محمد (ايل ڊي ايف پنجاب جي اڳواڻ)، ڊاڪٽر اعزاز نذير (انقلابي جمهوري پارٽي جي مرڪزي ڪنوينر)، عابد حسين منٽو (پاڪستان ورڪرز پارٽي جي مرڪزي سيڪريٽري جنرل)، پروفيسر جمال نقوي (ڪميونسٽ پارٽي آف پاڪستان جي پولٽ‌بيورو جي ميمبر)، غلام نبي ڪلو (مزدور ڪسان پارٽيءَ جي مرڪزي اڳواڻ)، ارباب کهاوڙ (وطن دوست انقلابي پارٽيءَ جي مرڪزي اڳواڻ)، معراج محمد خان (قومي محاذ آزاديءَ جي مرڪزي اڳواڻ)، محمد عارف (ايل ڊي ايف جي مرڪزي سيڪريٽري‌جنرل)، ڊاڪٽر مجاهد مرزا (انقلابي جمهوري پارٽي پنجاب جي اڳواڻ)، نعيم شاڪر (پاڪستان ورڪرز پارٽي پنجاب جي اڳواڻ)، ملڪ محمد انور (ڪميونسٽ پارٽي آف پاڪستان پنجاب جي اڳواڻ)، رعنا ذوالفرنس ايڊووڪيٽ (قومي محاذ آزادي پنجاب)، افضل خاموش (مزدور ڪسان پارٽي سرحد)، رعنا زبيرالرحمان (صحافي جنگ) ۽ سردار خالد مسعود (ايڊووڪيٽ لاهور) کي اسٽيج تي ويهاريو ويو هو، جڏهن تہ پنڊال ۾ ٻين سياسي، ادبي ۽ سماجي شخصيتن سان گڏ ريلوي ورڪرز يونين جو اڳواڻ ۽ مشهور مزدور اڳواڻ مرزا ابراهيم جن بہ ويٺل هئا. هن عام جلسي کي خطاب ڪندي، محمدعارف چيو تہ ملڪ ۾ جيڪي بہ کابي ڌر جون پارٽيون آهن انهن کي پاڻ ۾ جوڙڻ لاءِ هن محاذ جو بنياد رکيو ويو آهي، اهو محاذ ڪنهن هڪ ڏينهن جو نتيجو ناهي، پر مختلف حالتن جي پئداوار آهي، هن‌چيو تہ اسان خاص اصولن ۽ منشور جي بنياد تي، جنهن تي ڪنهن بہ پارٽيءَ کي ڪوبہ اعتراض نہ هيو، تشڪيل ڏنو آهي، ايل ڊي ايف هڪ ٽئين قوت بنائڻ جي لاءِ ڳاهيو ويو آهي، هڪ طرف جمهوري پارٽي پيپلز پارٽي آهي، ٻئي طرف استحصالي قوت اسلامي جمهوري اتحاد آهي، ان ڪري هڙي کابي ڌر جي فرنٽ جي اهم ضرورت هئي. جيڪو مزدورن، هارين، عورتن ۽ شاگردن جي آزاديءَ جي ڳالهہ ڪري سگهي ۽ حقيقي منزل ڏانهن وڌي سگهي. هن چيو تہ اسين هڙا ڪنوينشن هرهڪ صوبي ۾ منعقد ڪنداسين.

ان کانپوءِ مشهور ترقي پسند شاعر "چڙهندي سورج کي گواهي" جي مصنف آغا اختر قزلباش هڪ انقلابي نظم ٻڌايو.

ڊاڪٽر مجاهد مرزا چيو تہ: اهو تاثر عام هيو تہ کابي ڌر جون جماعتون منتشر ٿي ويون‌آهن، پر هينئر اهو ثابت ٿي ويو آهي تہ سامراج دشمن قوتون يڪجاءِ ٿي اڳتي وڌي رهيون آهن. هن هن چيو تہ اڄ اسانکي اهو سوچڻ گهرجي تہ اسان اڄ جيڪو ڪم ڪري رهيا آهيون، ڇا ان ۾ ڪامياب ٿينداسين؟ تہ ان جي جواب لاءِ اسانکي تنظيم ڪاري ڪرڻي پوندي، اسين جيڪي عوام جو آواز آهيون، عوام انهن جي زبان هلق جي بجاءِ نعريباز قوتن جي پنيان ويندو رهي ٿو، تہ ان لاءِ اسان‌کي تنظيم‌ڪاري ڪرڻ گهرجي، دانشورن کي جوڙڻ گهرجي، ادبي تنظيمون بنائڻ گهرجن، ڊراما ڪرڻ گهرجن، ٽريڊ يونينون جيڪي هڪ ادارو هونديون آهن، جتان مزدور پنهنجي شعور کي جلا بخشيندو آهي،

اٿي وڃي انهن کي شعور ڏيڻ گهرجي ته سامراج ڪهڙي طرح استحصال ڪندو آهي، قومن جي ڪيئن ڦرلٽ ٿيندي آهي، اسانکي پاڻ کي هيءَ قوت ڏانهن وڌڻ وڃڻ گهرجي. آخر ۾ هن هڪ اهم سوال رکندي چيو ته: اسين عوام سان جڙڻ چاهيون ٿا؟ يا عوام اسان سان....؟؟.

رعنا ذوالقرنين ايبووڪيٽ چيو ته: اسانجي نئين نسل شاهي قلعن ۾ وڃي لاٺيون [illegible] طرف قدم [illegible] جهڙي ماڻهو مسلسل [illegible] آهن. جن [illegible] خلوص [illegible] ڪوبه [illegible] ڪيئن [illegible] ته ان ڪري جو اسان [illegible] ڌيان نه ڏنو، اسان [illegible] ۾ هليا وياسين. نظرئي جي حوالي سان پيپلز پارٽيءَ جي ڪابه ڪمٽمينٽ ڪانهي، صرف ذوالفقار علي ڀٽي مرحوم جو عوام کي ڏالو ڏنو ويو. آءِ جي آءِ اسلامائيزيشن جي ڳالهه ڪئي، پر انهن حالتن ۾ ڪهڙي ڳالهه جي ضرورت هئي؟ ان ڳالهه کي اسان ٻاهران ويٺي ڏٺو.

هن چيو ته اسحاق خان کي صدر ۽ يعقوب خان کي وزيرخارجه بنائڻ مجبوري بڻايو ويو هو، ليڪن پ پ کي حڪومت ڏيڻ اسلم بيگ جو ٿورو ٿو بڻايو وڃي، هن چيو ته اسانکي عوام جي حقن لاءِ جدوجهد تيز ڪرڻ گهرجي ته جيئن عوام جي ڪمن بالادستي قائم ڪري سگهجي.

منظور نيازي (مزدور ڪسان پارٽي فيصل آباد) چيو ته: هيءَ اتحاد اسانجي مستقبل جي اميد ثابت ٿيندو ۽ جن پنهنجون سڄيون زندگيون وقف ڪيون آهن، انهن جي لاءِ حوصلہ افزا به. هن چيو ته ڪابي ڏر جي اتحاد جي لاءِ مختلف ڪوششون ٿينديون رهيون آهن. هڪ دفعي هڪڙو اتحاد ٺهيو جنهن ۾ ٻارهن پارٽيون شامل هيون اهو ختم ٿي ويو، عوامي اتحاد جي نالي سان اتحاد ٺهيو، ان ڪانپوءِ يونائيٽيڊ ڊيموڪريٽڪ فرنٽ (يو ڊي ايف) ٺهيو، جيڪي ۾ منزل تي نه رسيا. اڄ اسان جڏهن اين ڊي ايف ٺاهيو آهي، ته اسانکي ماضيءَ کان تجربو حاصل ڪري اڳتي وڌڻ گهرجي. ڪجهه مرابط ۽ موائد ۽ اصول، ٺاهڻا پوندا، ورنه هي اتحاد به هڪ خواهش ٿي رهجي ويندو، ليفٽ جا ماڻهو وجود رکن ٿا پر هتي ٿئين قوت جي نه مڃڻ ڪري ماڻهو رجعت پرستن، سرمائيدارن ۽ جاگيردارن ڏانهن هليا وڃن ٿا، جن کي پاڻ سان جوڙڻو پوندو.

ملڪ محمد انور چيو ته: هن ملڪ ۾ جڏهن به ڪابه تبديلي آئي ته ان وقت کابي ڌر جون قوتون يا ته خاموش ٿي ويون يا عوام جي ريلي ۾ شامل ٿي ويون. اهو سوال اليڪشن کانپوءِ هرهڪ جي ذهن ۾ موجود آهي. هن چيو ته اسانجو معيار اهو آهي ته اسانکي ڏسڻ گهرجي ته اسانجي سوچ عوام ۾ ڪيتري آهي. اسان اليڪشن ۾ اندازو لڳايو ته ملڪ ۾ اسان ڪٿان به ڪامياب ٿي نه سگهياسين هن چيو ته اسان صرف ڊي ايس ايف، اين ايس ايف ۽ پيون اهڙيون تنظيمون ته ڏنيون آهن، پر عوام کي سندن طبقي جي ڪابه تنظيم ناهي ڏني. محنت ڪش طبقو اڄ به ان هٿيار کان محروم آهي. جيڪو اهو ڪٿي ڪاميابي حاصل ڪري سگهي. اسانکي عوام کي تنظيم سياسي تنظيم جي حوالي سان ڏيڻي پوندي.

ملڪ انور چيو ته ملڪ اندر قومن جي لاءِ قومي خود اختياري جو اهم مسئلو موجود آهي. پاڪستان جي معيشت تي سامراج جو غلبو آهي، ان کان ڪيئن ڇوٽڪارو حاصل ڪيو وڃي، جمهوريت جي استحڪام لاءِ اسانکي اڳتي آهي. انهن آئيني ترميم مزدورن جا مسئلا، هارين جي زمين جا مسئلا اهي سڀ اقتصادي مسئلا آهن. انهن کي حل ڪرائڻ جي لاءِ جدوجهد ڪرڻ گهرجي. اسان جنهن طبقي جي سياست ڪريون ٿا ان طرف ورتو آهي. هن چيو ته ماڻهون طبقو اڄ وڌيڪ [illegible] جيئن عوام سان گڏ ناهي، اهو جنگ جي دور ۾ به عوام سان گڏ نه هوندو. هن چيو ته عوام وڏن ماڻهن سان خوش ناهي، وڏن ماڻهن انهن ٺي لڻيو آهي. اسانکي عوام ڏانهن وڃڻ گهرجي، اسانکي پنهنجي سياست ڪرڻ گهرجي.

محترمه طاهره مظهر علي خان (انجمن جمهوريت پسند خواتين جي اڳواڻ) چيو ته اسانجي جدوجهد مزدورن، هارين ۽ شاگردن سان گڏ رهي آهي. هن چيو ته انقلاب پنهنجي ملڪ مان ايندو آهي اهو درآمد ناهي ڪيو ويندو. محترمه چيو ته پي اين اي جي تجربي ۾ وڏا ليفٽ جا به ملي ويا هئا، جن تاريخي غلطي ڪئي هئي، جو آهي اڄ به شرمنده ناهن.

ارباب کهاوڙ چيو ته: سڄي ملڪ کان سنڌ ۾ ليفٽ جي سياست وڌيڪ آهي. هن چيو ته ليفٽ اها آهي جيڪا مزدورن ۽ هارين لاءِ حقيقي جدوجهد ڪري، هن چيو ته هن خطي ۾ پاڪستان سامراج لاءِ وڌيڪ اهم آهي. پاڪستاني فوج دنيا جي ٢٢ ملڪن ۾ آمريڪا جي خدمت ڪري رهي

آهي. هن چيو ته پاڪستان جي فوج جي تربيت سرحدن تي شڪست ڏيڻ لاءِ نه آهي پر ان جي تربيت آزادي پسند ۽ جمهوريت پسند قوتن کي ڪچلڻ جي لاءِ آهي. ارباب کهاوڙ گهڻو سنڌ جي مسئلن تي ڳالهايو ۽ بار بار وضاحت ڪندو رهيو ته سان قومپرستن (؟)عمان، جيئولوجڪ سان سنڌ جو

مان پر اسانجي پارٽي پاڪستان قبول ني آهي. هن چيو ته قومي ۽ جمهوري جدوجهد جو شعور پين صوبن کان وڌيڪ سنڌ ۾ آهي. ان ڪري اتي ڪمانڊوز آپريشن ڪيو ويو وچي. سنڌ جي درياءَ واري هڪ ڊگهي پٽي ۾ آباد عوام خلاف آپريشن وسيلي ماريو ويو وچي. پهلا سازيا پيا وڃن. هن چيو ته سنڌ جي حالتن کي سمجهڻ پاڪستان جي حالتن جي جدوجهد جي لاءِ ضروري آهي. هن چيو ته اسان پنجابي مزدورن لاءِ جدوجهد ڪئي آهي. ان ڪري پنجاب جي انقلابين کي به سنڌ جي ماڻهن لاءِ جدوجهد ڪرڻ گهرجي. هن چيو ته مزدور طبقو سياسي عمل ۾ ڪمزور آهي. اهو اڪيلي سر ڪردار ادا ڪري نه سگهندو. سيني مظلوم طبقن کي پاڻ ۾ جوڙي جدوجهد ڪرڻي آهي. هن چيو ته ايل ڊي ايف صرف هن جلسي تائين محدود نه هوندو، پر اهو هڪ نئين حوصلي سان پنهنجي جدوجهد کي اڳتي وڌائيندو.

افضل خاموش چيو ته: اسانکي هتي تقرير ڪرڻ کانپوءِ ڪارخانن، جهوپڙين ۽ محنت ڪشن جي پين جڳهن ڏانهن به هلڻو پوندو، ته اهي ڪيئن اتي رهن ٿا. هن چيو ته اسانکي اها سوچ بدلائڻي پوندي ته ڪو وڏا ماڻهو اسانجي حقن جي جدوجهد ڪندا. ضياءَ جي دؤر ۾ به سرحد ۾ ماڻهن سان ظلم ٿيو ۽ هينئر به عوام ظلم ۾ آهي. هن چيو ته پاڪستان ٺهڻ کانپوءِ صرف هڪ ئي طبقي جدوجهد ڪئي آهي جيڪو اڃان تائين مظلوم آهي.

افضل خاموش کانپوءِ هندستان ۾ رجعتي سرمائيدارن جي سازش سان شهيد ٿيندڙ نوجوان انقلابي اڳواڻ، اديب، ڊراما نويس ۽ ٿيٽر فنڪار ڪامريڊ صفدر هاشميءَ جو انقلابي اسٽيج ڊرامو ”مشين“ پيش ڪيو ويو.

جنهن کان پوءِ صفدر هاشميءَ جي ڏک ۾ سڄي جلسہ عام اٿي بيهي هڪ منٽ جي خاموشي اختيار ڪئي.

ڊاڪٽر اعزاز نذير چيو ته: اڄ جو دؤر اهم دؤر آهي. جنهن کي نئين تبديلين سان گڏ نئين قوتن جي صف آرائيءَ سان گڏ سمجهڻو آهي. هن چيو ته ضياءَ ڪابل جي اندر نماز پڙهڻ جي آرزو ڪندو هو، پر اڄ سندس ئي نماز پڙهجي چڪي آهي. دنيا جي ڪيترن ئي ملڪن تان فوجي راڄ جو پردو هٽائجي چڪو آهي. اسان وٽ جيڪا صورتحال پيدا ٿي آهي، اها عالمي طور تي ٿيندڙ تبديلين جو هڪ حصو آهي. هن چيو ته عالمي امن قوتن جي دباءَ ڪري آمريڪا ترڪ اسلحہ ۽ امن جي معاهدي تي صحيح ڪرڻ تي مجبور ٿيو. هن چيو ته ايران، عراق جي جنگ بنديءَ کان پوءِ ايران، انقلابين جي لاءِ مقتل گاهہ بنجي چڪو آهي، پر اڄ جي صورتحال ۾ سامراج ۽ ان جي حوارين اها ڳالهہ سمجهي ورتي آهي ته فڪر جي شعور کي گهٽ نٿو ڪري سگهجي. هن چيو ته هن ملڪ ۾ امن ۽ حسن جي قيام کي روڪڻ جي لاءِ سامراجي، نهن چوڻيءَ جو زور لڳائي رهيا آهن. ڊاڪٽر اعزاز چيو ته اسان کي اڄ اهو عهد ڪرڻو پوندو ته سپاڻي جيڪو ٿيندو سو ٿيندو، ليڪن اڄ هي سارا جهنڊا (اسٽيج واري پوئين ديوار تي لڳل پارٽين جي جهنڊن ڏانهن جذباتي انداز ۾ اشارو ڪندي) اسان جا آهن. هن چيو ته اسان کي ان جي خلاف اتحاد ٺاهڻو آهي. جيڪو ضياءَ ۽ ان جي باقيات کي ختم ڪري ڇڏي. هن مطالبو ڪيو ته ١٩٧٣ع جي آئين کي بحال ڪيو وڃي. ان ۾ ڪيل سڀ ترميمون ختم ڪيون وڃن. قومن کي خوداختياري جو حق ڏنو وڃي. سنڌ ۾ آپريشن بند ڪيو وڃي. اهڙا رستا اختيار نه ڪيا وڃن، جن سان عوام ۾ ڏڦيڙ پئجي. سامراجي ناڻو ضبط ڪري سڀ سائنس ناتا ٽوڙيا وڃن. آزاد خارجہ پاليسي جوڙي وڃي ۽ پيا ڪيترائي مطالبا ڪيا. هن چيو ته ٿرپارڪر ۽ ڍهرڪيءَ ۾ نئون فوجي چار وڇايو پيو وڃي، ايل ڊي ايف جو فرض آهي ته اها اهڙن عملن خلاف ماڻهن کي منظم ڪرڻ جو ڪم ڪري.

ڊاڪٽر اعزاز چيو ته عوام جيڪا لڙائي لڙي آهي، ان جو تسلسل اسان جي تحريڪ آهي. هن چيو ته اسين اڄ جيڪو ڪجهہ چئون ٿا، ان جا سمجهڻ وارا لکين آهن. انهن سمورن سان اتحاد ڪرڻ اسان جو فرض آهي. آخر ۾ هن چيو ته اسان وٽ ذهين ۽ هوشيار ماڻهو موجود آهن. اسان کي يا ته انهن ذهين ماڻهن سان گڏ هلڻو پوندو يا رستو ڇڏڻو پوندو. هن چيو ته چئني صوبن جي مزدورن جا مسئلا هڪجهڙا آهن. ڊاڪٽر اعزاز نذير جذباتي انداز ۾ چيو

ته اڄ ٽريڊ يونينون وڪامجن ٿيون. انهن کي واپس ڪسڻو آهي. آخر ۾ هن شيخ اياز جي نظم اردوءَ ۾ پڙهيو.

معراج محمد خان چيو ته: اسان جي ڪوشش هئي ته پهريان مشترڪ محاذ قائم ڪيو وڃي ۽ ان کان پوءِ هڪ پارٽيءَ ڏانهن وڃجي. هن چيو ته جڏهن مختلف تنظيمون بنائيندا سين تڏهن ئي انقلاب ڏانهن وينداسين. هن چيو ته اسين پنهنجي غلط عمل جي ڪري ڪامياب نه ٿي سگهيا آهيون. هن چيو ته اسان اهڙو ڪجهه ڪري ڏيکاريندا سين، جنهن جو اسان جي وڏن خواب لڌو هو. هن چيو ته اسين چئون ٿا ته آئين جي بالادستي ۽ قانون جي حڪمراني هجڻ گهرجي، پر ان مان ڪير اهو نه سمجهي ته ڪو اسان آئين پرست ٿي ويا آهيون. ليڪن اڄ پاڪستان جون ڊڪٽيٽر قوتون آئين کان پري رهيون آهن. اسين آئين کي آخري نٿا سمجهون ۽ نه ئي مڪمل، اسين ته ترميمن کي دور ڪرڻ ٿا چاهيون، جيڪي ان کي بنايون ويون آهن ته معاشري اندر رنگ نسل، مذهب عقيدي قانون ۽ پيشي جي لحاظ کان ماڻهن کي ورهايو وڃي ۽ اهڙي طريقي سان پاڪستان جي عوام لاءِ مذهبي بنيادن تي هڪ ديوار کڙي ڪئي ويئي. هن چيو ته اسين مطالبو ٿا ڪريون ته انين ترميم سان گڏ اهي سمورا قانون ختم ڪيا وڃن، جيڪي اخلاقي قدرن جي خلاف آهن. هن چيو ته ١٩٧٧ع جي مارشل لا، غير جماعتي چونڊون، مزدورن کان آزادي کسڻ ۽ ريفرينڊم ڪرائڻ، جهڙن منصوبن کي صرف جنرل ضياءَ جي ذهن جي تخليق نٿا سمجهون، پر ان جي پويان هڪ عالمي قوت به موجود هئي. هن چيو ته پاڪستان جي خارجه پاليسي يا مقامي ڍانچي کي سامراج جي تابع ڪيو ويو. اهڙي طرح پاڪستان سامراج جي فرنٽ لائين بڻجي ويو.

هن چيو ته انين ترميم ان ڪري ڪئي ويئي ته سامراج سان جيڪي معاهدا ڪيا ويا هئا، تن کي تحفظ ڏيڻ لاءِ ان جي ضرورت هئي ۽ ان ڪري ئي اسين ان جي خلاف آهيون. هن چيو ته اسان پنهنجي خارجه پاليسيءَ ۾ اهو ڪڏهن به نه چيو آهي ته اسين روس سان هونداسين. حالانڪ سوشلسٽ ملڪن کي اسين سڀ کان بهتر سمجهون ٿا. ليڪن اسين آزاد خارجه پاليسيءَ جي ڳالهه ڪريون ٿا. هن چيو ته اسين هن ملڪ تي ڪنهن به عالمي قوت جو تسلط برداشت نه ڪنداسين. اسين نه روس جا ايجنٽ آهيون ۽ نه چين جا، پر اسين پنهنجن مسئلن جا ايجنٽ آهيون اسين اهڙي آزاد خارجه پاليسي چاهيون ٿا، جيڪا وڏين طاقتن جي سازشن کان پاڪ هجي. معراج چيو ته بينظيرڀٽو چوي ٿي ته سوويت يونين کي ڪابل حڪومت جي مدد بند ڪرڻ گهرجي. ته اسين به مطالبو ٿا ڪريون ته توهان (بينظير ڀٽو) کي به افغانستان ۾ مداخلت بند ڪرڻ گهرجي. هن چيو ته افغانستان جي اندر ٻن نظرين جي لڙائي آهي.

معراج چيو ته پٺي سان اسان جا سياسي اختلاف هئا، ۽ هڪڙو بلوچستان جو مسئلو به هو. ته مزدورن جي حقن جو به هيو. هن ڊ جنوري تي پٺي جي سالگره جي موقعي تي تي ڏنيءَ تان ننڍم ڪيل پٺي صاحب جي تقرير بابت چيو ته آها سنسر ڪري ڏيکاري ويئي هئي. جنهن ۾ هن سفيد هاٿي جي ڳالهه ڪئي هئي. هن چيو ته ان تقرير ۾ ان هاٿيءَ کي ڪٽي لڪايو ويو هو؟ هن چيو ته ملڪ اندر رجعت پرست ٽريون هٿ وٺي حالتون خراب ڪري رهيون آهن. آخر ۾ هن چيو ته سنڌ اندر ڇا سمجهندو اهو سنڌي، جنهن جي ڌرتي آهي. جنهن جي گهر ۾ سندس پٽ جو لاش اچي. بوليءَ ٻيءَ جي مسئلي تان ڪنهن اردو ڳالهائيندڙ جي پٽ جو سندس گهر ۾ لاش اچي. هن چيو ته اهو سڀڪجهه وسيع جدوجهد کي ٽوڙڻ جي سازش آهي.

پروفيسر جمال نقويءَ چيو ته پاڪستان هينئر جنهن موڙ تي بيٺو آهي اتي ايل ڊي ايف جي ضرورت وڌي ويئي هئي. پاڪستان حال ۾ ئي آمريت جي تاريڪ رات کان آزاد ٿيو آهي، جيڪو سڀ عوام جي قربانين جو نتيجو آهي.

هن چيو ته دنيا جي ملڪن اندر هينئر فوجي طاقت جي زور تي لڙائي نٿي لڙي سگهجي. اڄ ايران جي عوام جي جدوجهد کي سلام ٿو پيش ڪريان جنهن انقلاب ته آندو پر اڄ وري بنياد پرستن جي عتاب هيٺ پنهنجي جنگ لڙي رهيو آهي. هن چيو ته سوويت يونين افغانستان مان پنهنجون فوجون واپس گهرايون آهن. ليڪن سامراجي مداخلت اڃان جاري آهي، ۽ آها پاڪستان جي ڌرتيءَ تان. پاڪستان جي حڪومت کي جارحيت جي لاءِ استعمال نه ٿيڻ گهرجي. هن چيو ته چين کي به ان علائقي ۾ پنهنجو سٺو ڪردار ادا ڪرڻ گهرجي. پروفيسر جمال نقويءَ

جيئو ته ضياءَ جي حڪومت جي تمام اهڙي قانوني ونڊيڪ مارشل لا جي ضرورت نه رهي هئي. ان ڪري جونيجو سرڪار ٺهي ۽ ڪمزور ئي سهي جمهوريت وجود ۾ آئي. هن چيو ته هڪ طرف بنياد پرست آءِ جي آءِ آهي ته ٻئي طرف اعتدال پسند پيپلز پارٽي آهي. جيڪا مارشل لا خلاف لڙڻ واري سڀ کان وڏي پارٽي آهي. ان ڪري ئي اها سڀ کان وڏي ۽ حڪمران پارٽي بڻجي آئي. هن چيو ته پاڪستان ۾ جمهوريت عوام جي فتح آهي. عوام پ پ پ کي حڪمرانيءَ جو سهرو ٻڌي ضياءَ ازم کي مسترد ڪري ڇڏيو. هن چيو ته هن وقت پ پ پ آءِ جي آءِ جو نزديڪ دٻاءُ آهي. جيڪا حالتن کي وري واپس موٽائڻ جي ڪوشش آهي. هن چيو ته پاڪستان ايسٽائين سامراج جي تسلط هيٺ رهندو جيستائين عوامي قوتون اڳتي نه وڌن ۽ سوشلسٽ بلاڪ سان رابطا قائم نه ڪيا وڃن. چاڪاڻ ته هن وقت هن حڪومت جو خزانو خالي آهي. جيڪو خزانو سامراج سان لاڳاپن ڪري اجان وڌيڪ خراب صورتحال اختيار ڪندو. هن چيو ته آءِ جي آءِ جمهوري حڪومت جي خلاف زور شور سان سرگرم عمل آهي. هن چيو ته جيڪڏهن نواز شريف کي پنجابي عوام جا حق عزيز آهن ته پوءِ پنجابي زبان کي ذريعه تعليم ڇو نٿو بڻائي؟ هن چيو ته نواز شريف جي لائين تنگ نظر سوچ کي وڌائڻ جي ڪوشش آهي ۽ جيڪڏهن جمهوري عمل نه رهيو ته ملڪ هڪ دفعو ٻيهر سنگين گهوٽالي جو شڪار بڻجي ويندو. پروفيسر چيو ته ملڪ اقتصادي منصوبه بندي ۽ عالمي مالياتي اداري جي خاتمي جي لاءِ ڪلي بااختيار ناهي. اسين آءِ جي آءِ کي بدترين دشمن سمجهون ٿا. اسانجو مقصد عالمي امن، پاڙيسري ملڪن سان بهتر تعلقات پيدا ڪرڻ آهي. اسين هر فرق کان بالاتر قومن جي برابري وارن حقن جي ڳالهه ڪريون ٿا. اسين انهن مقصدن جي حصول جي لاءِ ضروري ٿا سمجهون ته محنت ڪشن کي منظم ڪيو وڃي. هن چيو ته اسانجي جدوجهد مزدورن جي اجرتن ۽ روزگار لاءِ به آهي. ايل ڊي ايف کي مؤثر نتائج جي ضرورت آهي. پروفيسر جمال نقويءَ چيو ته ٿي سگهي ٿو ته اسانجي درميان مشترڪه قدر به آهن. ان ڪري اڄ جو اتحاد تاريخ جي اهم تقاضا آهي. هن چيو ته ايل ڊي ايف جو مثبت پهلو اهو آهي ته ان سامراج دشمن ۽ عوام دوست قوتن کي جوڙڻ لاءِ ڀڙڪاري ڪئي آهي پروفيسر آخر ۾ چيو ته ٻينڪيت ۾ اصل مسئلو سماجي تبديلي نه پر آزاديءَ جو هوندو آهي ۽ جديد ٻينڪيت ۾ اصل مسئلو سماجي تبديليءَ جو هوندو آهي. ان ڪري موجوده وقت ۾ ايف جو اهم ڪردار بڻجي ٿو.

عابد حسين منٽو چيو ته: ايل ڊي ايف جو لائحه عمل مشترڪه پارٽين ترتيب ڏنو آهي. هن چيو ته اسانجي اڌ زندگي مارشلائن جي ڇانو ۾ گذري آهي. ان دوران اها صورتحال واضح ٿيندي رهي آهي ته جيڪي جمهوري قوتون سياست ڪرڻ چاهينديون آهن، جيڪي اقتدار ۾ داخل ٿيڻ چاهينديون آهن ۽ اهي پارٽيون جيڪي ڪابي ڌر جون آهن انهن مان سڀ کان ڀرپور وار انهن ڪابي ڌر جي پارٽين تي ٿيندو آهي. هن چيو ته ڪجهه ماڻهن جو خيال هيو ته جمهوريت صحيح آهي، ڪن جو خيال هيو ته جمهوريت نه وڏن طبقن جي پاڻ ۾ جنگ آهي ۽ ڪن چيو ته اسين طبقاتي بنيادن تي جدوجهد ڪرڻ چاهيون ٿا، ته اهو ٽيون نقطه نظر حقيقتي ڪابي ڌر جي جدوجهد جو نقطه آغاز آهي. هن چيو ته جتي جديد ٻينڪيت هجي، جتي جمهوريت نه هجي، اتي ٻن قسمن جي سياست هلندي آهي. هڪ طرف سمورين قوتن کي جمهوري حقن ڏانهن وٺي وڃڻ واري سياست آهي ته ٻئي طرف ملڪ جي اندر انهن قوتن کي منظم نه ڪرڻ، جيڪي پنهنجو پاڻ کي متحد ڪن ٿيون واري سياست آهي عابد حسين منٽو چيو ته ۱۹۴۷ع ۾ سوال اهو هيو ته انگريز سامراج کان آزادي حاصل ڪرڻي آهي. ليڪن ان جو مطلب اهو نه هيو ته ڪو اوهان ڪميونسٽ پارٽي نه ناهيو. ٽريڊ يونينون نه جوڙيو، ليڪن ائين نه ٿيو. قومي آزاديءَ جي جدوجهد سامراج جي خلاف هئي. ان ڪري ان ۾ طبقاتي جدوجهد شامل هئي. هن چيو ته افغان انقلاب اسانجي سامهون آهي ايران جو انقلاب اسانجي سامهون آهي. جن مان سبق سکڻ گهرجي. هن چيو ته سڄي دنيا جي محنت ڪشن جو سبق اسانجو سبق آهي. هن چيو ته اڄ افغان انقلاب اهو ناهي جيڪو ۲۷ اپريل ۷۸ع ۾ هيو. ليڪن اڄ ان جي صورت ٻي آهي. ايران جي انقلاب جي اڄ صورت ٻي آهي. انهن کي سمجهڻ گهرجي.

آخر ۾ ڪجهه وڌيڪ ٺهراءُ به پاس ڪرايا ويا. ان ڪانفرنس ۾ سمورن مرڪزي اڳواڻن جي قيادت ۾ لاتعداد ماڻهن ريگل چوڪ تي هڪ شاندار مظاهرو ڪيو، جيڪو بعد ۾ پرامن طور تي منتشر ٿي ويو.

افسانو

نرگس جو پيءُ

حسن منصور

قاسي اچڻ کان پهرين سائس ملڻ وارن ۾ مونسان گڏ جانو جليبي ۽ سليم بودلو به هئا.

هو تمام ڪمزور ٿي ويو هو، سندس چهري تي رقص ڪندڙ مرڪ پهرين کان جهڪي ٿي وئي هئي. ڪجهه پوليس وارا به سائس گڏ هئا. هو اسان کي ڏسي مرڪي پيو. جانو جليبي ۽ سليم بودلو اوچنگارون ڏئي روئڻ لڳا. مون ائين محسوس ڪيو ڄڻ من جو سومنات مندر ڀڄي پور پور ٿي ويو هجي. اڳيان وڌي کيس چيم، ”اسان تنهنجي جيت ۽ پنهنجي هار تي شرمنده آهيون. اسلم!“

”مشڪري ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪر نظام عرف ڏچر!“ سليم بودلي خار مان چيو، ”هر وقت ڪاميڊين رنگيلي جي ڪاپي نه ڪندو ڪر!“ چيم ”مان سيريس آهيان بودلا!“

”شٽ اپ نان سينس!“ جانو جليبي چيو ”هن وقت اسان جو پيارو دوست اسلم اسان سان ڪجهه ڳالهائڻ جي موڊ ۾ آهي.“

اسان چپ ٿي وياسين، اسلم کي ڏٺم، سندس دل ڇاتيءَ مان ٻاهر نڪرڻ جي ڪوشش ڪري رهي هئي، اسان کي ڏسندي چيائين ”مان موت کان نٿو ڊڄان مون انصاف کي تاريخ جي اڻ ڏٺل ساهميءَ ۾ اڇلائي ڇڏيو آهي.“

هو چپ ٿي ويو، اسان کيس ڏسي رهيا هئاسين، ڪجهه دير کان پوءِ سندس چهري تي سوالن جا پاڇولا ظاهر ٿيا، سندس چپ چريا، چيائين ”پر........“ هو ايترو چئي چپ ٿيو، ڀانت اونده ۾ جرڪندڙ ڏيئو وسامڻ لڳو. جانوءَ پڇيو ”پر ڇا؟“

”منهنجي ڌيءَ تمام ننڍي آهي، توکي خبر آهي نه ڏچر!“ مونکي ڏسندي چيائين ”مائس کيس ڄڻي مري وئي هئي، مون کيس ماءُ بڻجي سانڍيو آهي.“ سندس اکين جي بيابان ۾ غم جي واري اڏرڻ لڳي. ڪجهه دير لاءِ سڀ چپ ٿي وياسين، پوءِ جانو جليبيءَ روئندي چيو ”تون فڪر نه ڪر اسلم! اسان آهيون نه.“

”ها، اسان آهيون، نه.“ مون ۽ سليم بودلي چيو.

”توهان کيس آندو ڇو نه؟“

”هوءَ تولاءِ ڏاڍو روئندي آهي“ جانو چيو ”توکي ياد آهي، جڏهن هوءَ پهريون ڀيرو جيل ۾ توسان ملڻ آئي هئي ته ڪيڏو نه رني هئي.“

”ڪالهه مون کان پڇي پئي. چاچا، بابا پڃري ۾ ڇو بند آهي؟ هو پکي ته ڪونهي“ سليم بودلي چيو.

”ها پياري تنهنجو بابا پکي ٿي پيو آهي.“ اسلم روئي پيو، چيائين ”تنهنجو بابا اڏامي ويندو نرگس.“

بودلي کي ڇڙٻيندي ڪاوڙ مان چيم ”خبردار بودلا، هاڻي ٽرئجدي پيدا ڪرڻ جي ڪوشش ڪندين ته سٺي اڏ مٺ ڪري ڇڏيندوسانءِ“. پوءِ اسلم ڏانهن ڏٺم. هو خاموش ٿي ويو هو، چيم ”بودلو ڪوڙ پيو ڳالهائي چريا، نرگس ڏاڍي خوش آهي، گهٽ ۾ گهٽ مون ته کيس روئندي ڪو نه ڏٺو آهي.“

”تون ڪڏهن به ڪامياب ائڪٽر ٿي نه سگهندين، ڏچر!“ اسلم چيو ”لڙڪ تنهنجي چئي ۾ ڪونهن.“

مان ڇرڪي پيس، منهنجا هٿ چهري ڏي کڄي ويا، جتي لڙڪن جي سنڌو ضبط جا سيئي ڪالاباغ ڊيم ٻوڙهي ڇڏيا هئا. اسان سڀ چپ ٿي وياسين. دل جي بيقرار ڏن تي سانت جي نچڻي نچڻ لڳي. مان سوچ ۾ ٻڏي ويس ۽ وقت جو گل محمد کتري منهنجي ذهن جي ڪئنواس تي ماضيءَ جا عڪس پينٽ ڪرڻ لڳو.

....

مون، اسلم، جانو جليبي ۽ سليم بودلي ايس ايم آرٽس ڪاليج مان گڏ گريجوئيشن ڪئي هئي. بي اي کان پوءِ پنهنجن سهڻن خوابن کي ساڀيان ڏيڻ لاءِ اسان شهر ۾ نڪري پياسين. انٽرويوئن جي منافقيءَ جي ٽياس تي اميد کي چاڙهيندا رهياسين. نيٺ ٽڪجي صراط مستقيم تي اچي وياسين. جانو، جليبين جو هٽ (جنهن کي هو فئڪٽري چوندو آهي) کوليو، ائين هو جانو مان جانو جليبي ٿي پيو. سليم بودلو فٽپاٿ تي ڇولا وڪڻڻ لڳو. باقي اسان ٻئي جوڙيا بازار ۾ گاڏو ڇڪڻ ۾ لڳي وياسين. ائين ئي وقت وڪرندو رهيو.

اسلم کي عشق ڪرڻ لاءِ وقت نه هو، تنهنڪري هن شادي ڪري ڇڏي ۽ آءٌ پهرين عشق ۽ پوءِ

شادي جي اصول تي هلندي ڪنهن ڇوڪريءَ جي گهرواري ۾ رهيس، جنهن سان پهرين عشق ڪري پوءِ شادي ڪريان.

اسلم جي زال، نرگس ڪجهه ئي ڏينهن جي ٻي مري وئي، اسلم وڌيڪ خاموش ٿي ويو. ڪيس ڪلائڻ لاءِ آءٌ وزيرن جيان خوب ٺٺاڪون هڻندو هئس، پر مرڪ پنهنجو ماڳ ستائي ڇڏيو هو، سندس چهرو سوهڻ جو دڙو ٿي پيو هو.

ائين ڳاڏو ڇڪيندي هڪڙي ڏينهن اسان کي خبر پئي ته ڳاڏن جو مالڪ سيٺ ڇوڙو پائي موٽو پائي ڳاڏا وڪڻي گڏهه ڳاڏيون وٺي رهيو آهي، جنهن سندس خيال ۾ گڏهه ڪمائين وڌيڪ ٿا ۽ انسانن کان تيز ڊوڙن ٿا. تنهن ڏينهن اسلم مون کي چيو هو، ”ڏچر! ڪاش پاڻ به گڏهه هجون ها، يار!“

”پنهنجا ڀڙا نصيب ڪٿي پيارا!“ ٺڏو شوڪارو ڀريندي چيم. پڇيائين ”تو ڪو گڏهه ڏٺو آهي، جيڪو بيروزگار هجي.“

”نه، گڏهه ڪڏهن بيروزگار نه ٿيندا آهن.“ چيم، ”رڳو انسان بيروزگار ٿيندا آهن.“

”ڪاش پاڻ به گڏهه هجون ها ڏچر!“

”منهنجو هڪڙو دوست پاڻ جهڙو ماڻهو هو، پاڻ جيان ڳالهائيندو هو، کلندو هو، روئندو هو.“ چيم ”ڪجهه ڏينهن کان پوءِ هو گڏهه ٿي پيو، کلڻ روئڻ بدران هينگڻ لڳو، هينئر هو بنگلي ۾ رهي ٿو، ڪار ۾ گهمي ٿو ۽ اليڪشن ۾ به بيهڻ جو ارادو اٿس.“

اسلم مرڪڻ لڳو. گهڻن ڏينهن کان پوءِ مرڪ مٿس پاڇو وڌو هو. ڪجهه ڏينهن کان پوءِ گڏهن اچي اسان کي وري بيروزگار ڪري وڌو. اسان روڊن تي پيا سين. نرگس کي پالڻ لاءِ اسلم کي ڪجهه نه ڪجهه ڪرڻو هو، تنهنڪري هو جانو جليبيءَ سان گڏجي جليبيون وڪڻڻ لڳو ۽ آءٌ شهر جي فٽپاٿن تان هلندڙ هي سروي ڪندو رهيس.

اهي آگسٽ جا ڏينهن هئا، جڏهن ملڪ ۾ اٿل پٿل شروع ٿي. سنڌ ٻربل جبل تي پئي، جتي ڪٿي جلسا ۽ جلوس ٿيڻ لڳا. سنڌين جي جسمن ۾ رت بدران بارود وهڻ لڳو. ڪيئي ڇڙا پنهنجن پيارن کان وڇڙي ويا، گرفتاريون ڏيڻ وارا ڏينهون ڏينهن وڌندا ويا. اها موسم به عجيب هئي. انهن ئي ڏينهن ۾ هڪڙي ڏينهن آئون جانو جليبيءَ جي هٽ تي ويس. اتي سليم ٻوڏلو به هو ۽ ڏينهن جا ٻجيل ڇولا کائي رهيو هو. جليبي کائيندي جانو جليبيءَ کان پڇيم اسلم نٿو ڏسجي، ڪٿي عشق جو چڪر هلايو اٿس ڇا؟“

”تون سچي زندگي عشق پويان خوار ٿيندو رهندين نظام ڏچر“ جانو بيزار ٿيندي چيو.

”دنيا جي سڀ کان بدنصيب ڇوڪري هوندي، جنهن سان تون شادي ڪندين.“

” آءٌ جيستائين عشق ۾ ڪامياب نه ٿيندس، شادي نه ڪندس.“ چيم.

”۽ شايد آءٌ ڪڏهن به عشق ۾ ڪامياب نه ٿيندس.“

سليم ٻوڏلو ٺهڪ ڏيئي کلي پيو، جانو کي چيائين ”اسان جو ڏچر پاڻ کي دليپ ڪمار جو وڇڙيل ڀاءُ پيو سمجهي.“

ٻئي ٺهه ٺهه ڪري کلڻ لڳا. ڪاوڙ مان چيم: ”مون سان وڌيڪ ٺري ٺيڻ جي ڪوشش نه ڪريو، مون کي ٻڌايو ته اسلم ڪٿي آهي؟“

”اسلم“ جانو ۽ سليم گڏ چيو، سندن ٺهڪ ختم ٿي ويا، پوءِ جانو سليم جا ڇولا کائيندي چيو ”اسلم چريو ٿي پيو آهي.“

”اسلم چريو ٿي پيو آهي“ اچرج وچان پڇيم.

”ها“

”مون سان مذاق نه ڪريو بدمعاشو“ چيم ”اسان سڀ چريا ٿي سگهون ٿا، پر اسلم، ....؟ نه. ائين وري ڪيئن؟“

”ڀر ٽي ڏينهن کان اوچتو دڪان تان اٿي هليو ويندو آهي، خبر ناهي ڪيڏانهن.“ جانو چيو.

”۽ صبح جو اخبار به هو باقاعدگيءَ سان پڙهي ٿو.“

”ڪالهه مون کيس ڪجهه اوپرن ماڻهن سان ڏٺو هو.“ سليم ٻوڏلي کي چيو.

”اڙي ته پوءِ هو چريو ڪيئن ٿيو!“

”اسان آڏو هو چريو ٿي پيو آهي.“

ٻوڏلي جي ڳالهه مان لپ ڀري ڇولا کنيم. پوءِ اتان اٿي ويس.

اسلم ڪاليج جي زماني کان خاموش ۽ ڪم سخن هو. سندس دوستي رڳو اسان سان هئي. هو ڪتابن جو جيوڙو هو. مان منجهي پيس.

”اهي اوپرا ماڻهو ڪير آهن؟“ پنهنجو پاڻ کان پڇيم.

ائين ئي ٻه ٽي ڏينهن گذري ويا. هڪڙي ڏينهن، سليم ٻوڏلو، فوٽ پاٿ تي ڇولا وڪڻندي گڏيو. پڇيو مانس ”اسلم جي ڪا خبر؟“

”هو سياسي ماڻهو ٿي پيو آهي.“

”سياسي ماڻهو!“ منجهندي چيم ”جيستائين مون کي ياد آهي ته هو ڪڏهن به سياست جي ويجهو ناهي رهيو.“

”هو چئي ٿو، هي وقت خاموش ويهڻ جو ناهي.

”۽ نرگس؟“

”نرگس جانو وٽ رهيل آهي اسلم به اتي ئي رهي ٿو.“

”هو به مستقبل ۾ اليڪشن ۾ بيهڻ چاهي ٿو ڇا؟“

”نه سندس اليڪشن ۾ بيهڻ جو ڪو ارادو ڪونهي.“ سليم چيو.

”هو شريف ماڻهو آهي.“

”پر توهان ته ڪيس چريو پئي چيو“ کلندي چيم

”نه هو چريو ناهي.“ سليم بودلي چيو ”سنڌ سچي آهي ۽ هو سنڌ جي واريءَ جو ذرو آهي.“

تحريڪ زور تي وئي هئي. ڏيڍ سؤ سالن جي خاموشيءَ جي ڳڻ ڪي سنڌ ڇني اڇلايو هو. وقت گذري رهيو هو.

هڪ ڏينهن آءٌ ريگل سئنيما تي لڳل پوسٽر ۾ اداڪاره انجمن جي دلربا ۽ هوشربا ناچن جو هڪ پوز ڏسي رهيو هئس. اوچتو ڪنهن مون کي سڏ ڪيو. پويان مڙي ڏٺم، اسلم هو. مرڪندي پڇيائين،

”ڇا پيو ڏسين ڏچر؟“

چيم، ”مان ريگل سئنيما تي لڳل پوسٽرن ۾ انجمن جي دلربا ۽ هوشربا ناچ وارو پوز ڏسي رهيو هئس.“

هو کلڻ لڳو. چيائين ”تون ڪڏهن نه سڌرندين، نظام!“

”ائين نه چئو اسلم“ چيم.

”مان تنهنجو دوست نظام عرف ڏچر آهيان، اسلامي نظام ناهيان.“

هو ٽهڪ ڏئي کلڻ لڳو. چيم ”مان ڪڏهن نه ڪڏهن سڌري پوندس اسلم.“

چيائين ”چپ ڪر مسڪرا“

”تون هت ڇا پيو ڪرين؟“

”هڪڙو ڪم هو.“ چيائين، پوءِ چپ ٿي ويو.

چيم، ”ڪم ختم ڪري جلدي وڃ، جلسيون ويچاريون توولاءِ اداس هونديون.“

چيائين ”مان ڪجهه ڏينهن لاءِ شايد ڪم تي نه وڃي سگهان.“

”ها مون کي خبر آهي“

چيم ”تون اڄ ڪلهه سياسي ماڻهو ٿي پيو آهين.“

”هان! تو کي ڪنهن ٻڌايو؟“

”تنهنجي ڪلهن تي ويٺل ٻن ملائڪن جانو جليبي ۽ سليم بودلي مون کي ٻڌايو آهي.“

هو منجهي پيو، چيم ”تو ته ڪاليج ۾ به ڪڏهن سياست نه ڪئي اسلم! اهو انقلاب ڪيئن آيو؟“

چيائين ”مون اخبار ۾ ڪيترن شهيدن جا چهرا ڏٺا آهن ڏچر، اهي سيئي مون جهڙا هئا.“ ڏک جا پاڇولا ورائي ويا هئس موضوع بدلائيندي پڇيم، ”هتي ڪيئن؟“

”ڪجهه دير کان پوءِ هتي مظاهرو ٿيندو“ چيائين ۽ پوءِ آءٌ پين ٽن ڄڻن سان گڏ گرفتاري ڏيندس.

”ڇا؟“ ڇرڪ نڪري ويم.

”تون گرفتاري ڏيندين، جانو جليبيءَ کي قتل ڪيو اٿئي ڇا؟“

هو کلڻ لڳو، چيائين ”آءٌ جمهوريت جي تحريڪ ۾ شرڪت جو اظهار ڪندس ۽ گرفتاري ڏيندس.“

”۽ نرگس کي ڪير سنڀاليندو.“

هو چپ ٿي ويو، پوءِ چيائين ”توهان آهيو نه“

”ها“ لڙڪن نيڻ ٻوڙي ڇڏيا چيم ”ها.“

ٻئي خاموش ٿي وياسين. ڪجهه دير کان پوءِ ريگل چوڪ تي ماڻهن جي پيهه ٿيڻ لڳي. جيڪا وڌندي وئي. قانون جا رکوالا به وڏي تعداد ۾ جمع ٿي ويا هئا. اهي ماڻهن کي سڌارڻ لاءِ ڏنڊا ۽ ماڻهن جي پٿرن ۽ ٻانهن کان بچڻ لاءِ لوهي ٽوپ ڪڍي آيا هئا. ان وقت انبوهه مان چار ڇڄا نڪتا ۽ نعرا هڻڻ لڳا، کين گلي ۾ هار پاتل هئا انهن مان هڪڙو اسلم به هو. پوليس وارا ماڻهن جي مٿن کي ڦيهيندا ۽ پٽر ڪائيندا وٺن ٻڌجي ويا، پوءِ ڇئني کي گهلي سامهون بيٺل وئگن ۾ اڇلائي ڇڏيائون، ٿوري دير کان پوءِ ويگن رواني ٿي وئي. منهنجي نيڻن ۾ لڙڪ اچي ويا، ريگل چوڪ جا سيئي دڪان، روڊ ۽ ماڻهو لڙڪن جي پردي پويان ٻهڪي رهيا. آءٌ اڳيان وڌي ويس.

ڪجهه مهينن کان پوءِ اسلم جيل مان موٽي آيو، سندس جدائي ڪري نرگس ڪمزور ۽ نبل ٿي پئي هئي. هوءَ سائس چنبڙي پئي ۽ روئڻ لڳي. اسلم به روئڻ لڳو. اڳيان ڪيس پاڪرن ۾ پري چيم:

تنهنجي جدائيءَ ۾ نرگس ۽ جانو جون جليبيون اداس ٿي ويون هيون. اسلم!

دل چئي ٿي ته تو کي ڪا خطرناڪ گار ڏئي، ان کي هزار سان ضرب ڏئي ڇڏيان، جانو جليبي ڪاوڙجي چيو تون هر وقت مذاق نه ڪندو ڪر، مشڪرا

هن کي مشڪرو نه چئو جانو سليم بودلي چيو ”ڪٿي مشڪرا ڪاوڙجي نه پون.

ان ڏينهن اسان خوب ٽوليون ڪيون، کلياسين، رناسين وري کلياسين. وقت وري پرائو ويس ڏکيو ۽ ڊوڙڻ لڳو. تحريڪ ماٺي ٿي وئي، ان وچ ۾ اسلم به ٻه ٽي ڀيرا وري جيل ياترا ڪري آيو. آءٌ، سليم ۽ جانو پنهنجي ٻرڻ‌لي لڪائڻ لاءِ چپ رهياسين، خاموش

ٿي ويا هئين، رڳو مشڪريون ڪري
هڪ ٻئي کي کلائيندا رهيا هئين.

هڪ ڏينهن اوچتو قانون جي
رکوالن چڙهائي ڪئي، انسپيڪٽر
اسلم کي پڪڙيندي چيو ”اسان
جي محب وطن سياسي رهنما کي
قتل ڪري، تون هتي جليبيون
بيو کائين، هان.“

اسلم پٽ تي ويهي رهيو. جانوءَ چيو
”اسلم اسان جي عظيم رهنما جو
قاتل ناهي انسپيڪٽر صاحب! اسلم
منهنجو دوست آهي.“

”پري ٿي بيوقوف جا پٽ!“
انسپيڪٽر چيو ”شوق هجيئي ته
توکي به هيروئن ڪيس ۾ اندر
ڪريان.“

جانو پري ٿي ويو، انسپيڪٽر
چيو ”اسان جي عظيم ليڊر کي
قتل ڪري تون اڪيلو رهين،
سو به منهنجي يعني انسپيڪٽر
چنگيز خان جي سامهون، ناممڪن
ناممڪن!“

ڪيس هليو، سڀ شاهديون
اسلم جي خلاف هيون، وقت بيوس
هو ڪجهه نه ڪري سگهيو.
ڪرسيءَ تي ويٺل هڪ شخص
اسلم لاءِ موت جي سزا جو آرڊر ڪيو
ٻڌي اسلم رڳو ايترو چيو هو
”نرگس، تنهنجو ڇا ٿيندو؟

....

آءٌ ڇرڪي پيس، ماضيءَ کان
ڇڄي ويس. اسلم پوليس وارن سان
گڏ هليو ويو هو. سليم بوڊلو ۽
جانو جليبي مونسان چنبڙي روئڻ
لڳا. آءٌ به روئڻ لڳس. وقت جو
ڪانٽو ڦريو. ٻئي ڏينهن اسان کي
اسلم جو لاش مليو. هو چپ ستل
هو، پر سندس چپ ٿورا کليل
هئا، شايد هن آخري وقت به
ڪجهه چوڻ چاهيو هو. مون کي
خبر هئي هن ڇا چيو هو، يقينن
هن چيو هو ”نرگس سنڀالجي ڏيءَ“
اسان اسلم جو لاش کڻائي

گهر آياسين. ڪيڏائي ماڻهو سندس
چوڌاري جمع ٿي ويا هئا. ٻوءِ
هو ڪيترن ئي ڪلهن تي سفر
ڪندو ميوا شاهه جي قبرستان ۾
دفن ٿي ويو.

ڪيس دفن ڪري اسان ڇڳي
دير قبر آڏو بيٺا ڳوڙها هاريندا
رهياسين ۽ پوءِ موٽي آياسين. رات
ٿي وئي، سج ٻڏي ويو، خاموشي
وڌي وئي، دروازي وٽ نرگس
بيٺي هئي. ڏانهس وڌي ويس،
ٻاتائيندي پڇيائين ”چاچا، بابا
ڪٿي؟“

”بابا“ دل جي دڙي کي غم
جي تيکم سان کوٽيندي چيم
”بابا ڪم سان ويو آهي پٽ!“

هوءَ چپ ٿي وئي پوءِ پڇيائين
”بابا ايندو چاچا!“

”ها، هو ايندو نرگس“ درد
جي سمنڊ ۾ ٻڏي ويس، چيم
”هينئر رات آهي، اونداهه آهي،
صبح ٿيندو ته هو موٽي ايندو،
تنهنجو بابا موٽي ايندو نرگس.“

x

مُلا نصيرالدين جا ڪارناما

سنڌيڪار- اڪبر جسڪاڻي

١- هڪ ڀيري خواجه نصيرالدين
صفا سڃو ٿي ويو هو، ان وٽ
ٽڪو به کيسي ۾ ڪونه هو ان
پنهنجي گڏهه کي ٺڪاڻي جو سوچيو
۽ گڏهه ڪاهي شهر ۾ آيو. پر ان
ڳالهه تي گڏهه خوش ڪونه هو.
ان پهرين ته هڪ خريدار جي هٿ
۾ ڪٺي چڪ هنيو.

٢- ٻئي کي ڪٺي پسٽي هنيائين.

٣- ٽيون ان کي لغام کان
ڇڪي ساٿو ٿي پيو، پر گڏهه اصل
نه چريو.

٤- خواجه شرمندو ٿيندي چيو
”مان ان کي اصل به وڪڻڻ نه
ٿو چاهيان مان توهان کي ڇا
ٻڌايان ته ان نياڳي مون کي
ڪيترو پريشان ڪيو آهي.“ ائين
چئي ان گڏهه جي لغام هٿ ۾
ڪٺي، گڏهه کي ڇڪيو، ۽ گڏهه
فرمانبرداري سان سندس پٺيان
هلڻ لڳو. -

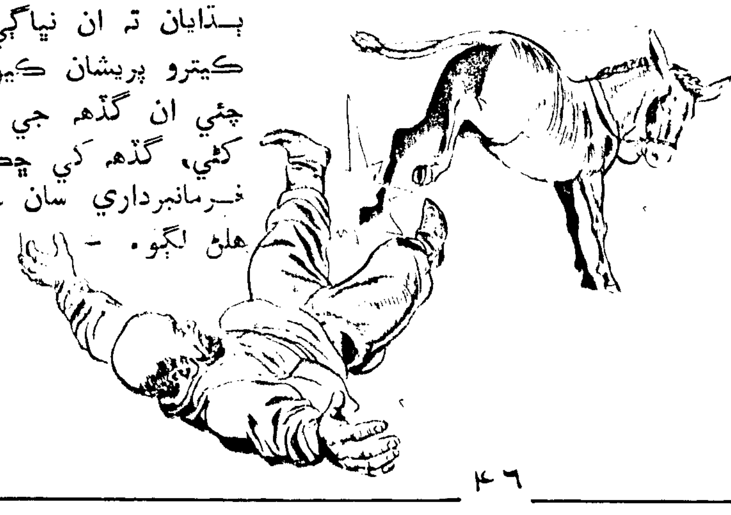

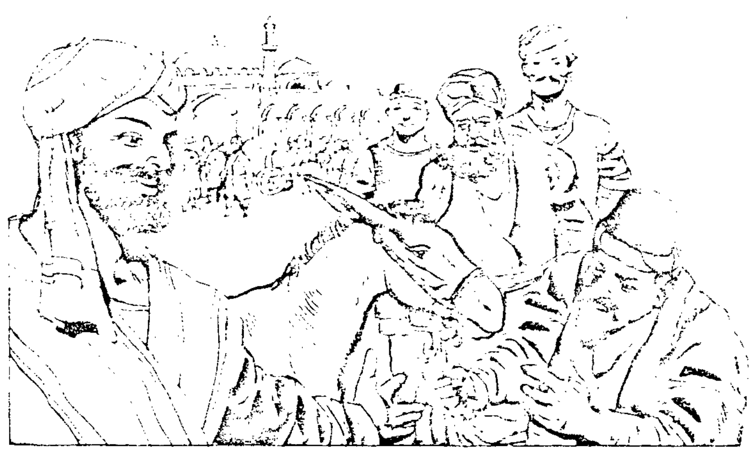

ب- بس سهڻن ڪانپوء خواجہ نصيرالدين گڏهہ ڪاهي آيو. ان گڏهہ جي اڏو ميز رکي ان تي هڪ ڪتاب رکيائين. گڏهہ زبان سان ڪتاب جا پنا اٿلائڻ لڳو.

ـ

د- گڏهہ جي هوشياري ۽ وفاداري وچي ان ڳوٺ جي امير وٽ پهتي. ان جي دل ۾ گڏهہ ڏسڻ جي خواهش پيدا ٿي، ۽ هڪ ڏينهن خواجہ نصيرالدين گڏهہ سميت امير وٽ حاضر ٿيو. چيائين: ”جناب اعليٰ هي ڏاڍو ذهين جانور آهي. ايندڙ ٻن مهينن ۾ مان ان کي لکڻ ۽ پڙهڻ سيکاري ڇڏيندس.“ امير چيو: ”ائين ضرور ڪجان ۽ جيڪي کپئي سو مون کان گهر.“ خواجہ نصيرالدين چيو: ”جانور کي ڪارائڻ لاء پئسن جي ضرورت آهي، ۽ ڪتاب وغيره به وٺڻا آهن، توهان کي خبر آهي تہ ان لاء هڪ سون جي سڪي جي روزانہ ضرورت پوندي.“ اها ڳالهہ ٻڌي امير پئسن ڏيڻ لاء تيار ٿي ويو.

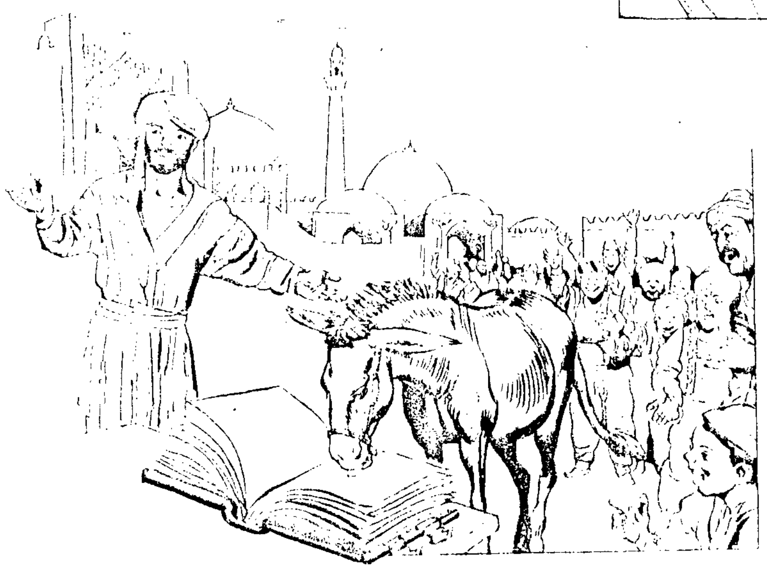

ح- گڏهہ هر هر پنهنجي مالڪ ڏانهن ڏسي، وري هينگڻ لڳو، ماڻهو خوش ٿيڻ لڳا.

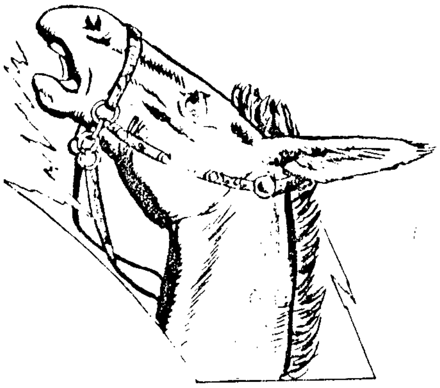

٨- امير ڪيترائي تحفا، خواجه نصيرالدين کي ڏنا ۽ پوءِ ان کان پڇيائين: "سچ سچ ٻڌاءِ، تون اهو سڀ ڪجهه ڪيئن ڪيو آهي؟"

٩- نصيرالدين ڪتاب کڻي ميز تي رکيو ۽ ان جي مٿان ان جا داڻا هاريائين. گڏهه ان کائڻ لڳو.

خواجه نصيرالدين چيو: "سائين مهينن کان مان کيس اناج اُتي کارائي رهيو آهيان ۽ جڏهن ان کي ڪنهن صفحي تي داڻو نه ملندو آهي ته هينگڻ شروع ڪندو آهي. ۽ صفحا زبان سان ورائڻ شروع ڪندو آهي ۽ هر صفحي تي داڻا هاريل هوندا آهن جيڪي هو کائيندو آهي. مان سمجهان ٿو ته، ڪجهه مهينن ۾ مان ان کي ڳالهائڻ به سيکاري ڇڏيندس.

١٠- "ٺيڪ آهي، پر هن پيري چالاڪي نه ڪجان، تو کي هاڻي ڪهڙي شيءِ جي ضرورت آهي." امير کلندي چيس.

خواجه نصيرالدين چيو: "هي ڏاڍو ڏکيو ڪم آهي. ان ڪم ۾ مون کي پنج سال لڳي ويندا ۽ هر روز هڪ سون جو سڪو کپندو." امير کيس سموري رقم ڏني.

١١- رقم وٺي خواجه نصيرالدين گهر ڏانهن روانو ٿيو. جڏهن هو گهر آيو ته ان جي گهر واري کي خبر اڳ ۾ پئجي چڪي هئي ته، هن سون ڪيئن هٿ ڪيو آهي، سو اها روئي رهي هئي، روئندي خواجه کي چوڻ لڳي: پنجن سالن کانپوءِ امير توهان جو سر وڍائيندو. خواجه نصيرالدين زال کي چيو: "تون دلجاءِ ڪر، پنجن سالن جو عرصو تمام وڏو عرصو آهي. انهيءَ عرصي ۾ ڪير نه ڪير ضرور مرندو. گڏهه، امير يا توهان جو خادم (خواجه نصيرالدين)

بقايا- شعور کي ڇهي

رياستي شڪل اختيار ڪرڻ گهري ٿي، جنهن جا ٻوس مادي ڪارڻ پڻ موجود هجن ۽ منجهس شديد خواهش بہ موجود هجي ۽ ايئن ڪرڻ جي وٽس اهليت (ٻولي، وطن، ثقافت، شعور ۽ نفسيات) بہ هجي تہ ان جي مخالفت ڪرڻ سان نظرئي جي خدمت نٿي ڪري سگهجي.

سنڌ جو مسئلو جدلياتي طور اهڙي صورتحال ۾ پيئو آهي جو ان جو قومي غلاميءَ مان نڪرڻ ئي هتي جمهوريت ۽ سوشلزم جي راهه هموار ڪري سگهي ٿو. ان ڪري ئي خود ڪميونسٽ بہ اهو چوڻ تي مجبور ٿيا آهن تہ "اسان پاڪستان جي بقا جو ٺيڪو نہ کنيو آهي جي قومي حق پاڪستان تنهن سان ملن ٿا تہ جي بسم الله تہ پوءِ ان "جيءَ" جي ڪهڙي پرک آهي. ٤٠ سال اها "جيءَ" ڪونہ ٿي سگهي باقي اجايو گهڻو وقت برباد ڪيو؟؟

اميد تہ هن خط کي فتوي نہ پر هڪ نقطہ نظر ۽ بحث سمجهندا.

قربان ابڙو
ڪراچي.

شعور سٽ جا پانڌيئڙو!

سنڌ جي مظلوم ۽ محڪوم ماڻهن پنهنجي طبقاتي ۽ قومي ڦرلٽ کان نجات جو ذريعو شعوري طور تي سنڌ قومي اتحاد کي سمجهيو هو. چو تہ ان ۾ سنڌ جون سڀئي تنظيمون موجود هيون. جنهن ۾ ساڄي ۽ کاٻي ڌر جون پارٽيون بہ اچي وڃن ٿيون. پر اڄاڻ سامراجي، عوام دشمن ۽ قوم دشمن منصوبن کي ناڪام ٿي ڪري بنادو ويو تہ ان سنڌ جي نجات واري اتحاد تي سامراجين پنهنجي دلالن هٿان، اصلي ويڙهه کان منهن موڙي جمهوريت دشمن ۽ نسلي گروهي فسادن واري سياسي رويي ڏانهن ڪري ڇڏيو. چو تہ سنڌ قومي اتحاد ۾ ويٺل جاگيردار ۽ صاحب جائداد طبقو هميشہ پنهنجي ذاتي مفادن لاءِ هر ويڙهه وڙهيو آهي. سنڌ قومي اتحاد کي ٽڪر ٽڪر ڪرڻ لاءِ ان ۾ تنظيمي ڏڦيڙ وجهڻ لاءِ پنهنجي وڏيرپ واري هڪ هٽي هلائي بغير ڪنهن جنرل ڪائونسل جي فيصلي جي هو اليڪشن ۾ حصو وٺڻ لڳا، ۽ سنڌ جي اندر اهڙي تہ غنده گردي اختيار ڪئي ويئي جو سنڌي عوام انهن جاگيردارانہ سوچ رکڻ وارن کي ووٽ ڏيڻ کان انڪار ڪيو، تہ سنڌي ماڻهن کي غنڊن ۽ سنڌن پالتو سرڪاري ادارن طرفان سار ڪٽ ڪرائي ويئي. جنهن جو مثال سنڌ قومي اتحاد جي رهبر ڪميٽيءَ جا مک اڳواڻ عبدالحميد جتوئي ۽ اعجاز جتوئي آهن. جن سنڌ قومي اتحاد جي نالي ۾ سنڌين کي مارڪٽ ۽ گنهگار ڏني جنهن سان سنڌ جي سنڌي مسڪين ماڻهن ذهني طور تي سنڌ قومي اتحاد کي سنڌي مظلوم طبقي جو دشمن سمجهيو ۽ سنڌ جي جاگيردار ۽ سامراجي دلالن جي مفادن کي حاصلات واري جدوجهد سمجهيو.

اليڪشن کان پوءِ سنڌ قومي اتحاد جي مک اڳواڻ اعجاز جتوئي جي. ايم. سيد، ممتاز ڀٽو، حميده کهڙو جو سنڌ دشمن، جمهوريت دشمن، ڪردار ننگو ٿي پڌري پٽ نظر آيو. چو تہ هنن جڏهن پاڻ کي سنڌي عوام طرفان ٺڪرايل سمجهيو تہ هنن پنجاب جي نواز شريف وانگيان ۽ سنڌ جي غلام مصطفي جتوئي وانگيان، ان سنڌي قوم جي جمهوري فيصلي کي مڃڻ کان انڪار ڪندي ٿوري گهڻي رعايت يافتہ جمهوري حڪومت کي ناڪام بنائڻ لاءِ سنڌي طرح رجعت پرست آءِ جي. آءِ جي ٽولي جو ساٿاري بنجي قومي اتحاد کي استعمال ڪرڻ لڳو.

اسان ڪامريد جام ساقي جي ڪميونسٽ پارٽي کي ان تاريخي فيصلي تي سلام پيش ڪيون ٿا. جو هن سنڌ قومي اتحاد مان ڌار ٿي سنڌ دشمن ٽولي جي ارادي کي واڪو ڪري سنڌي قوم جي اڪثريتي حصي هاري مزدور جون اکيون کوليون آهن.

اسان سڀني سامراج دشمن جاگيردار دشمن سنڌ دوست ماڻهن کي اپيل ڪيون ٿا تہ هو سامراجي چالن کي سمجهي ڪري پنهنجو پاڻ کي اهڙي اتحاد يا اهڙي پارٽي کان الڳ ڪن. جن جي اڳواڻي سامراجي مفادن جي حفاظت ڪندڙ ۽ سامراج خلاف اٿندڙ تحريڪ کي ٽڪرا ٽڪرا ڪرائڻ وارا اعجاز جتوئي، حميده کهڙو ڪن. چو تہ هو پنهنجا طبقاتي مفاد وڌيڪ عزيز سمجهن ٿا. ان ڪري قومي ۽ طبقاتي ڦرلٽ ڪالاباغ ڊيم، فوجي ڇانوڻين ۽ ٻاهرين ماڻهن جي آبادڪاريءَ وارين سامراجي سازشن کي ناڪام بنائڻ لاءِ سامراج دشمن ۽ جاگيردار دشمن کاٻي ڌر جو اتحاد هٿ گهرجي جيئن سامراجي سازشن کي منهن ڏيئي سگهجي.

(● الھڏنو جوڻيجو)

عبدالستار سومرو

سڄي رات ٿو لاءِ روئندو رهيس،
هڻ هڻ ڪانَ ٿو لاءِ ڇڏيندو رهيس.
مگر تون تہ منڙا هُٽيڻ الائي ڪٿي،
دل کي دلاسو ڏيئي پوءِ کلندو رهيس.

حيدرآباد ۾

پروپرائيٽر: شام ڪمار

شڪارپور جي مشهور مٺائي

چڪن تڪا ۽

ننڍي گوشت جا شيخ ڪباب

ملڪ جو منفرد هنڌ

هوٽل جهولي لال

KESWANI

گول بلڊنگ جي پٺيان ڪوڪر محلو

حيدرآباد

MONTHLY SINDHI "SHAHOOR" HYDERABAD - REGD. H(P)/-916

جلد ٤ شمارو ٤ اپريل ١٩٨٩ع